

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI**

**MUSUL VİLAYETİNDE İNGİLTERE’NİN (KÜRT DEVLETİ KURMA)
PROJESİ 1918-1919**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Qahttan TH. YOUNİS**

Tez Danışmanı

Yard. Doç. Dr. Ahmet Ender GÖKDEMİR

Ankara-2011

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI**

**MUSUL VİLAYETİNDE İNGİLTERE’NİN (KÜRT DEVLETİ KURMA)
PROJESİ 1918-1919**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Qahttan TH. YOUNİS**

Tez Danışmanı

Yard. Doç. Dr. Ahmet Ender GÖKDEMİR

Ankara-2011

ONAY

Qahttan TH. YOUNİS tarafından hazırlanan “ Musul Vilayeti’nde İngiltere’nin (Kürt Devleti Kurma) Projesi (1918-1919)” başlıklı bu çalışma, 05.08.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[imza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. Mustafa TURAN

[imza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. Necdet HAYTA

[imza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı](Danışman)

Yard. Doç. Dr. Ahmet Ender GÖKDEMİR

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti döneminde, Musul Vilayeti olarak adlandırılan bölge bugünkü Irak'ın Kuzeyinden oluşmaktadır. Sosyal yapısından ötürü daima birçok iç çekişmelere, aşiret kavgalarına, yol kesme ve yağma olaylarına sahne olduğu gibi, stratejik bir mevki olması hasebiyle de, Osmanlı Devletini zayıflatmak isteyen yabancı devletlerin çeşitli oyunlarına sahne olmaktadır. Osmanlı hâkimiyetinden çıktıktan sonra da Irak'ın Kuzeyi, gerek petrol yatakları gerekse sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum olsun Ortadoğu'da tampon bir bölge olma konumunu muhafaza etmiştir. Sahip olduğu bu konumu ve etnik yapısı itibariyle bir yandan körfez ülkeleri diğer yandan, İran, Suriye ve Türkiye gibi bölge ülkeleri üzerinde çeşitli yönlerden etkiler yaratmaktadır. Bu sebeple bu bölge 1990'lardan sonra ABD'nin bölgeye yerleşmesi ve Büyük Ortadoğu projesini hayata geçirme planlarında diğer ülkelerin yapısının şekillenmesinde kilit bir rol oynamaktadır.

Çalışmamızın konusu Musul Vilayeti'nde İngiltere'nin(Kürt Devleti Kurma) projesi 1918-1919 adı altındadır. Bölgede bir taraftan İngilizlerin ve müttefiklerinin daha sonra da Rusya'nın oynadığı roller öteki taraftan da Türkiye'nin bölgedeki rolü ele alınmıştır.

Çalışmam boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren ve bana hep destek olan saygı değer hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet ENDER GÖKDEMİR'e. Ayrıca bana yardımlarını esirgemeyen Avukat Habib HÜRMÜZLÜ'ye. Maddi ve manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli eşim Demet Bayraktar'a ve doğduktan sonra bana şans getiren kızım Damla'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Qahttan TH. YOUNİS

2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞINDA MUSUL VİLAYETİ VE MUSUL AHALİSİNİN OSMANLI DEVLETİNE KARŞI TUTUMLARI

1. II.ABDÜLHAMİT DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ 7	
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİNİN AÇILIŞI.....	11
3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MUSUL VİLAYETİ 1914-1918.....	14
3.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Musul Ahalisinin Olumlu Tutumları.....	14
3.1.1. Musul Kürtleri	14
3.1.2. Musul Arapları	17
3.2. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Musul Ahalisinin Olumsuz Tutumları	19
3.2.1. Yezidiler.....	20
3.2.2. Kürtler	24
3.2.3. Arap Aşiretleri	26
3.2.4. Süryaniler	27
4. İttihat Terakki ve Kürtlerin Politik Durumu (1918).....	30

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜÇLERİN KÜRT POLİTİKALARI

1.İNGİLİZLERİN KÜRT POLİTİKASI.....	36
1.1.Birinci Aşama (1919-1920)	36

1.2.İkinci Aşama (1920-1922).....	40
1.3.Sevr Antlaşması.....	48
2.FRANSA'NIN KÜRT POLİTİKASI	55
3.RUSYA'NIN KÜRT POLİTİKASI	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AŞİRET LİDERLERİNİN FAALİYETLERİ

1. Mahmud Al-Berzenci.....	69
1.1.Şeyh Mahmud'un Silahlı Harekâtı:.....	80
1.2.Şeyh Mahmud Hükümeti'nin İngilizler Tarafından Ortadan Kaldırılması	81
1.3. Şeyh Mahmud'un İkinci Hükümeti.....	88
1.4.Şeyh Mahmud Harekâtı'nın Başarısızlık Nedenleri.....	95
2. Simko Ağa El-Şekak	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRTÇÜLÜĞÜN SİYASALLAŞMA SÜRECİ (1934-2007)

1. BÜYÜK GÜÇLERİN GENEL SİYASİ DURUMU.....	107
2. BARZANİ AŞİRETİNİN TARİHÇESİ	109
3. MAHABAD CUMHURİYETİ VE MOLLA MUSTAFA BARZANİ'NİN RUSYA YILLARI.....	113
4. IRAK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE KÜRTLERİN DURUMU(1958-1983)	117
4.1. Abdülkerim Kasım ve Kürtler	117
4.1.1. Abdülkerim Kasım İle Molla Mustafa Barzani Arasındaki İhtilaf .	120
4.2. Baas Partisi ve Kürtler	125
4.3. Celal Talabani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin Kurulması	130

5. İRAN-IRAK SAVAŞINDAKİ KÜRTLERİN DURUMU 1983-1991.....	133
6. İRAN-IRAK SAVAŞINDAN SONRA KÜRTLERİN DURUMU 1991-2003	135
7. ABD'NİN İRAK'I İŞGALİNDEN SONRA İRAK'IN KUZEY KÜRTLERİNİN DURUMU 2003-2007	138
7.1. Musul ve Kerkük'ün Kürtler Tarafından İşgali	140
7.2. Süleymaniye Olayı.....	142
SONUÇ	146
KAYNAKÇA	150
EKLER	171
ÖZET	186
ABSTRACT	188

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ABD	: Amerikan Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
Bkz	: Bakınız
bs	: Baskı
C	: Cilt
CIA	: Amerika Birleşik Devletleri İstihbarat Teşkilatı
Çev	: Çeviren
Ed	: Editör
IKC	: Irak Kürdistan Cephesi
İbid	: Adı geçen eser
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KYP	: Kürdistan Yurtseverler Partisi
Op. cit	: Adı Geçen Eser
S	: Sayı
S	: sayfa

Vol : Cilt

y.y. : Yayın yeri yok

y.t. : Yayın tarihi yok

GİRİŞ

Bugünkü Irak Devleti'nin sınırlarını oluşturan topraklar. Osmanlı İdari bölünmesindeki Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerini içine almaktadır. 1500 yıl yakın bir zamandır coğrafi adı olarak Bağdat ve Basra, Irak; Musul bölgesi ise Elcezire adları ile bilinmektedir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde, Dicle Nehri'nin sağından, İran'ın dağlık kesimlerine kadar olan bölgeye Irak-ı Acem (Acem Irak'ı) denilmekte idi. Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollar, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve nihayet Irak'ı İran'a bağlayan Safevi Hükümdarlığı dönemlerinde Irak, hiçbir zaman siyasi coğrafyayı temsil eden bir kavram olarak kullanılmamıştır¹.

Bilindiği gibi Uzak Doğudan ve Orta Asya'dan göç edip gelen kavimler, Dicle ve Fırat nehirlerin arasındaki bu münbit topraklara yerleşmişlerdir. Değişik medeniyetlerin durak noktası olan Mezopotamya'nın tarihte geçirdiği bütün devrelerin kalıntılarını burada canlı olarak görmek imkânı vardır².

Irak kelimesinin menşei hakkında farklı söylentiler vardır. İran ve Pehlevi dilinde "İran" anlamına gelen " Arak" kelimesinden geldiği ileri sürülmektedir. Selçuklar devrinde ise, Cibal Hâkimlerine "Melikü'l-İrak" unvanının verilmesi, bu anlamın İslam devrimin ileri çağlarında dahi yaşamakta olduğu kanısını vermektedir³.

Antik dönemde bölgenin adı hâkim olan milletlerin adları ile anılmıştır. Sümer ülkesi, Akad ülkesi, Babilonya, Asur gibi adlarla ifade edilmiştir⁴.

¹ Suphi Saatçi, **Tahir Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1996, s. 18.

² Kemal Bayram, **Mezopotamya, Irak Gezi Notları**, Ankara, Yenigün Yay., t.y., s. 18.

³ "Irak" maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, XIX C. , Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s.443.

⁴ Asra Sayhood, "1917-1932 Dönemi Irak Yönetimi", Bastırılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 4.

Osmanlı yazışmalarında ise Bağdat, Basra ve Musul için “Irak” terimi kullanılmıştır. Avrupa’da ise, ilk defa Yunanlılar tarafından kullanılan iki ırmak arası manasına gelen “Mesopotamia” (Mezopotamya) adı kullanılıyordu⁵.

Irak Devleti’nin bugünkü Komşuları, doğuda İran, batıda Suriye, kuzeyde Türkiye, güneyde Suudi Arabistan ve İran Körfeziyle çevrilidir. Ayrıca yüksek dağlarla, güneyi ve batı kesimleri ovalarla çevrili bulunan Irak, tüm varlığını ülkeyi baştan sona geçen Dicle ve Fırat nehirlerinin bereketli sularına borçludur⁶.

Ülkenin kuzey dağlık bölgesi ile güneydeki düzlük bölge arasında farklı iklim düzeni göze çarpar. İklim düzeni, mevsimden mevsime belirgin özellikler gösterir. Dağlık kuzeydoğu bölgesinde yaz sıcakları, güneye göre daha düşüktür. Bu bölgede kış mevsimi daha soğuk geçer ve bazı yerlere üç aya varan süre boyunca kar düşer⁷.

786 yılından 806’ya kadar halife Harun Reşit, diğerlerine oranla Bağdat’ı çok parlak şekilde yönetmiştir. Burasını, Çin ve Hindistan’a nazaran çok önemli bir ticaret merkezi haline getirmiş, İslam sanat ve ilminin bir merkezi haline sokmuştur. Moğol hükümdarı Hülagu Han 1258’de Bağdat’ı zapt ederek Abbasilerin saltanatına son verdiğinde, Moğollar su kanallarını ve buradaki çiftlikleri tahrip etmişlerdir. 1354 senesinde de Kanuni Sultan Süleyman tarafından Bağdat zapt edilmiştir⁸.

Hindistan’da faaliyete geçen doğu Hindistan ticaret yolunun emniyetini sağlamak üzere İran körfezini ellerine geçirmek isteyen İngilizler, 18. yüzyıl ortalarında güney Mezopotamya’ya büyük bir ilgi göstermeye başlamışlardır. Hindistan’daki İngiliz kralı Nayibi Lord Gürzon, Hindistan’ın emniyeti için her şeyden evvel İran körfezindeki arazinin emniyetinin önemli olduğunu deklere ettiğinden 1892’de İran’a bir nota vermiştir. O dönemde demiryolu çalışmaları

⁵ Selçuk Duman, “Irak 1908–1923”, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2003, s.1;2.

⁶ Kemal Bayram, **Mezopotamya, Irak Gezi Notları**, Ankara, Yenigün Yay., t.y., s. 16.

⁷ Saatçi, **a.g.e.**, s. 28.

⁸ ÖKE Mim Kemal, Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926), İstanbul, 1991,

önem kazanmış olduğundan, bu durum İngiltere'nin Irak'ta yerleşmesini kolaylaştırmış ve bu maksatla İngilizler, Doğu Akdeniz ile İran körfezi arasındaki yol inşaatını üzerlerine almıştır. Demiryolu çalışmaları üzerindeki İngiliz kontrolü, İngilizlerin doğu siyaseti üzerinde kabul ettiği esaslar bakımından büyük bir önem kazanmıştır.

İngilizler I. Dünya Harbi'nden evvel Almanlar tarafından inşa edilen Bağdat Demiryolu inşaatı üzerinde oyunlar oynayarak demiryolu yapımına mani çalışmışlardır. 1914 Temmuz'unda Almanya, Basra üzerinden İran körfezinin kuzey sahillerine yapımı devam eden demiryolu inşaatını İngilizlere bırakmıştır⁹.

Musul, Yukarı Mezopotamya'da, Dicle nehrinin batı kıyısında antik Ninova Kenti'nin kalıntıları karşısında kurulu bir yerleşim birimidir. Adı kimi kaynaklara göre Anadolu ile Irak; İran ile Suriye arasındaki yol kavşağında yer alması, kimilerine göre de nehrin çeşitli kollarını birleştikleri bir yerde kurulmuş olması nedeniyle, Arapça " El-Mevsil" "ulaşılın, konaklanan yer, menzil" sözcüğünden gelmektedir¹⁰.

Osmanlı hâkimiyetinin son yüzyılında Musul Vilayeti, 91.000 km arazi üzerinde 350.000 kadar nüfus barındıran bir yöredeydi. İdari taksimata göre Musul; Kerkük, Süleymaniye ve Musul sancaklarına ayrılmaktaydı. 1914 yılı Salnamesi'ne göre Musul Sancağı; Kerkük, Revanduz, Kuşnuk, Köş, Raniye, Selahiye, Erbil, Süleymaniye ise Merkez ile birlikte Kalambirya, Şehr-izor, Muhammerah ve Bazyan kazalarını ihtiva ediyordu¹¹.

Musul bölgesini içine alan Mezopotamya stratejik önemini çeşitli ulaşım yolları üzerinde bulunması göstermektedir. Arabistan yarımadası ve

⁹ Hamza Celepoğlu, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri (Ortadoğu Siyasetindeki Yeri)*, Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006, s. 2-3.

¹⁰ İhsan Şerif Kaymaz, "Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Türk-İrak Münasebetleri(1926-1958)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 27.

¹¹ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Ensttüsü Yayınları:123, S. A-33, 1992, s. 1.

Doğu Akdeniz ülkelerini karadan Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya bağlayan yolların üzerinde bulunması Mezopotamya'ya ayrı bir önem kazandırmıştır.

Mezopotamya ve özellikle Musul aynı zamanda Büyük Güçlerin Ortadoğu'da petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölgedir¹². İngilizler için petrol siyasetini, devletin diğer savaş amaçlarından ayırarak mütalaa etmek mümkün değildi. Stratejik ve siyasi hedeflerini de kapsayacak şekilde bir program vücuda getirmek üzere 1915'de Sir Maurice Bunsen Başkanlığında "Asya Türkiye'si İnceleme Komisyonu" kuruldu. Musul'daki petrol ve diğer imtiyazlar İngilizlerin vazgeçilmez hedefleri haline geldi¹³.

I. Dünya Savaşında İngiltere ve müttefikleri savaşı kazanmışlardı. Cephelerde, özellikle Çanakkale ve Mezopotamya'daki askeri başarılarına rağmen Osmanlılar, kadar birliği ettikleri ve Almanların savaştan çekilmesiyle, İngiltere ile Mondros'ta mütareke imzalayacaklar ve 30 Ekim'den itibaren bu ülkenin toprakları Müttefiklerin tasarruflarına açık ve çaresiz bir halede düşecektir. Böylece Londra'nın Müttefikleri Rusya'nın bir ihtilalla saflarından çekilmesine sebep olacaktır¹⁴.

I.Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'daki pek çok toprak gibi Irak da Avrupalıların işgali altına girdi. Osmanlı Devletinin egemenliğinden çıkan Irak, 1917 senesine kadar kendi ayakları üzerinde durmayı denedi. Oysa uzun bir zamandan beri Osmanlı Devletinin bünyesi altında, onunla bütünleşmiş olarak var olan bu topraklar çok geçmeden sömürünün bir kez daha pençesini uzatmasıyla sulta altına girecekti. 1917 yılında Irak, yüzeysel ve yetersiz birtakım sebepler ileri sürülerek resmen İngiltere'nin sömürüsü altına girdi. Elbette bu durum Müslüman Irak halkı tarafından sessiz sedasız karşılanmadı. 1910'da Ayetullah Mirzai, Şirazi gibi dini liderlerin âlimlerin

¹² Öke, a.g.e., s. 2-3.

¹³ Jukka Nevakivi, **France and the Arab Middle East 1914-1920**, London- 1969, s. 22.

¹⁴ Öke, a.g.e., s. 5.

öncülük ettiği Irak halkının sömürge olma durumlarına karşı İngiltere aleyhine giriştikleri kıyam büyük başarı kazandı¹⁵.

Mütarekenin imzalanmasına rağmen, İngiltere'nin rahatsızlıkları devam etmekteydi. Savaş durumu, kâğıt üzerinde, bir Mütareke çerçevesinde ortadan kalkmış fakat İngiltere ve Araplar için hala birtakım pürüzler yok edilmemişti. Kaldı ki, şimdi savaş sonrasının hemen başında, İngiltere için başka yeni meseleler de doğmaktaydı¹⁶. I.Dünya Savaşının, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sona ermesi, İngiltere'ye, Orta Doğu'da büyük bir rahatlık kazandırıyor gibi görünüyordu¹⁷.

Savaşın sonra, önceden Osmanlı hâkimiyetinde bulunan topraklar İngilizler aracılığı ile ülkeler haline gelecek ve Orta Doğu haritası yeniden çizilecektir. Orta Doğu'nun yeniden yapılandırılması neticesinde Irak, Suriye ve Lübnan gibi ülkeler ortaya çıkacaktır. İngilizler ayrıca Kürdistan Devleti kurmak adına yeni bir proje ortaya koyacaklar ve kurmayı planladıkları bu Kürt Devleti sayesinde Orta Doğu'da asker bulundurmalarına gerek kalmadan bölgede güç sahibi olacaklardır. Ancak tüm bu plan ve projeler Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya çıkması ve İngilizlere karşı azimle mücadele etmesi sebebiyle alt üst olmuştur¹⁸.

Bu tez çalışması giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İngilizlerin Osmanlı Devleti ile ilişkilerine genel bir bakış, I. Dünya Savaşı'nda Irak cephesinin açılışı, Musul ahalisinin Osmanlı Devleti hakkında olumlu ve olumsuz tutumlarını ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, İngiltere başta olmak üzere büyük güçlerin Kürt politikaları incelenmiştir. İngilizlerin Kürt Özerikliği kurmayı planlamaları, daha sonra da kendi ürettikleri bu projeye karşı çıkmaları konusu işlenmiştir.

¹⁵ Meryem İmamzade, **Irak Dosyası**, I. Basım, İstanbul, Akabe Yay., 1986, s. 19.

¹⁶ Ömer Kürkçüoğlu, "Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918", Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 242.

¹⁷ **Aynı yer**, s. 243.

¹⁸ Bayar Mustafa Seyfeddin, **El-Siyase El-Britaniye Ticah Türkiye ve Eteruha Fi Kürdistan 1923-1926**, Duhok, Siriz 2004, s. 11.

Üçüncü bölümde aşiret liderlerinin faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise Kürtçülüğün siyasallaşma süreci, Molla Mustafa Barzani'nin ortaya çıkışı, İran topraklarında çok az süren Mahabad adında bir Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Barzani aşiretinin tarihçesi, daha sonra da Irak Cumhuriyeti döneminde Kürtlerin durumu ve Abdülkerim Kasım ile Molla Mustafa Barzani'nin önce birbirlerine destek daha sonra ise birbirlerine düşman olmalarını incelenmiştir. Ayrıca Baas partisi döneminde ve İran-Irak savaşında ve daha sonraki dönemde Kürtlerin durumunun nasıl olduğuna değinilmiştir. Son olarak, Irak'ın ABD tarafından 2003 yılında işgal edilmesinin ardından Kürtlerin durumu ve Musul ile Kerkük'ü nasıl yağmaladıkları ayrıca Süleymaniye olayı da incelenmiştir.

Bu çalışma esnasında büyük zorluklarla karşı karşıya kaldığımı belirtmek isterim. En büyük zorluk belgelere ve kaynaklara ulaşmaktır. Çalışmada kullanılan belgelere gelince: öncelikle Bağdat arşiv ve kütüphanelerinde bulunan İngiliz belgelerinden, ayrıca çok sayıda İngiliz telif eserlerinden yararlandım. Yararlandığım Türk belgeleri ve kaynaklarından en önemli olanlar Genel Kurmay Başkanlığı, Askeri Tarih Araştırma Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'ndekilerdir. Bunlardan bazıları Ekler bölümünde yer almaktadır. Ayrıca yayınlanmış belgelerde kullanılmıştır.

Çalışmada en çok zorlandığım bir başka mesele ise bu konuda yazılan Arapça kitapları bulmak ve onları Türkçeye aktarmak olmuştur. Çok sayıda kullandığım Türkçe kaynakların en önemlilerinden biri Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'udur. Ayrıca çalışmada çok sayıda makale, dergi ve gazete incelenmiş ve kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞINDA MUSUL VİLAYETİ VE MUSUL AHALİSİNİN OSMANLI DEVLETİNE KARŞI TUTUMLARI

1. II.ABDÜLHAMİT DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ

Haçlı Seferi'nin değişmez unsurlarından olan İngiltere'nin, XVI. yy. ortalarında özellikle ticari sebeplerden dolayı İspanya ile olan rekabeti Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmasına sebep olur. Bu yakınlaşma neticesinde XVII. yy.'da iyi seviyelere ulaşan ilişki XVIII. yy. ortalarına kadar devam eder. Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya yakınlaşması ile soğukluk başlar.

1770-1774 yılları arasındaki Türk-Rus Harbi'nde, Rusya'nın başarısının arkasında İngiltere vardır. Osmanlı Devleti'nin Fransa ile yakınlaşması, düşmanlığı karşılıklı olarak arttırmış, bu durumdan en kârlı Fransa çıkmıştır. Rusya'nın Avusturya ile beraber Grek Projesi adı altında Osmanlı Devleti'ni paylaşma planları İngiltere'yi tekrar Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır¹⁹.

Böylece İngiliz siyaseti yeni bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü korunmalı, gerekiyorsa bu uğurda Osmanlı Devleti'ne yardım edilmelidir.

İngiltere'yi bu siyasete götüren sebeplerin başında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum gelmektedir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin erimekte olduğunu, dağılma sürecine girdiğini görmüş, bu durumun tamamen kendi kontrolü altında şekillenmesi için çaba sarf etmiştir. Gerek Fransa'nın Mısır'a saldırması gerekse Rusya'nın sıcak denizlere inme siyaseti nedeniyle Osmanlı Devleti'ne saldırması ile İngiltere, Osmanlı Devleti'ni koruması altına

¹⁹ Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere (Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar)*, İstanbul, 1985, s.15.

almak mecburiyetinde kalmış ve politikasını da bu mecrada yönlendirmiştir.²⁰ Ülkenin politikalarını değiştirmesinin altında yatan sebep Sanayi İnkılâbı'nın 1750-1830 yılları arasında belirgin bir biçimde İngiltere'de ortaya çıkması²¹ ve oradan Avrupa ülkelerine yayılmasıyla birlikte müstemleke güç olarak yeni sömürü alanlarına yönelme, rekabet, hammadde ve pazar arama çabalarından kaynaklanmaktadır²². Bu nedenle İngiltere'nin Ortadoğu politikası, ekonomik ve stratejik önemine binaen Hindistan'ın güvenliği çerçevesinde gelişmiştir. Hindistan'ın güvenliğinin yolu da Osmanlı topraklarından geçmektedir.

İşte bu nedenle İngiltere, Hindistan yolunun emniyetini sağlayacak tüm stratejik bölgelere adım adım yerleşmeye veya bölge halkını kendine taraftar yapmaya çalışmış bunda da başarılı olmuştur.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanına karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olacağını ifade eden İngiltere, bunu bir baskı aracı olarak kullanıp 1838 yılında Ticaret Sözleşmesi'ni imzalar²³. Osmanlı Devleti'nin bütün direnmelerine karşı imzalamak zorunda kaldığı bu antlaşma ile İngiltere için tekeller kalkmakta ve serbest ticaret ortamı sağlanmaktadır. İşin en ilginç yanı ise yerli tüccarların ödeyeceği %12'lik vergiye karşı İngilizler %3 gümrük vergisi ödeyeceklerdir. Bu antlaşma kapitülasyonlarla beraber Osmanlı ekonomisini çökerten en büyük etken olmuştur²⁴.

1839 Tanzimat Fermânı, 1856 Islahat Fermânı ve diğer tüm reform hareketleri aslında çöküşü hızlandırmaktan öteye gidememiştir. Tanzimat Fermânı ile Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan adalet kavramının yerini eşitlik kavramı almaya başlar ve bu durum Osmanlı topraklarında gözü olan bütün

²⁰ Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi (Askerî Yönden Çözüm Arayışları)**, Ankara, 2003, s.12.

²¹ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara, 1990, s.32.

²² Funda Sürücü, "Musul Meselesi", **Kerkük Dergisi**, Ankara, 2001, s.11.

²³ Türkmen, **a.g.e.**, s. 11.

²⁴ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 48.

devletlere gayrı müslimler üzerinden siyaset yapma olanağı sağlar. Bu durumu en iyi değerlendiren ülkelerden birisi de İngiltere'dir.

XVII. yy. ortalarından itibaren Basra Körfezi'ne İngiltere'nin ilgisi artmıştır, Bölgedeki ticari faaliyetleri ile birlikte bölge halkını da sürekli Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya ve bundan faydalanmaya çalışmıştır. 1878 Berlin Antlaşması'ndan önce Osmanlı Devleti'ne yardım karşılığı Kıbrıs'ın tasarruf hakkını alarak buraya yerleşmiş²⁵ ve Akdeniz'de stratejik üstünlük elde etmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından İngiltere'nin Osmanlı politikası değişmeye başlar²⁶.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin artık ayakta duramayacağını anlamış, Almanya'ya yakınlaşmaya başlayan Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'yla düşmanlıktan dostluğa geçiş yapmışlardır. Artık yeni hedef Osmanlı Devleti'nin yıkılışını yavaşlatarak bu toprakların bir kısmını ele geçirmek, ele geçiremedikleri topraklar üzerinde de kendine bağlı devletlerin kurulmasını teşvik etmek olmuştur²⁷.

Osmanlı-İngiltere ilişkilerinde çok önemli bir yere sahip olan II. Abdülhamit, Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanının İngiltere olduğunu tahta geçer geçmez anlamış ve siyasetini bu doğrultuda geliştirmiştir. İngiltere'yi zorlayan, bütün hamlelere karşı hamle geliştirebilen tek padişah II. Abdülhamit olmuştur. İngiltere başta olmak üzere sömürgeci devletleri Yahudileri topraklarından çıkararak Filistin'e yerleştirip hem kendi ülkelerini rahatlatma hem de Ortadoğu ve Hindistan çıkarları için fayda sağlama siyasetini gören II. Abdülhamit, buna karşı çıkararak yabancılara toprak satışını yasaklamıştır²⁸.

²⁵ a.g.e., 93

²⁶ Sürücü, a.g.m., s.11.

²⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 96.

²⁸ Mehmet Aydın, **İkinci Abdülhamit Hanın Liderlik Sırları**, İstanbul, 1999, s. 156-192.

İslam Ülkeleri'nde isyanları ve yardım kampanyalarını teşvik ederek İngiltere'yi zor durumlara sokmuştur. Hicaz Demiryolu Projesi ile birçok İslam ülkesinin umudu olmuştur²⁹.

Uyguladığı denge politikasının bir sonucu olarak Almanya'ya yaklaşan II. Abdülhamit, Alman Kralı II. Wilhelm'in ziyaretini sağlayarak ileride İngiltere'nin korkulu rüyası olacak Bağdat Demiryolu Projesi'ni bu ülkeye vermiştir³⁰.

İngiltere'nin iki temel politikasına Avrupa'da dengenin muhafazası ve denizaşırı alanda İngiliz üstünlüğü karşı Almanya rakip olmaya başlamış, II. Abdülhamit'de bunu çok iyi kullanmıştır. Bu gelişmeler İngiltere'yi Rusya ve Fransa'ya yaklaştırmış böylece I.Dünya Savaşı'nın öncesinde taraflar şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kavm-i necip (seçkin millet) saydığı Arapları, millet-i sadıka (sadık millet) dedikleri Ermeniler'i ve kardeş gördükleri Kürtleri her türlü propaganda yollarını kullanarak isyan ettirmeye çalışan İngiltere, Kürt nüfusu üzerinde kısmen olmakla birlikte genelde başarılı olmuştur. Kim hangi unsuru kışkırtacaksa ondan önce davranarak Rum ve Ermeniler'e Rus desteğinden önce hareket etmesinde gördüğümüz gibi o unsurlar üzerinde sempati kazanmaya çalışmıştır.

II. Abdülhamit Arapların isyanına karşı halifeliği kullanıp, Mekke Şerifi Hüseyin'i yanında tutarak İngiltere'ye karşı durabilmiştir. Kürtleri alıştıkları hayat tarzından koparmayarak, Osmanlı Devleti bünyesinde toplumsallaştırmaya çalışmış³¹, bu doğrultuda Kürtlerden oluşturduğu Hamidiye Alayları ile başarılı olmuştur. Ancak 1908 yılından itibaren İttihat ve Terakki Fırkası'nın uygulamaları tamamen II. Abdülhamit'in tersi yönde

²⁹ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 112.

³⁰ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", **Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi**, 1995, s. 7.

³¹ Mim Kemal Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı Noel'in Faaliyetleri**, Ankara, 1988, s.17.

olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın uyguladığı bu politika, imparatorluğun parçalanışını ve kendi sonunu hazırlamıştır.

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİNİN AÇILIŞI

Gerek Hindistan yolunun emniyetinin sağlanması gerekse petrol rezervleri sayesinde Musul İngiltere için çok önemliydi. 1907 yılında hazırlattığı raporda bunu doğrulamaktaydı: “Bu bölge eğer değerlendirilirse en önemli tahıl ambarı olabilir ve petrol çok kârlı bir yatırıma dönüştürüle bilirdi”³².

Bu gibi sebeplerden ötürü Irak cephesi açılmıştır. İngiltere 1914 Kasım ayında Osmanlı Devleti'ne harp ilan ederek Şattülarap ağzındaki Fav'ı işgal eder. İngiliz kuvvetlerinin ilerlemeye devam etmesi üzerine 1915 yılında Enver Paşa tarafından yarbaylığa terfi ettirilerek Basra Valisi ve Irak ve Havalisi Umum Kumandanı olarak görevlendirilen Süleyman Askeri, Basra'ya kadar gelir, fakat yenilir ve intihar eder. Enver Paşa gibi, İngiliz kuvvetlerine karşı aşiret ve mücahitlerden oluşan birliklerle karşı konulabileceği fikrinde olan Süleyman Askeri hüsrana uğramıştır. Basra'yı müdafaa imkânı kalmadığını anlayan Osmanlı Kuvvetleri, 19-20 Kasım'da Basra'yı boşaltarak geri çekilmek zorunda kalır. Bundan cesaret alan İngilizler General Townshend komutasındaki ordusuyla Haziran 1915'te Kut'ül Amâra'ya girerler. Kut'ül Amâra'nın İngiliz kuvvetlerinin eline geçmesinden sonra General Townshend, Bağdat'a doğru yürüyüşe geçmiş ise de 22 Kasım 1915 tarihinde Selmanpak'da Türk kuvvetlerince karşılanarak büyük bir bozguna uğramış, kuvvetlerinin üçte birini kaybetmiş bir halde Kut'ül Amâra'ya geri çekilmek zorunda kalmıştır³³. Enver Paşa, Çanakkale'deki İngilizlerin

³² Sürücü, **a.g.m.**, s. 12.

³³ Kadir Mısıroğlu, **Lozan Zafer Mi? Hezimet Mi**, İstanbul, Sebil Yayinevi, 1971, s. 74.

çekilmesinden istifade ederek buradaki kuvvetlerin bir kısmının bölgeye kaydırılması emrini vermiştir.

Kut'ül Amâra'ya çekilen İngiliz Ordusu üç aylık bir kuşatma neticesinde General Townshend ile birlikte 18000 kişilik kuvvetiyle 29 Nisan 1916 yılında teslim olur³⁴. Londra, kuşatma esnasında Enver Paşa'ya bir milyon sterlin rüşvet teklif etmiş, sonra rüşveti iki katına çıkarmalarına rağmen rüşveti kabul görmemişti. Erzurum'u Ruslara kaptıran Enver Paşa'nın bir zafere ihtiyacı vardı³⁵ ve bu gerçekleşmişti. Bu zaferden sonra Türk Ordusu bulunduğu yerde kalmış, ilerlemeye devam etmemiş hatta kuvvetlerinin bir kısmını diğer cephelere göndermiştir. İngilizlere yardım maksadıyla İran'dan Hanekin'e doğru ilerleyen Rus Baratof Kolordusu'nun bölgesi Osmanlı güçlerinden arındırılmış, önemli geçitler ve kavşak noktalarının kontrolü zayıflamıştır.

Bu arada İngiltere boş durmayıp ordusunu Basra'da beklettikleri Hindistan kuvvetleriyle, erzak ve mühimmat ile güçlendirerek yenilemiştir. Çünkü Irak toprakları İngiltere siyaseti için hayati önem arz etmekteydi. İngiliz petrol kampanyasının İran'dan sağladığı petrol üretimi miktarı savaş başladığında 270.000 ton iken 1917 yılında 900.000 tona ulaşmıştı³⁶ ve bu da İngiliz politikasında belirleyici rol oynamaya yeterliydi. İngiliz ordusu Aralık 1916'da 45.000 yaya, 3.500 atlı ordusu ile 4 tümenlik Türk ordusu'na karşı taarruza geçer. Halil Paşa komutasındaki Türk ordusu Bağdat'ı savunmak üzere geri çekilir ve 25 Şubat'ta İngiliz ordusu Kut'ül Amâra'ya girer. Bağdat'ta savunma hattını kuramamaları, İran'daki kolordudan yardım gelmemesi nedeniyle 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat, herhangi bir mukavemet gösterilemeden İngiliz Ordusu'nun eline geçer. Bağdat'ın düşmesi ile Musul yolu İngilizlere açılmış olur³⁷. Hızını alamayan İngiliz Ordusu 29 Eylül'de Ramadi'yi, 6 Kasım'da Teksit'i ele geçirir. Bağdat'ın

³⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.1-2, Ankara, 1996, s. 122.

³⁵ Peter Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, İstanbul, 1995, s. 135-136.

³⁶ Durdu Mehmet Burak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri**, Ankara, 2004, s.162.

³⁷ Türkmen, **a.g.e.**, s.13

düşmesinde Kut'ul Amâra'yı ele geçirdikten sonra İran'a sefer yapmaya kalkışan Halil Paşa'nın hatası büyük olmuştur. 1917 yılı bu şekilde sonlanır ve 1918 yılında İngiltere, İran'dan geçerek Bakü savunmasına katılmak için yola çıkar. İngiliz ordusu Musul'a girmek üzere iken 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanır.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması hususunda birçok gizli antlaşmalar yapılır ve Ortadoğu'da birçok hadise meydana gelir. Musul ve Bağdat'a Ermeni Gülbenkyan'ı incelemeler yapması için göndererek petrolün varlığını öğrenen II. Abdülhamit'in ilgili bölgeyi (Memâliki Şahâne) şahsi mülkü ilan etmesi ve bir denge unsuru olarak Almanya'ya Bağdat Demiryolu Projesi ve petrol arama izni gibi çeşitli imtiyazlar vermesi İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Savaşın başlaması ile bölgede petrol aramaları yapılamamıştır. 1915 Mart ve Nisan aylarında İngiltere, Rusya ve Fransa aralarında ilk gizli antlaşmayı (İstanbul Antlaşması) yaparlar. Buna göre İstanbul ve Boğazlar Bölgesi Rusya'ya bırakılmıştır. 26 Nisan 1915 tarihinde Londra Antlaşması ile İtalya da paylaşıma katılmıştır.³⁸ 16 Mayıs 1916 tarihinde yapılan Sykes-Pico Antlaşması'na göre Suriye, Musul dâhil Kuzey Irak Fransa'ya, Bağdat-Basra arasındaki bölge İngiltere'ye bırakılmıştır. 1917 yılında yapılan Saint-Jean De Maurienne Antlaşması ile de İtalya paylaşıma dâhil edilir.

Bütün bu antlaşmalarla sömürgeci devletlerin Şark Meselesi olarak tanımladığı sorun çözümlenmiş oluyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Anadolu dışındaki topraklarının birçoğuna sahip oluyor, Rusya İstanbul'a yerleşerek boğazları denetliyor, Fransa; Suriye, Güneydoğu ve Ortadoğu Anadolu'yu ele geçiriyor, İtalya; On iki Ada'nın yanında Antalya ve İzmir'e yerleşiyor ve neticede Osmanlı Devleti tarihten silinmiş oluyordu³⁹.

Bu antlaşmalar haricinde İngiltere, Ortadoğu'daki halkları çeşitli propagandalarla, yerel liderleri kâğıt üzerinde veya sözlü olarak verdiği

³⁸ Burak, **a.g.e.**, s. 164.

³⁹ Burak, **a.g.e.**, s. 83.

payelerle Osmanlı Devleti'ne karşı kıışkırtmış, bunda da büyük oranda başarı sağlayarak Osmanlı Orduları'nı çaresiz bırakmıştır.

3. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MUSUL VİLAYETİ 1914-1918

3.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Musul Ahalisinin Olumlu Tutumları

Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim 1914 tarihinde savaşa katıldığını bildirmesi İngiltere'nin bazı bölgelerde hâkimiyetini genişletmek için uzun zamandır beklediği büyük bir fırsat olmuştur. İngiliz yazarı Reader Bolad, Osmanlı Devleti'nin tutumu Özellikle ittihatçıların Almanya'ya karşı güçlü bir eğilim göstermesi sonucu İngiltere'nin Orta Doğu'daki siyasi ve ekonomik menfaatleri için kaygı yarattığına inanıyordu⁴⁰. Bu nedenle İngiliz Birlikleri askeri bir hamle ile 6 Kasım 1914'te Fav'ı işgal etti, ilerlemeye devam ederek 22 Kasım 1914'te Basra'yı da ele geçirdi⁴¹.

İngiltere hükümeti askerlerinin ilerlemesiyle Irak halkını Türklere karşı bu savaşta kendi tarafına çekme eğiliminde olmuştur. 1914-1918 döneminde çeşitli siyasi tutumlar görülmektedir.

3.1.1. Musul Kürtleri

Genel olarak Irak halkı ve özel olarak da Musul ahalisi, dini düşüncelerden ötürü Türklere karşı olumlu bir tutum içindeydiler. Sunni ve Şii din adamları cihad ilan etmişler ve Müslüman olmayan İngilizlere karşı İslam yasalarının şart ve kaçınılmaz olduğunu bildirmişlerdir⁴². Bu çağrıya Kürtler ve Araplar yanıt vermişlerdir, Musul Vilayeti'nde Kürtlerin cihad çağrısına

⁴⁰ Ceridet El-Mosul, 15 Adar 1924.

⁴¹ Reader Bullard, *Britain and the Middle East*, London, 1951, P. 66.

⁴² Abdallah El-Fayad, *Al-Tavra Al-İrakiye Al- Kübre Senet 1920*, 2. bs, Bağdad, 1963, s.107.

yanıtı Araplar kadar olmuştur. Osmanlı, Kürtlerin çoğunluğunu kazanmıştır ve savaşa katılmalarını sağlamıştır. Kürtlerin İslam inancına şiddetli bağlılığı önemli etkidir⁴³. Polonyalı yazar Lişovski başka bir sebep de ilave ediyor: Kürtler genel olarak savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafında idiler. Bu doğru yolun gizliliği Osmanlılar Kürtlerin Hristiyanlara karşı savaşmalarını başarıyla yönettiler. Özellikle de komşu olan Ermenilere ve Süryanilere karşı bu şekilde Kürt azınlıklar İslami duygularını Osmanlı ile beraber gerçekleştirmiştir⁴⁴. İranlı Hasan Arafa ise “Kürtlerin Osmanlı hükümetine destek vermesinin nedenini 19. yüzyılın sonlarında Kürtlerin Ermenileri katletmesi sonucu Rusların Ermenileri Kürtlere karşı kışkırtmasına bağlar⁴⁵.”

Irak'ın güneyindeki Basra Vilayeti'nin Al- Şuaybe bölgesinde İngilizlerle savaşmak için Musul Vilayeti'nden Kürt aşiretleri kalabalık bir şekilde yola çıkmışlardı. “ Cennet Kılıçların Gölgesinde” pankartlarını taşıyan Musul Vilayeti'ndeki Kürt süvarilerini insanlar izlemeye başlamış⁴⁶. Bunlar sadece Musul çevresindeki Kürtler değildi aynı zamanda Süleymaniye, Erbil ve Küfri gibi diğer Kürt bölgelerinden de katılım varmış. 12 Nisan 1915'te Şeyh Mahmud Al-Berzenci Al-Şuaybe savaşına (1000-1500) süvari olarak katılmıştır⁴⁷. Gönüllüler açık ovalarda savaşıyordu ve karşıda olan düşmanlar siper içinde zırhlı araçları ilerliyordu beyaz silahlarla müdafaa etmek çok zor olmuştur, Osmanlı'nın askeri yönetiminde kargaşa ruhunun ve yoksulluğun yaygınlaşmasından, özellikle de lojistik ve yaşam desteği kısmında çok çektiler⁴⁸. Aynı zamanda gönüllüleri yeterince organize edilmediği için düzgün savaşamadılar. Bunun sonucu Kürt gönüllülerinde büyük sayıda lider

⁴³ Ahmet Otman Abu Bekir Biinvan “Harekât Al-Taharrur AL-Vatani Li-Şab Al- Kürdi 1900-1925”, **Ceridet Al-Taahi**, 14 Haziran 1970.

⁴⁴ George Lenczowski, **The Middle East in World Affairs**, New York, 1957, P. 47.

⁴⁵ Hassan Arafa, **The Kurds, An Historical and Political Study**, London, 1966, P. 25-26.

⁴⁶ Abdurrahman Salih, **Kitap Al-Umr**, Müdekiret Hattıya Gayr Menşura, Al-Varaka 130.

⁴⁷ Refik Hilmi, **Mudakerat**, çev. Cemil Bender Al- Rojbiyani, C.1, Bağdat, 1957, s.53; Taha Al-Haşimi, **Harb Al-Irak**, C. 1, Bağdat, 1963, s. 122.

⁴⁸ Muhammed Emin Zeki, **Hulaset Tarih Al-Kürd ve Kürdistan**, çev. Muhammed Ali Avni, Al-kahire, 1939, s. 274.

ve savaşçı kaybedilmiştir. Örneğin Kani Kadir köyünden Kerkük alayına tabii olan şeyh Latif Al-Şeyh Muhammed Al-Talabani ve Kerkük'ten Bedva köyünden olan Settar AL-Talabani⁴⁹ ve Müntefik alayının mutasarrıfı olan Raşid Paşa ve başkaları⁵⁰. Kürtlerin mücadelesi sadece Al-Şuaybe'de değildi. Savaşın ilk aylarında İran içinde Ruslara karşı yapılan askeri operasyonlara da katılmışlardır. Musul Valisi Süleyman Nazif Bey'e 1913-1915 bazı müfrezeler ile sınır kabilelerinden gönüllüleri toplayıp Rus tehdidine karşı Urmiye'ye gönderilmeleri emredilmiştir. Adı geçen vali, Musul elçisi İbrahim Fevzi Al-Teblisi ve emekli Savaş Kurmay Başkanı Hilmi Beyi Süleymaniye civarındaki Anbar gibi aşiretleri teşvik etmeye gönderdi. Süleyman Nazif Revanduz civarındaki aşiretlerden Kerkük Alayı Mutasarrıfı Halit Beyi gönüllü toplamaya gönderdi. Genel seferberlik ilanından sonra ilk yılda bu güçlerden iki fırka oluşturuldu. Musul elçisi İbrahim Paşa komutasının görevi Bana'ya ilerlemek ve Ruslara karşı cihadı ilan etmek, Kerkük Mutasarrıfı Halit Bey'in komutasının görevi de Savçolak'a ilerlemektir⁵¹. Bu iki kuvvet 1914 Kasım ayının ortalarında harekete geçti ve sınırın her iki tarafındaki bölgeleri Havaran bölgesinden başlayarak Tebriz'e kader ele geçirdiler.⁵² Kafkasya'daki üçüncü ordu komutanlığının karargâhı, İttihat Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan Ömer Naci Komutası altında yedi yüz gönüllüden oluşan bir müfreze ile Urmiye'ye gönderdi. Ömer Naci, İbrahim Fevzi ve Halit Bey işbirliği yaparak Kürt aşiretinden binlerce gönüllü topladılar ve 14 Ocak 1915'te Tebriz ilini ele geçirmeyi başardılar⁵³.

⁴⁹ Ceridet Al-Taahi, 22 Mart 1973.

⁵⁰ Hilmi, a.g.e., C.1, s. 53.

⁵¹ Muhammed Emin Al- Umeri, **Tarih Harb Al- Irak**, C. 1, Bağdad, 1935, s. 164.

⁵² Zeki, a.g.e., s. 275-276.

⁵³ Al-Umeri, a.g.e., s, 275-276.

Ayrıca Kürtler, Musul Vilayeti'nin kuzey doğu sınırında yaşayan Süryanilere karşı birçok operasyonda bulunmuşlardır. Musul Vilayeti'nin sınırını Ruslardan korumak için katkıda bulunmuşlardır⁵⁴.

3.1.2. Musul Arapları

Musul Vilayeti'ndeki Araplara gelince, Musul'un gençleri Osmanlı ordusununda çeşitli yerlerde savaşa katıldılar. 26 Mart 1914, Musul ahalisinin unutulmaz bir günü olmuştur. Seferberliğe katılan kişiler şehrin sol tarafında Halep'e sefer etmek için toplandılar. Bu yatsı namazında sonra idi. Şehirde gürültü olmaması için akrabalarından habersiz şehrin sol tarafında toplanmışlar. Lakin bu haber hızlı bir şekilde insanların arasında yayılmaya başladı, ahaliler çocuklarını uğurlamak için şehrin sol tarafına doğru yola çıkmışlar⁵⁵. Zaman gece olduğu için aileler çocuklarını görmek ve tanımak için kibrit kullandılar ve o kuvvetin de adı (Abu Şahhata Taburu) olarak tanındı⁵⁶.

Musul şehri Osmanlı Kuvvetlerine toplanma yeri olmuştur bu kuvvetlerden de (Al-Kuvve Al-Seferiye Al-Ula) yani birinci seferberlik kuvvetleri adıydı. İngiltere birliklerine karşı savaşmak için önce Musul'a gönderilmiştir. Rusların hem Kafkasya'daki mevkillerini tehdit etmek hem de İran'daki kuvvetlerini çıkarmak için Osmanlı Hükümeti aniden bu kuvvetlere emir gönderir⁵⁷. Yaşları silah taşımalarına izin verilmeyen Musul Arapları oradan geçen Osmanlı ordularına atıfta bulunmuşlar, askerleri kendi çocuklarını karşılar gibi karşıladılar ve onlara bir şeyler ikram etmek için

⁵⁴ İbrahim Halil Ahmet, "Vilayet El-Mosul Dirasa Fi Tatavuratiha Al-Siyasiye 1908-1922", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 1975, , s. 182.

⁵⁵ Ahmet, **a.g.t.**, s. 182.

⁵⁶ Abdulhalim Al-Ilavend, **Nadarat Fi Zecli Al- Mosul**, El-Mosul, 1969, s. 50-51.

⁵⁷ Al-Umeri, **a.g.e.**, C. 1, s. 165.

yarışa geçerler⁵⁸. Ayrıca gelen her Osmanlı Kuvvetine yardımda bulunuyorlarmış, farklı sınıflardan oluşan ahaliler bu kuvvetlere çeşitli mal, elbise, tatlı çeşitleri ve para vermek için yol kenarlarında toplanıyorlarmış. Askeri kamplar yeterli olmadığı için askerleri camilere ve mescitlere ve hanlara dağıtıyorlarmış. Bazen iki haftadan fazla kalan bu askerlerin yemek ihtiyaçlarını Musul ahalisi karşılıyormuş⁵⁹.

Ayrıca bazı Musullular yardım toplamak için Müdafaa Milliye Cemiyetini kurmuşlardır. Bu cemiyetin hedefi de orduya maddi ve manevi destek toplamaktır⁶⁰. Raşid Al-Hatib bu cemiyetin üyelerindedir. Bu cemiyet çadır hayvan ve para gibi çeşitli yardımlar toplamayı başarmış. Cemiyet üyelerine buna karşılık da verdikleri çaba için Enver Paşa, madalya verilmesini emretmiş. Bazı Musullular da kalemleri ile Cihad çağrısını ve Osmanlıyı destekleyerek çabalarını göstermişler. Örneğin, o zaman Şam'da bulunan Muhammed Habib Al-Ubeydi bu konuda İki kitap yazmış, 1916 yılında Beyrut'ta basılmış, birincisi Hbli El- İttisem ve Vucub Al-Hilafa Fi Din El-İslam birinci kitapta Al-Ubeydi Müslümanları İngilizlere karşı uyardı ve savaşa devam etmelerini önerdi. İkinci kitapta ise İngilizlerin Müslümanlara ve Hilafa Devletine yaptıkları on altı suçu sıraladı, bunların da Müslümanların birliğini ve beraberliğini mahvetmeye çalıştığını, kendilerini iyi gösterip içlerinde karanlık taşıdıklarını ve Müslümanların siyasi haklarını gasp etmeye çalıştıklarını anlatır. Osmanlı Devletine karşı savaşanlara şu çağrıda bulundu:

“Sen ey kardeşine karşı savaşmayı ikrah edilmiş Müslüman, neden savaşıyorsun ona karşı, o silahını sana karşı taşımış değil düşmanlarına karşı savaşmak için, sen neden ona karşı savaşıyorsun, ne için? Vah, o

⁵⁸ Salih, **a.g.e.**, Al-Varaka 133.

⁵⁹ **a.g.e.**, Al-Varaka 134.

⁶⁰ Ahmet, **a.g.t.**, s. 183.

peygamberinin şerif bayrağını kutsal hilafet içinde taşıyor Allah kelimesinin yüce olması için Allah aşkına savaşıyor...”⁶¹.

Al-Ubeydi, İngilizlerin Almanlara ve Osmanlılara karşı savaşa girmesini iki sebepte görmektedir:

Birincisi; Almanya hızlı bir şekilde ilerlediği için İngilizlerin hedefi kuvvetlerini ve birlik beraberliklerini dağıtmak, ayrıca karada Almanlar İngilizlerden daha gelişmiş oldukları için İngiltere büyük bir endişe içindeydi, ikincisi; bu büyük savaşta fırsatı kullanıp şark meselesini çözerek İslam dinine ve Müslümanlara büyük darbeyi indirmektir. İngilizler, müttefikleri Ruslar ve Fransızların eskiden ile Osmanlı Devletini dağıtmak ve İslam Hilafetini imha etmeyi hedefliyordu⁶².

Muhammed Habib Al- Ubeydi tarihte Osmanlı, ordusunun dördüncü vaiziydi, Osmanlı orduları Çanakkale’de zaferler kazandıktan sonra Cemal Paşa’nın İstanbul’a 1915 yılında gönderdiği heyetle birlikte gönderildi, Cemal Paşa bazı Arap liderlerini idam ettikten sonra ve oradaki Şam ahalinin Cemal Paşa’dan razı olduklarını göstermek için gönderildi⁶³.

3.2. Birinci Dünya Savaşı’ndaki Musul Ahalisinin Olumsuz Tutumları

Musul ahalisinin Osmanlı Devleti’ne olumlu tutumlarına rağmen, Kabili ve ulusal bazı olumsuz akımlar da vardı, kıtlık koşullarından ötürü olumsuz tutumlar ortaya çıkmıştı ve Osmanlı’ya karşı olan düşman istihbaratların bu konudaki faaliyetlerden. Vilayetteki olumsuz akımlar ve tutumlar aşağıdaki harekâtlardaki gibiydi:

⁶¹ Muhammed Habib Al-Ubeydi, **Cinayet El-İngiliz ala AL-Başar Ammeten ve Ala Al-Müslimlin Hassa**, Beyrut, 1916, s. 59.

⁶² Al- Ubeydi, **a.g.e.**, s. 108.

⁶³ Ali Al-Verdi, **Lemahat İctimayia Min Tarih Al-Irak Al-Hadis**, C. 4, Bağdad, 1974, s. 58; Al-Ubeydi, **Habli Al- İtisam ve Vucub Al-Hilafa Fi Din Al-İslam**, Beyrut, 1916, s. 5.

3.2.1. Yezidiler

Yezidi reisleri birçok araç ile Bağdat'ın işgalinden sonra İngiliz kuvvetlerine ulaşmaya çalıştılar, Yezidilerin Emiri olan, İsmail Bey diğer yezidi reislerinden bir mektup imzalatarak Bağdat'taki İngiltere komutanlığına gönderdi. Bağdat ahalisinden olan Osi adlı bir Hristiyan mektubu taşıdı. Yezidiler Ermeni mültecilerinin hayatlarını sağlamak için Osmanlı hükümetine karşı yardım istediler.⁶⁴ Savaş esnasında bazı Ermeniler Yezidilerin yaşadığı Sincar dağına gitmişler. Yezidilerin reisi olan Hammo Şiro Sincar dağında takipçilerine bir toplantıda şu cümleleri söylemiş: “Bizim bunlara saygı göstermemiz ve yemek yedirmemiz gerekmektedir, herhangi biriniz bu emri yerine getirmese en kötü cezai görecektir”. Yezidilerin karşıladığı Ermeni mültecilerinin sayısı 400 olarak takdir edildi⁶⁵.

İngiltere hükümeti bu fırsatı değerlendirdi. Bu, Osmanlı ordusunun gerideki saflarında kargaşa yaratmak için çok büyük bir fırsattı ve Musul'a kolayca ilerlemelerini sağlayacaktı. Irak'taki İngiliz Kuvvetlerinin genel kumandanı General Stanley Maude diyordu ki “ Bir sonraki adımımız Yezidilerin reisleriyle iletişime geçmek düşmanın ulaşımına saldırmak ve yardımlarını almak, fakat bu da eğer oraya gönderebilsek İngiliz komutanlarının komitesinde olacak”⁶⁶. Maude, yezidi reislerinden Hammo Şiro'ya bir cevap mektup yazdı, Hristiyanlara ettikleri yardım için şükranlarını sundu ve yardım edeceğine söz verdi.⁶⁷ İngiltere'nin resmi tarihinde şöyle bulundu,⁶⁸ Osmanlı'nın ulaşımına saldırmak amacıyla Sincar'daki yezidi

⁶⁴ İsmail Bek Col, *El-Yezidiye Kadimen ve Hadisen*, Neşir Kastantin Zarif, Beyrut, 1934, s. 56.

⁶⁵ E.S.Stevens, *By Tigris And Euphrates*, London, 1923, P. 189.

⁶⁶ Arnold T. Wilson, *Loyalties Mesopotamia 1914-1917 A Personel and Historical Record*, London, 1930, P. 262.

⁶⁷ Col, *a.g.e.*, s. 56.

⁶⁸ Official Hristiyan of the Great War. *The campaign in Mesopotamia, 1914- 1918* (complied) By Briggen F.J. Moberly, Vol. IV, London, 1927, P. 20; Hereafter cited as Official History.

reisleriyle bağlantı kurmak ve yardım almak nedeniyle adımlar atılmıştır. Bu adımlar da 1917 Mayıs ve Temmuz aylarında bitmiştir.

Ekim 1917'de Musul'dan Nusaybin'e yola çıkan Osmanlı'nın Silahlı araçlarına Tel Al-Uveynat mevkiinde Yezidi çeteleri tarafından saldırı gerçekleştirilmiştir ve bu saldırıda da dört asker yaralı, bir asker de şehit düşmüştür.⁶⁹ Aralık 1917'da Sincar Dağı'ndaki Yezidiler savaş maliyetini ve vergileri vermeyeceklerini ve Osmanlı hükümetine isyan ettiklerini bildirdiler⁷⁰.

Osmanlı hükümeti, Sincar içindeki yezidi reislerinin İngiliz entrikasıyla hareket ettiğinden haberdardı. Bu yüzden Musul Vilayeti'ndeki Osmanlı yetkilileri Yezidilerin İngilizlerle bağlarını kesmeye karar verdiler. Musul'daki Altıncı ordu karargâhı, eskiden Revanduz'dan Erbil'e aralık ayı itibarı ile gönderdiği alayı Musul'a gönderdi. Telafer'den Mart 1918'de 22 alay müfrezesi adı verilen kuvvetler de sonradan eklenmiştir ve Albay İbrahim Beyin Komitesine geçmiştir⁷¹.

Bu kuvvetlere bazı Arap süvarileri ve Türkmen grubundan da Telafer'den yaklaşık 1000 süvari katılmıştır⁷². Müfrezenin Amiri olan İbrahim Bey'in ilk işi yezidi reislerini uyarmak olmuş ve onlara 26 Marta kadar aşağıdaki üç şartı gerçekleştirmelerini söylemiştir:

- 1- İçlerinden yirmi iki reisin Aynı Al-Gazal'a gelmeleri.
- 2- Yanlarında bulunan bütün mülteci Hristiyanların teslim edilmesi.
- 3- Yanlarında bulunan bütün silahla ve cephanelerin teslim edilmesi.

⁶⁹ Tahsin Al- Askeri, **Müzekkiri An Al-Sevre Al-Arabiye Al-Kübra Ve Al-Sevra Al-İrakiye**, C. 1, Al-Necef, 1938 s.174.

⁷⁰ Al- Umeri, **a.g.e.**, C. 3, s.116.

⁷¹ Al- Umeri, **a.g.e.**, C. 3, s. 116.

⁷² Muhammed Yonis Al-Seyid Vehab, **Tarih Tellafar Kadiman ve Hadisen**, C. 1, El-Mosul, 1967, s. 164.

Yezidi liderleri yukarıdaki şartları reddetti ve direnişe karar verdiler. 26 Mart'ta adı geçen kuvvetler harekete geçmiş, ikinci günde Tepe Köy'ünü ve Sincar'ı ele geçirmişler, 28 Mart'ta daha da ilerlediler Kızıl Kent'i de ele geçirdiler ve karşılarına çıkan köyleri tekrar geri aldılar. Bazı aşiretten katılanlar değişik malları hayvan ve ev eşyası gibi şeyleri yağmalamaya başladılar. 30 Martta kuvvetler Cidalah tarafına ilerlediler ve El-Hassan köyünün kuzeyindeki dağlarda Yezidileri kovalamaya başladılar. 16 Nisan 1918'de Yezidi reisleri mecburen güvenlik istediler, 24 Nisan'da liderleri olan Hammo Şiro hükümetin affını istemiş ve kabul edilmiştir. Kerkük cephesindeki Osmanlı ordusunun durumu o zaman zor olduğu için Altıncı Ordu Karargâhından adı geçen kuvvetlerin Musul'a geri çekilmeleri istendi. Vali Memduh Bey ve Sincar Kaymakamı Muhiddin Bey, Telafer kaymakamı Telafer reislerinden Münir Bey, Al-Seyid Abdullah Al-Seyid Vahap⁷³ ve Yunus Aziz⁷⁴ Yezidilerin bazı sorunlarını çözmek için Sincar'a gönderilmişler⁷⁵.

Bu hareket Yezidilerin arasında kötü bir iz bırakmış, İngiltere ile iletişime geçme ısrarını daha da arttırmıştır. Yezidilerin Emiri İsmail Bey İngilizlerin yeni geldiği Samirra'ya gitmiş. Orada bazı komutanlarla toplanmış ve Sincar dağındaki reislerden yetki alarak buraya geldiğini⁷⁶ ve Yezidilerin başına neler geldiğini anlatmıştır. Yezidilerden 130 kişi öldüğünü, ayrıca Osmanlılar 250 köy yaktığını ve 15 bin baş hayvana el koyduklarını ifade ediyor. İngilizlere göre Yezidilerin kaybı 200 bin rupi değerindeydi. İsmail

⁷³ Al-Seyid Abdullah Al-Seyid Vehab bin Al-Seyid İbrahim. Telafer'deki Al-Seyid aşiretinin reisi idi. Telafer'de özellikle de Al-kalaa semtinde ve Haruna ve Kubbuk köylerinde Al-Seyid aşiretinin nüfuzu büyüktür. Merkez Hafız El-Vesaik, Melefet Vezaret El-Dâhiliye, Melefe Şuun Amme, Duhok B\20\0 Teselsul 177, Telafer'deki siyasi hâkimin yardımcısının raporu Al- Meycer Parlo 26 Nisan 1920, içinde Sincar ve Telafer'deki bazı liderlerden malumat bulunmaktadır.

⁷⁴ Yunus Bin Aziz Ağa. Ataları yüz yıl önce Sincar Dağı'nda yaşamış, dedesi Mustafa Bey Telafer'e gelmiş, orada yaşamış. İngiliz işgali döneminde belediye meclisinde üye idi. **a.g.e.**, Bakınız.

⁷⁵ Al-Seyid Vahap, **a.g.e.**, C. 1 s. 263.

⁷⁶ Great Britain, India Office, **Review of the Civil Adminidtrantion of Mesopotamia 1914-1920**, by Gertrude Bell, London, 1920, P. 50; Hereafter cited as, Bell Review of the Civil Adminidtrantion of Mesopotamia

Bey, İngilizlere hem isteklerini hem de Musul'u işgal etmek için planlarını sunuyor. Ayrıca Musul'un işgalinde Yezidilerin İngilizlerin yanında yer alacağını söylüyor. İsteklerine gelince aşağıdaki iki noktada özetlendi:

- Sincar dağındaki Yezidilere 3000 tüfek cephane vermek.
- Bu operasyon için iki savaş uçağı ve tanklar, ayrıca piyade kuvvetleri görevlendirmek.

Planlarını ise şöyle açıkladılar; Yezidileri kuvvetleri Musul'a Nusaybin ve çevresindeki yerlerden, İngiliz kuvvetleri ise Musul'un güneyinden saldırarak. Bu solması anlamına geleceğini anlattı. İsmail Bey, bu planı İngiltere kuvvetlerinin genel komutanına anlatmak amacıyla Bağdat'a çağrıldı. Bölgenin durumu ve Yezidilerin kuvvetlerinden detaylı bilgi verdikten sonra genel komutan General Marshall istedikleri silah ve cephane uygun koşullar olmadığı için veremeyeceklerini açıkladı, ayrıca iki komutanın komitesi altında keşif kuvveti göndereceğini de açıkladı ve Yezidilerin Osmanlı savaşlarındaki bütün kayıplarını telafi edeceğini söyledi⁷⁷.

Yezidilerin yönüne giden İngiliz keşif kuvvetleri Albay Cihard (Ljmn) komutası altında ve İngiliz ordusunda, aşiret işlerindeki uzmanlığı ile tanınan ve yerli dili çok iyi bilen⁷⁸ kaptan Hudson ve Yezidilerin Emiri olan İsmail Bey Refakatinde,⁷⁹ bazı zırhlı araçlardan ve otomobillerden oluşturuldu, Keşif kuvvetlerine Şammar Cerba şeyh Faysal Al-Ferhane'ye tabii olan aşiretten bazı kişiler katılmıştır. Keşif ekibi 10 Temmuz 1918'de Sincar'a tabii olan Cudalah köyüne ulaştılar⁸⁰. Ayrıca Albay Ljmn Hammo Şiro ile toplandı. Şiro, İngiliz Komutanına Almanların ve Türklerin bölgedeki faaliyetlerini detaylı bir şekilde anlattı. Yezidilerin İngilizlerin menfaati için daha fazla saldırı yapmaya güçlerinin kalmadığı ancak eğer İngilizlerin bazı kuvvetler göndermesi ya da

⁷⁷ Col, **a.g.e.**, s. 65.

⁷⁸ Al-Umeri, **a.g.e.**, C. 3, s. 194-195.

⁷⁹ Bell, Review of the Civil Adminidtrantion of Mesopotamia, P. 50

⁸⁰ Col, **a.g.e.**, s. 66.

Musul'u işgal etmesi halinde durumun değişeceği ortaya çıktı⁸¹. İngilizler, Musul'a yaklaştıklarında Yezidilerin Türklere saldırımları konusunda anlaştılar. Ljmn Tikrit'e geri göndü, dönüş esnasında da Tartar yolunu keşfetti.

3.2.2. Kürtler

Kürtlerin Osmanlı Devletine Cihad mevzuunda olumlu tutumlarına rağmen olumsuz tutumları da vardır. Olumsuz tutumların bazıları birinci derecede İngilizlerin propagandasına dönmektedir. Savaşın başlarında 1914 Cavit Paşa ajandasına şunları yazmıştır:

“Musul Valisi Süleyman Nazif'ten bazı Kürt gönüllülerin gönderilmesini rica ettim. Dohuk kazasından 700 süvari toplayabildi fakat İngilizlerle savaşacaklarını öğrendiklerinde: İngilizler iyi bir halktır ve biz onlarla barış içinde yaşayabiliriz... Sözleri söyleyerek güneye gitmeyi reddettiler⁸².

İngiliz işgal kuvvetleri Bağdat'ı işgal ettikten sonra 11 Mart 1917 tarihinde Musul bölgesindeki Kürtlerle ciddi bir şekilde bağ kurmaya başladılar. İngilizler, 1917 yılının eylül ayı sonunda Şeyh Hamid Al-Talabani ve başka Talabani reisleriyle Osmanlı Devletine yardım etmemeleri konusunda konuştuklarında, Hamid Talabani kabilesini Keil bölgesinde Dakuk'un Kuzey Doğusunda seferber etmişti. Şeyh Talabani ve Davuda aşiretinin bazı reisleri ve başka Talabaniler İngilizlerin bölgeye gelmesini umut ettikçe Osmanlı'ya karşı olumsuz tutumlarına devam edeceklerini açıkladılar. Osmanlı'nın elinden uzak tutulması için bütün davalarını Küçük Zab'in kuzey tarafına götürmüşlerdi. Osmanlı'nın adam ve gıda konusundaki

⁸¹ Official History of the Great War, **The Campaign in Mesopotamia 1914-1918**, Vol. IV, Brig-Gen F.J. Moberley Editor, London, 1924, P. 213-214.

⁸² Cavit, **Irak Seferi ve İttihat Hükümetinin Hayalet ve Cehalet Siyasası**, İstanbul, 1334, s. 35.

bütün isteklerine direniş göstermişler. İngilizlerin bölgeye gelişini sadece Talabani'ler değil Bahdinan aşireti gibi başka Kürt aşiretleri de istiyordu⁸³. Musul Vilayeti'nde Osmanlılar, Kürt aşiretleri tarafından yapılan birçok olaylarla karşı karşıya kalmıştır. 1918 yılının başlarında olumsuz tutumlar yoksulluk ve kıtlık sebepleriyle daha da artmıştır. Kürt aşiretleri Köysancak'tan Altın Köprü'ye giden Osmanlı yardım konvoylarına saldırmaya başladılar. Bazı Kürtler de Akra'daki cephane depolarını saldırdılar⁸⁴.

1918 yılının yazında Osmanlı Kuvvetlerine ve konvoylarına karşı buna benzer pekçok saldırı Kürt aşiretleri tarafından gerçekleştirilmiştir. İngilizler, Kerkük şehrini işgal ettikten sonra Alman İrtibat subayına Süleymaniye'den Köysancak'a döndüğünde saldırılmıştır. Adamlarından bazılarını öldürmüşler, mallarını yağmalamışlar ve taşıdığı telsizi de almışlar. Bazı Kürtler 16 Mayıs 1918'de Süleymaniye Mutasarrıfının konvoyuna saldırmışlar. Bu konvoyda bazı memurlar, komutanların aileleri ve jandarmalar Süleymaniye'den Köysancak'a gidiyormuş, saldıranlarla konvoyun güvenlikçileri arasında çatışma iyice şiddetlenmiş ve beş saat süren çatışmada çok kişi yaralanmıştır⁸⁵. Mayıs 1918'de Osmanlı Ordusu Kerkük'ten Altın Köprü'ye geri çekildiğinde, ordunun ulaşım hatları bazı Kürt aşiretleri tarafından tahrip edilmiştir. Bu saldırılar artınca Osmanlı Harbiye Nezareti, Altıncı Ordu karargâhından Süleymaniye-Köysancak arasındaki yollara bir hamle gerçekleştirmesini istemiştir. 18. Alay, Temmuz 1918'de bu iş için görevlendirilmiştir. Köysancak ile Çamçal arasında askerler dağılıp adı geçen alayın amiri olan Albay Rıfat Bey Sordaş nahiyesinde Kürt aşiretlerini taciz etmek için bazı hareketlerde bulunmuşlar, 19 Temmuz 1918'de Köysancak'a geri dönmüşlerdir.

⁸³ Emin Said, **Eyam Bağdad**, Al-Kahire, 1934, s. 221.

⁸⁴ Al-Umeri, **a.g.e.**, C. 3, s. 116.

⁸⁵ **a.g.e.**, C. 3, s. 187.

3.2.3. Arap Aşiretleri

İngiliz Kuvvetleri'nin genel erkân heyetinden William Marshall 22 Kasım 1917'da İngiliz Kuvvetlerinin komutasını aldığı anda, en önemli talimatı Osmanlı Kuvvetlerinin ulaşımını engellemek için Arap aşiretlerinin kullanımıydı. O yüzden yeni komutan, aşiretlerin kullanımını ihmal etmedi. Türklere karşı devrim yapmaları için çok büyük çabalar ortaya koydu. Bu siyasetten en çok Şammar Cerba aşireti etkilendi⁸⁶.

Bağdat'ta İngilizler Şamar Aşiretinin reislerine ulaşmak için kendi hatlarında olan Şamar Aşiretlerinden faydalanmaya çalıştılar. Bu aşiretin amacı normalde kışın koşullar müsait olduğunda Musul'un Güneyine yönelip orada ikamet etmektir. Bağdat civarında 1000 çadır vardı, bu çadırları Ferhan Paşa'nın çocuklarından Abdülaziz Bey komuta ediyordu. Daha sonra oğlu Acil Al-Yavur, bin çadırla geldi. İngilizler, bunlara taarruz etmediler; tam tersine bunları kullanmaya kalktılar, gıda ve mali yardımlarda bulundular ayrıca onlara mera ayarladılar. İngilizler, Şammar Aşiretlerinin reislerinden biri olan Faysal bin Ferhan Paşa'ya ulaşmayı başardılar. Yezidilerin İngilizlerle bir araya geldiklerinde Ferhan Paşa oğlu Türkiye'yi elli süvariden oluşan keşif kuvvetiyle Sincar dağına Albay Ljmn ile göndermişti⁸⁷.

Osmanlı Devleti, Musul ve Nusaybin arasında yaşanan bedevi aşiretlerinden olumsuz tutumlar görmüştür. 1918 yılının Mart ayında bu aşiretler inşa edilen demir yoluna saldırılarda bulunuyorlardı. Altıncı ordu karargâhı, 18 Osmanlı alayı ve Batı Avrupa cephesinde Almanların eline esir düşen Fas'lı askerlerden oluşan Afrika alaylarını adı geçen yolun muhafazası için göndermek zorunda kalmıştır. Bu alaylar İbrahim Bey'in komutası

⁸⁶ Arnold T. Wilson, **Mesopotamia, 1917-1920 A clash of Loyalties, A personal and Historical Record**, London, 1931, p. 2-3; Philip Graves, **The Life of Sir Persy Cox**, London, 1942, p. 234.

⁸⁷ Bell, Review of the Civil Administration of Mesopotamia, P. 42.

altındaydı ve Nusaybin ile Telafer'e tabii olan Hugne köyü arasında dağıtılmıştı⁸⁸.

Cubur Aşiretine gelince Osmanlı'ya karşı onların da tutumu düşman tutumuydu. Seferberlik sorunu durumu daha da şiddetlendirmişti. Cubur Aşireti reisleri başka aşiretler gibi askerlik hizmeti için asker vermeyi reddetmişlerdir. Hükümet bu aşiretleri cezalandırmak için askeri müfrezeler göndermiştir. Cuburlara Osmanlı'nın baskısı özellikle vergi ve yardım alma konusunda artmıştır. Bu aşiret de, Osmanlı ordusunun ulaşım hattını kesmeye başvurmuştur. İngiliz ordusunun Musul yönüne ilerlemesi esnasında Cuburların Osmanlı ulaşım hatlarına taarruzları artmıştır. 27 Ekim 1918'de Altıncı Ordu Karargâhı, iki alay ve dört top ile özellikle Al-kayyara ve Al-Şura arasındaki aşiretleri vurmaya göndermiştir. Cuburların olumsuz tutumlarının İngiliz kuvvetlerinin Musul'a ilerlemesinde çok yardımı olmuştur⁸⁹.

3.2.4. Süryaniler

Süryaniler, Asya'daki Nesturi kilisesinin tabileridir. Beşinci yüz yılın başlarında Kostantiniye'nin patriği Nestur tarafından kurulmuştur. Görüşleri özetle şu şekildedir: İsa'nın iki doğası vardır; İlahi ve Beşeri ama ikincisi karakterini yenmiştir⁹⁰. Birinci dünya savaşından önce Süryani vatandaşları Urmiye, Anadolu ve İmadiye ilçesine tabii olan Barvari dağlarındaki bölgelere odaklanıyorlardı. O zaman Musul Vilayeti hududu içinde yaşamıyorlardı, sayıları 2045 kişiyi geçmezdir. Süryanilerin o zamanki toplam sayısı 100,000

⁸⁸ Al-Umeri, a.g.e., C. 3, s. 115.

⁸⁹ a.g.e., C. 1. s. 263.

⁹⁰ Abdülkadir Ahmet Al-Yosif, *Al-İmparatoriya Al- Beyzantiniye*, Sayda, 1966, s. 26.

kişiyi geçmezdi⁹¹. Süryanilerin dini ve sivil liderleri Mar Şamun adında bir patriğin elindeydi⁹².

Süryaniler Birinci Dünya Savaşını Osmanlı Devleti'nin yönetimi altından çıkmak için bir fırsat olarak görüyorlardı. Rusların Doğu Anadolu'da ilerlemesi 1915'te Türklere karşı devrim için bir teşvik olmuştur⁹³. Türkler, Mar Şamun'un İstanbul'da öğrenim gören kardeşi Hırmız'ı Musul'a getirip öldürmekle tehdit ettiler. Musul valisi, Mar Şamun'a mektup gönderdi ve eğer Süryaniler Osmanlıya karşı isyan veya taarruz ederlerse kardeşinin öldürüleceğini bildirdi. Patrik Mar Şamun, ben kardeşimin çıkarından önce halkımın çıkarına bakıyorum diye cevap verdi. Anında idam hükmü çıktı ve idam edildi⁹⁴. Osmanlı Süryanileriyle İran Süryanileri birleşerek bir kuvvet haline geldiler ve Rus kuvvetlerine katıldılar. Bazıları da bir İngiliz Komutanı altında Ermeni isyancılara katıldılar⁹⁵. Süryaniler Rusların propagandası altında oldukları için Osmanlıya karşı büyük bir düşmanlık içindeydiler ve Rus kuvvetlerinin yanında yer alıyorlardı⁹⁶.

Süryanilerin saldırıları Musul'un kuzey ve doğu sınırlarında bulunan Kürt köylerini hedef alınca Musul Valisi olan Haydar Bey 1915 yılının başlarında ordudan ve Kürtlerden Şeyh Nuri Al-Brifkani ve Al-Hac Raşid Ağa Al-Bervan⁹⁷ komutası altında bir kuvvet oluşturmuştur⁹⁸. Oluşan bu güç

⁹¹ Hinna Hayyat, **Al-Akaliyye Al-diniye Fi Al-Irak**, Bağdad, 1939, Bağdad Üniversitesi, Lisansüstü Araştırma kütüphanesi, s. 13.

⁹² **a.g.e.**, s. 14.

⁹³ Lenczowski, **Op. Cit.**, P. 50.

⁹⁴ R.S. Stanford, **The Tragedy of the Assyrians**, London, 1935, P. 28-29.

⁹⁵ Sddik Al-Demluci, **İmaret Bahdinan av İmaret Al-İmadiye**, El-Mosul, 1952, s. 121.

⁹⁶ Ali kedouri, **The Chatham House Version and Other Middle Eastern Staies**, London, 1970, P. 246.

⁹⁷ Al-Hac Raşid Ağa: Osmanlı'nın son döneminde Bervan Bala İlçesi'nin müdürü olarak görevlendirilmiştir, 1928 yılında vefat etmiştir, Enver Al-Mayi, **Al-Ektrad Fi Bahdinan**, El-Mosul, 1960, s. 235.

⁹⁸ Şeyh Nuri Al-Brifkani. Dinsel nüfuzu olan bir karakterdir. Evi Duhok'un doğusunda olan Brifkan'dadır. Duhok Kürtleri arasında çok büyük ve geniş bir nüfuzu var, şöhretini Türklerle Kürtlerin Süryanilere karşı faaliyetlerinde kazanmıştır: Merkez Hafız El-Vesaik, Melefât Vezaret El-Dâhiliye, Melefe Şuun Amme, Duhok, no C/20/B Teselsul 177, Zaho'daki siyasi hâkim yardımcısının rapor sayfası, 28 Ekim 1920.

Süryanilere çok büyük darbe indirmiştir. Ayrıca bu kuvvet, Bervan Bala köylerine tabii olan Al-Mon ile Karmoş köylerine de geçmiştir⁹⁹.

Süryanilerin Osmanlı Devletine karşı düşmanlıkları devam etmiştir. Özellikle Rus güçleri desteği ile Revanduz tarafından Musul Vilayeti sınırını geçmek için defalarca denemişlerdir ve sınırda bulunan Kürt köylerine saldırmışlardır, İmadiye’de bulunan Süryaniler, Kasım 1917 tarihinde Rusların desteği ile isyanlarını ilan etmiştir. Orada bulunan Kürt köylerini yağmalayıp tahrip etmişlerdir. Osmanlı Devleti Yusuf İzzet komutası altında Kuzey Ordusu adında bir kuvvet göndermek zorunda kalmıştır. Lakin Süryaniler bunu duyunca geri çekilip Rus birliklerine katılmıştır¹⁰⁰. Ekim ayında sosyalist devrimi patlak verince Rusların savaştan geri çekilişi Süryanileri çok zor durumda bırakmıştır¹⁰¹.

Süryaniler, Osmanlıların intikamını önlemek için Urmiye’de toplanmaya çalıştılar, lakin Osmanlı beşinci alayı Süryanilerden toplanan bu kuvvete çok büyük darbe indirmişlerdir. Daha sonra Süryaniler İngiltere’nin Irak’a göç etme isteğini yerine getirmek zorunda kaldılar¹⁰². 1918 yılının yaz mevsiminde Btrıs Ağa komutasında güneye doğru yol aldılar. Hamedan ve Kermanşah bölgesi İngiltere’nin işgali altındaydı¹⁰³. İngiliz Kuvvetlerinin koruması altına alınmış, daha sonra da Hanekin-Bakuba’ya gönderilmiş ve çoğu da mülteci kamplarına yerleşmişler, İngiliz askeri kuvvetleri yardım tahsis etmiş daha sonra da bunları vatandaş yapmaya çalışmıştır.

⁹⁹ Al-Demloci, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁰⁰ Al-Umeri, **a.g.e.**, C.3, s. 116.

¹⁰¹ Lenczowski, **op. Cit.**, P. 50.

¹⁰² Mahmut Al-Drra, **Al-Kadiye Al-Kürdiye ve Al-Kavmiye Al-Arabi’ye Fi Mareket Al-Irak**, Beyrut, 1963, s. 95.

¹⁰³ Lenczowski, **op. Cit.**, P. 50.

4. İttihat Terakki ve Kürtlerin Politik Durumu (1918)

İttihat Terakki Cemiyeti, Mayıs 1889'da İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sukuti ve Mehmet Reşat tarafından kurulmuştur. Kurucuların ikisi Doktor İshak Sukuti¹⁰⁴ ve Abdullah Cevdet¹⁰⁵ Kürt kökenliydi. Ermenilerle ilişkileri çok iyi olan başka Kürt aydınları bu cemiyete katılmışlar, yazılarını da Ermeni gazetelerinde yayınlamışlardır. Bunlardan da "Troşak" ve "Pro Armania" gazeteleri¹⁰⁶ Nisan 1898'da Mukdad Mithat Bedirhan Kahire'de "Kürdistan" adlı Kürt gazetesinin birinci sayısını yayınlamış, milli basının temeli olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Kürt milliyetçi hareketinin ideolojisi için terminal olmuştur¹⁰⁷. Türkçe ve Kürtçe yayınlanan bu gazete sultana karşı politikası sebebiyle yayım yerini Cenevre, Londra ve Folkestone'ye olarak değiştirmiştir. Bu gazeteden sonuncusu 1912'de olmak üzere 31 adet yayınlanmıştır¹⁰⁸. Kürdistan gazetesi sultana karşı makale yayınladığı için Avrupa'da yayınlanırdı. Osmanlı Devleti kendi topraklarında gazetenin dağıtımını yasaklamıştır¹⁰⁹.

Bir yönden Osmanlı lisan-ı hal cemiyeti İttihat Terakki ve Kürdistan gazeteleri arasında bir iş birliği bulunmakta idi¹¹⁰. Öte yandan da Kürt

¹⁰⁴ İshak Skuti (1868-1902) Diyarbakır'da doğdu, İstanbul Askeri Tıp Fakültesi'nde öğrenim gördü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dört kurucusundan biridir. 1889-1897 yılında Osmanlı Gazetesi'ni yayıma geçmesinde yardımcı olmuştur. Bkz: Ahmet Kemal Mudhır, **Kürdistan Fi Senevat El-Harb El-Alemiye El-Ula**, 2. bs, Bağdad, 1984, s. 115-117.

¹⁰⁵ Abdullah Cevdet, Eylül 1869'da Arapkir İlçesi'nde doğmuştur. "Ömer oğulları" diye tanınan meşhur bir ailenin çocuğudur. 15 yaşına geldikten sonra İstanbul'da Askeri Tıp Okulu'na kabul edilmiştir. Bu okulda, "İbrahim Temmo El- Elbani, İshak Skuti El- Kürdi ve Muhammed Reşid El- Çerkezi" adlarındaki üç arkadaşı ile "El-İttihat El- Osmanî" Osmanlı İttihat Cemiyeti 1889" Cemiyeti'nin ilk hücrelerini oluşturmuşlardır. Siyasi nedenlerle 1892 yılında tutuklandı, bırakıldıktan sonra öğrenimine devam etti ve doktor oldu. 29 Kasım 1932 tarihinde vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Abdulcebbar Kadir Gafur, "El-Müfekkik El-Kürdi El- Doktor Abdullah Cevdet 1869-1932", çev. Abdulfattah Ali Yahya, **Mücellet Karwan**, 4. yıl, S.46, Erbil, Temmuz 1986, s. 146-151.

¹⁰⁶ Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, C. 1, Ankara, 2004, s. 15.

¹⁰⁷ Celili Celil, **Nahdat El-Ekrad El-Tekafiye ve El-Kavmiyye**, çev. Bafi Nazi Wd ve Lato Kder 1. bs, Beyrut, 1986, s. 29.

¹⁰⁸ Kurubaş, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁰⁹ M.S. Lazarif, **Tarih Kürdistan**, çev. Abdi Hacci, Duhok, 2006, s. 67.

¹¹⁰ Kurubaş, **a.g.e.**, s.25.

topluluğunun ilerici unsurları, öğrenciler, gençler, komutanlar ve memurlar Yakın ve Orta Doğu halkının ilerici hareketine katıldı¹¹¹. 23 Temmuz 1908 Devrimi İttihat Terakki tarafından patlak verdiğinde Kürtler de bu devrime etkin bir katılım sağladılar. Devrime, özgürlük ve bağımsızlık kazanmak amacıyla katıldılar¹¹². Bu devrimin sonucunda devrimciler başkent İstanbul'u ele geçirdiler ve Sultan'ı 1876 yılı anayasanın geri getirilmesi için zorladılar¹¹³. Osmanlı'nın Müslim ve gayri Müslim vatandaşları arasında eşitlik olması için çağrıda bulundular ve seçimin de yapılmasını duyurdular¹¹⁴.

Kürtler, bu eylemlerden duydukları memnuniyeti dile getirdiler ve kurtuluş saatinin geldiğine inandılar. Başkent İstanbul'da milli giysilerini şal ve şebek giyip caddelerde dolaşmaya başladılar. Abdullah Çavuşı'nın kahvesinde yüzlerinde mutlu bir ifadeyle oturdular ve sürgünler döndü, halk arasında yeni bir dönem başladı¹¹⁵.

Zamanla ittihatçılar hükümeti ele geçirdikten sonra Kürtleri önemsememişler ve bu da Kürtlerin umudunu kesmiştir, 13 Mart Olayı'ndan sonra¹¹⁶ İstanbul'daki Kürt okullarını kapattılar, Kürt basın ve partileri ittihatçıların baskıları altında kaldı, bundan dolayı da birçok Kürt milliyetçi yurtdışına kaçtı. Böylece ittihatçılarla Kürtlerin arasındaki Kürtlerin kısa baharı diyebileceğimiz zaman bitti ve aralarında farklılıklar hızlıca ortaya çıktı. Böylece Kürtler her yerde ittihatçılara karşı isyan başlattılar¹¹⁷.

¹¹¹ Lazarif, **a.g.e.**, s. 162.

¹¹² Tomas Bua, **Tarih El- Ekrad**, çev. Muhammed Teysir Mirihan, Dimaşk, 2001, s.193.

¹¹³ Ali Muhammed Muhammed El-Salabi, **El-Devle El-Osmaniye Avamil El- Nuhuz ve Esbab El-Sukut**, Beyrut, 2003, s. 375.

¹¹⁴ David Mekdol, **Tarih El- Ekrad El- Hadis**, çev. Raca al Muhammed, 1. bs, Beyrut, 2004, s. 160.

¹¹⁵ Ali, **a.g.e.**, s.196; Kadri Cemil Paşa(Zinar Silobi), **Meselet Kürdistan**,2. bs, Beyrut,1997, s. 32.

¹¹⁶ Bu olay Rumi 13 Mart 1909 tarihinde olmuştur. Gece yarısı ittihatçılar sarayı kuşatma altına aldılar ve Sultan II. Abdulhamid'in tahttan devrilmesi için çağrıda bulundular. Detaylı bilgi için bkz: Al-Amira Ayşe Osman oğlu, **Babam Sultan II. Abdulhamid**, çev. Salih Sadavi Salih, Umman, 1991, s. 230-235.

¹¹⁷ Naci Kutlay, **İttihat ve Terakki ve Kürtler**, Ankara, 1992, s. 230.

İttihatçılara karşı ilk isyanı İbrahim Paşa El-Melli tarafından yapılmıştır, İbrahim Paşa'nın komutası altında olan Hamidiye alayları Hicaz Demiryolu inşası sebebiyle yapılan yerel muhalefet hareketlerini ortadan kaldırmak için oraya gönderilmiştir. İbrahim Paşa devrimci darbe haberini alınca Şam'a ulaşmış idi. Daha ileri yürümeyi reddetti, Erzincan ve Deyri-elzor mıntıkalarının geniş bir alanını kapsayan Melli kabilesi harekete geçti, kısa bir süre içinde Dimaşk'ı ele geçirmeyi başardılar¹¹⁸. Lakin yaygın yoksulluk ve İbrahim Paşa'nın ele geçirdiği bölgeleri kendi çıkarları için kullanması İbrahim Paşa'yı ortadan kaldırmayı kolaylaştırmıştır¹¹⁹. Hükümetin gönderdiği Neşet Paşa'nın komutası altında on iki alaydan oluşan bir kuvvet Arap aşiretlerinin de desteği ile İbrahim Paşa'yı ele geçirmiş ve Sincar dağında öldürülmüştür¹²⁰.

İbrahim Paşa'nın eylemi gücünde başka bir eylem de Dersim şimdiki Tunceli de yapıldı. Yerel Kürt nüfusu Türkiye'de anayasal hükümet sisteminin kurulmasının Kürtler için hükümetin otoritesini güçlendirmeye yol açacağına ikna olmuşlardı. Dersim aşiretleri yetkililere güçlü bir direniş gösterdiler, yolların ve okulların açılmasına engel olmaya başladılar¹²¹. Kısa bir süre sonra Irak'ın Kuzeyi'nde da Barzan ve Zibar aşiretlerinin desteği ile Al-Hamavendyin isyanı başlamıştır. Süleymaniye, 1909 yılında Kürtlerin isyan merkezi olmuştur, orada bu isyanı komuta eden Sait Al-Barzenci idi. Onun ölümünden sonra ise isyan oğlu Mahmud'un komutasına geçmiştir. Aynı yılda Egri kör'de Hüseyin Paşa süvari Al-Hamidiya komutanı harekete geçti, Musa Bey de ona katıldı, böylece isyanın alanı genişlendi, Bitlis ve Bayezidi ele geçirdiler¹²².

¹¹⁸ Lazarif, **El-Mesele El-Kürdiye (1917-1923)**, çev. Dr. Abdi Hacı, 1. bs, Dar El-Razi, Beyrut, 1991, s. 220-221.

¹¹⁹ Ersal Yavi, **Kürdistan Ütopyası**, İstanbul, Yazıcı Yayınevi, 2006, s. 46.

¹²⁰ Lazarif, **a.g.e.**, s. 221.

¹²¹ Lazarif, **a.g.s.**, s. 221.

¹²² Yavi, **a.g.e.**, s. 47.

1910 yılında da Şeyh Abdulsalam Barzani ittihatçılara karşı isyan başlattı¹²³. Bu isyanı bastırmaya giden Türk güçleri başarısız olunca da isyan daha da genişledi ve Musul Vilayeti'nin büyük bir kısmını kapsadı¹²⁴.

1913 yılında Şeyh Salim, Şehap Aldin ve Şeyh Ali komutası altında Bitlis'te silahlı bir isyan başladı,¹²⁵ lakin Osmanlı hükümeti bu isyanı büyümeden bastırdı, isyancıların lideri Şeyh Selim de Rusya konsolosluğuna sığınmayı başardı. Birinci Dünya Savaşı patlak verince Türkler Rus Konsolosluğu'na geçerek onu çıkarıp idam ettiler¹²⁶.

Kürtlerin ağırlık olarak yaşadığı yerlerde patlak veren bu isyanlar İttihat Terakki Hükümetini yordu ve o zamanda yeterince güçleri olmadığı için bu isyanları tamamen kontrol altında tutamadılar¹²⁷.

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'ta Almanya ile yaptığı gizili antlaşmayı uygulamak için 4 Ocak 1914 tarihinde Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile Birinci Dünya Savaşına girmiştir. Oysa Osmanlı Devleti savaşa girmeden dört ay önce askeri hazırlıklarını yapmıştır 3 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı seferberliği ilan etmiştir¹²⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kürtlerin tutumu farklı olmuştur. Kimisi Osmanlı devletini İslam devleti olduğu ve kâfirlerle mücadele ettiği için destekliyordu, kimileri de bağımsız bir Kürt özerikliği için Osmanlı'ya karşı geliyordu, diğer bir üçüncü kesim ise ulusal haklarını elde etmek için yardım edeceklerine de inanarak Müttefik Kuvvetlerin ve Çarlık Rusya'nın tarafını tutmuştur. Genel olarak bakarsak Kürtlerin tutumu tek bir yönde olmamıştır.

¹²³ Yavi, **a.g.e.**, s. 47.

¹²⁴ Lazarif, **a.g.e.**, s. 228.

¹²⁵ Al-Drra, **a.g.e.**, s. 101.

¹²⁶ Zeki Beg, **Meşahir Al-Kürd ve Kürdistan**, çev. Alseyide Kerime, C. 2, 2. bs, Dimaşk, 2006, s. 257.

¹²⁷ Ahmet Kahraman, **Kürt İsyanları**, 2. bs, İstanbul, 2004, s. 51.

¹²⁸ Ahmet, **a.g.t.**, s.74.

Savaş patlak verdiğinde Osmanlı Üçüncü Ordu Komutanı Vahip Paşa Havazet'te, İkinci ordu komutanı Ahmet İzzet Paşa ile Mamoriyet Al Azize'de (Elazığ) idiler. Osmanlı Devleti, Kürtlerin bütün ulusal isteklerini yerine getireceğinin, ayrıca savaşta tahribat gören bütün Kürt köylerine imar ve yardımda bulunacağını sözünü vermiştir. Kürtlerin Osmanlı ordularına saldırmadıkları ve Erzincan işgal eden Rus Kuvvetlerini çıkarmak için devlete yardım ettikleri takdirde bu söz yerine getirilecektir. Bütün bu vaatlere rağmen bazı Kürt aşiretleri bunu reddetmiş ve Osmanlı Ordusu'na saldırmak için hazırlık yapmışlardır¹²⁹.

Kürtler, Musul Viyaleti'nin kuzey ve doğu sınırlarında Süryanilere karşı yapılan birçok operasyonda bulunmuşlar, Rus askerleri Musul Vilayeti'nin bazı bölgelerini tehdit ederken Kürt gönüllülerin birçoğu Revanduz ve Bencevin'de bu kuvvetleri durdurmak için savunmaya geçtiler¹³⁰.

Osmanlı'nın yenilgi alametleri belli olunca Kürtler arasında bir huzursuzluk baş gösterdi. Özellikle Osmanlı ile arası iyi olmayan Şeyh Mahmud'un endişesi fazla oldu. Askerler, bazı Kürt aşiretlerinin soygun yaptıklarını söyleyince, Şeyh Mahmud savaş alanını terk ederek kuvvetleri ile beraber Süleymaniye'ye geri çekilmiştir. Şeyh Mahmud, Kürtlerin ulusal haklarını elde etmek için 1918'da bulunduğu yere gelen İngiliz askerleri ile iş birliği yapmaya karar vermiş, Bağdat'taki İngiltere'nin sivil yargısından Arnold Wilson'a gizli bir mektup göndermiştir. İngilizlerin, Süleymaniye'de kendilerine tabii olan bir hükümet kurması ve kendisini de bu hükümetin başına geçirmelerini talepte etmiştir. Wilson, Şeyh Mahmud'a cevap olarak böyle bir bildiride bulunacağını bildirmiştir, ayrıca Al-Hamavend reisleri de İngilizlere bir mektup göndermişler, gıda ve cephanede yardım edeceklerini bildirmişlerdir. Şeyh Mahmud, İngilizlerin bölgeden geri çekilmesinden sonra

¹²⁹ İbrahim Al- Dakuki, **Ekrad Türkiye**, 1. bs, Dimaşk, Dar El-Meda, 2003, s. 149.

¹³⁰ Ahmet, **a.g.e.**, s. 182.

bu durumu öğrenen Türkler tarafından tutuklanmış ve idam cezasına mahkûm olmuştur ancak bu hüküm yerine getirilmemiştir¹³¹.

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Antlaşması imzalandı. Antlaşmada Osmanlı Devleti'nin kayıtsız şartsız teslim olmasını içeriyordu¹³². Bu durumda Kürt Devleti kurmayı hedefleyen bazı Kürt kuruluşları ve gazeteleri geniş faaliyet gösterdiler¹³³. Öteki taraftan savaşın neticesi büyük güçlerin yenilgiye uğrayan devletlerin arazilerini paylamaya çalıştılar. Osmanlı Devleti, yenilgiye uğrayan, arazileri bölünmeye mahkûm olan devletlerin en ihtişamlısıydı.

¹³¹ Hamid Mahmut İsa, **El-Kadıyya El-Kürdiye Fi El-Irak Min El-İhtilal El-Britani İle El-İhtilal El-Amriki 1914-2004**, 1. bs, Al-Kahire, 2005, s. 37-38.

¹³² Abdurrahman Kasimillo, **Kürdistan ve El-Ekrad Dirasa Siyasiye ve İktisadiye**, El- Müessese El-Lubnaniye Linneşir, Beyrut, t.y., s. 50.

¹³³ **a.g.e.**, s. 57.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜÇLERİN KÜRT POLİTİKALARI

1.İNGİLİZLERİN KÜRT POLİTİKASI

İngilizlerin Kürt meselesine karşı tutumları 1919-1920 ve 1920-1922 olmak üzere iki temel aşamadan oluşur.

1.1.Birinci Aşama (1919-1920)

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beraber Irak'ta Kraliyet hâkiminin vekili olan Arnold Wilson¹³⁴ ile Hindistan vezareti arasında bağımsız bir (Kürt Devleti'nin) kurulması ile ilgili birçok telgraflaşma gerçekleşti¹³⁵. Wilson'un Paris ziyareti sırasında 1919 baharında, Lloyd George ve Hindistan veziri Bay Monako ile görüştüklerinde Kürt meselesini masaya yatırdılar. Wilson'un görüşü, İngiltere'nin denetimi altında ve önde gelen Kürt liderlerinin komutasında Irak'ın Kuzeyinde bağımsız küçük Kürt özerikliği kurmaya dayanıyordu¹³⁶. İngiltere'nin hedefi, kendi çıkarlarını korumak için Kürt liderlerinin özel isteklerinin bazılarını gerçekleştirmek ve Kürtlerin birleşmesine engel olmaktı. Ayrıca bazı yazarlara göre İngilizlerin bu küçük özeriklerden sağlayacağı fayda, bir taraftan Irak'taki milliyetçi hareketini, öteki taraftan da Türkiye'deki milliyetçi harekâtlarını sindirmek olacaktı¹³⁷. Lakin Wilson'un tercihi Musul Viyaleti'ndeki Kürt bölgelerini Irak Devleti'ne bağlamaktı¹³⁸.

¹³⁴ Arnold Talbot Wilson (1884-1908). İngiltere'nin Irak hamlesindeki en şöhretli komutanlardan biridir. Irak'taki genel kraliyet hâkiminin vekili olarak görev almıştır. Kendi döneminde Irak'ta 1920 Devrimi patlak vermiştir. Irak'ı doğrudan yönetmek isteyenlerin destekçilerinden biriydi. Musul'un Irak'a bağlanmasında önemli rol oynamıştır. Detaylı bilgi için bkz: A.T.Wilson, **Clash of Loyalties Mesopotamia 1917-1920**, London, 1931; David Corn, "Reculan İktahama Al-Ekrah Bil-Irak, Munaverat Cox-Wilson", çev. Hamid Abdulmelik, **Ceridet El-İttihat**, Süleymaniye, S. 326, 1999.

¹³⁵ Seyfettin, **a.g.e.**, s. 60.

¹³⁶ Wilson, **A Clash Of Loyalties**, P.177.

¹³⁷ Celal Al-Talabani, **Kürdistan ve Al-Hareke Al- Kevmiyye Al-Kürdiye**, 2. bs, Beyrut, 1971, s. 205-206; Admon Garib, **Al-Hareke Al-Kevmiyye Al-Kürdiye**, Beyrut, 1973, s. 24.

¹³⁸ Wilson, **A Clash of Loyalties**, P. 177.

Bağımsız (Kürt Devleti'nin) veya birkaç bağımsız özerk kuruluşların oluşumu İngiltere politik hususlarında Anadolu Türkleri ve Orta Asya'da Türkçe konuşan kabilelerin ve Kafkasların arasında bir tampon bölge oluşturmaya yönelikti. Ayrıca Kürt varlığının kurulması İslam birliği tehlikesinin azalması anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan Irak'ın Kuzeyinde (Kürt Devleti'nin) kuruluşu Türkiye ile Sovyet Birliği'nden özerklik alan Azerbaycan Cumhuriyeti arasında tampon bölge yaratmak ve Türkiye ile İran Azerileri arasında da başka bir tampon bölge yaratmak demektir¹³⁹.

İngiltere, Kürtlerin geleceği için çeşitli Kürt liderlerinden yararlanmaya çalıştı. 1919 Mayıs'ında Seyit Taha Al-Şemdinani Bağdat'a ulaştı ve Wilson'u ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında bütün İran Kürtlerini kapsayan bir (Kürt Devleti'nin) kurulması için çağrıda bulunmuştur¹⁴⁰. Wilson, Seyit Taha ile yaptığı görüşmenin sonucunu 12 Mayıs'ta Hindistan vezaretine telgraf olarak göndermiş ve Taha'nın İran'daki Kürtlere yardım edilmeyeceğini öğrendiğinde büyük hayal kırıklığına uğradığını telgrafta bildirmiştir¹⁴¹. Ayrıca Wilson hükümetine durum sakinleşene kadar İngilizlerin koruması altına geçmeleri için söz vermemeyi de önerdi¹⁴².

Bu aşamada Kürtlerin geleceği ile ilgili birçok öneriler ortaya çıktı. Wilson ve Binbaşı Noel'in planları bunların en önemlileriydi. Hindistan Vezareti 5 Haziran 1919'da Wilson'a gönderdiği telgrafta ilgili sınırlar hakkında görüşünü ve eğer hala Diyarbakır ve Urfa'nın Irak Devlet sınırından istisna edilmesi çağrısında bulunuluyorsa bu isteklerin bildirilmesini istedi¹⁴³. Wilson 13 Haziran'da gönderdiği telgrafta cevabını şu şekilde vermiştir: "Çoğunluğu Kürt olan bölgelere Türkiye ve İran sınırının doğu sınırı olması

¹³⁹ Robert Wilson, *Al-Mesele Al-Kürdiye Fi Al-Alakat Al-Türkiye Al-İraniye*, çev. Muhammed İhsan, Erbil, 2001, s. 13.

¹⁴⁰ Salaheddin Muhammed Saadallah, *Al-Hareke Al-Vataniye Al-Kürdiye*, Bağdad, 1959, s. 30.

¹⁴¹ Noel, *Mulahaza Fi Al- Vaziye Al-Kürdiye*, 18 Temmuz 1919'da Arapça yazılan mahtut bir raporun çevirisi, El-Mektebe El-Merkeziye Fi El-Mosul, No 7, 58/91, 26 Varaka.

¹⁴² Al-Talabani, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁴³ Saadallah, *a.g.e.*, s. 30.

muhtemeldir. Ekonomik ve stratejik sebeplerden ötürü Süleymaniye, Raniye, Erbil, Zaho ve Akra'nın Irak sınırında olması önerilir. Önerilen Kürt Devletinden adı bu bölgeler istisna edilir. Güney sınırı ile ilgili olarak da şunları yazdı: “ düşünüyorum... Al-Cezirenin Kuzeyi az olsun, Kuzey Nusaybin, Güney Mardin, Kuzey Ras Al-Ayin burcuna 37 arz derecesinde, Mamuret Al-Aziz, Bitlis ve Van. Bu şekilde Erzincan ve Erzurum istisna edilir”¹⁴⁴. Hindistan Vezareti 22 Ağustos 1919'daki telgrafında Kürt liderleri tarafından yönetilen küçük özerklikler kurmayı hedefleyen Wilson'un önerilerini kabul etti. Ayrıca telgrafta İngiliz Hükümeti, Kızılribat'tan Kifri'ye ve Kerkük'e doğru demir yolu meselesini dikkatli bir şekilde araştırmış ve stratejik sebeplerden ötürü hemen inşa edilmesini önermiştir¹⁴⁵. Wilson bu telgrafta, özellikle demir yolunun petrol kaynakları üzerinden ve Irak'taki buğday ekiminin ana noktalarından geçmesiyle sağlanacak ekonomik kazançların stratejik faydalardan daha önemli olduğunu belirten bir cevap yazmıştır¹⁴⁶.

İkinci plan Binbaşı Noel'in önerileridir. Kürt meselesinde uzman olan ve Şeyh Mahmud'un siyasi danışmanı olarak görev yapan Noel, 1919 yılında (Kürt Devleti'ni) kurma imkânı üzerine bir rapor hazırlamak için görevlendirildi ve kısa ömrünü Kürt bölgelerinde dolaşarak geçirdi¹⁴⁷. Noel daha sonra içinde Kürtlerin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihlerini ve dillerini ve ulusal hareketlerini detaylı bir şekilde anlattığı bir rapor hazırladı ve Kürt sınırının Araplar ile Kürtler arasında Alatinoloji (ulusal) izleme çizgisine dayalı olmasını önerdi¹⁴⁸.

Ayrıca Noel hayal ettiği (Kürt Devleti'nin) güney sınırı ile ilgili şunları yazdı: Bağdat demir yolu hattı şimdilik temeldir. Fırat'tan uzanan hat Musul'a

¹⁴⁴ a.g.e., s.31.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 31-32.

¹⁴⁶ a.g.e., s.32.

¹⁴⁷ Dana Admız Şemdet, **Rihla ile Al-Rical Al-Şucaan Min Kürdistan**, çev. Cercis Fathullah, Beyrut, 1972,

¹⁴⁸ Noel, a.g.e., 16 Varaka.

kadar güney sınırını gösterir ve Araplarla Kürtlerin arasındaki ulusal hat Musul'dan Hanekin'in Güney-Doğusuna kadardır. Doğu sınırına gelince, İran'dan Sahna ve Sakız bölgelerini kapsayarak oradan Javtai Nehri Urmiye Gölü ve Rus sınırları Ağrı yakınlarına kadardır. Noel, Kuzey ve Batı sınırlarını inceleme imkânı olmadığını lakin dayandığı kaynaklara göre 39 derece enlem ve boylam paralel hatları ile uyuştüğunu bildirdi. Irak'ın Kuzeyine gelince, Wilson'un 13 Haziran 1919'da gönderdiği telgraftaki önerilere işaret ederek şunları söyledi: Wilson Süleymaniye, Erbil, Irak'ın stratejik ve ekonomik nedenlerinden dolayı Akra ve Köysancak'ı Irak sınırına katılmasını öneriyor, ayrıca nüfusun Kürt Hükümetine katılmak istemediğini bildiriyor. Noel, takiben araştırma konusu olan bölgede Kürtlerin çoğunluk olduklarını ve Irak'ın Kuzeyinde en zengin bölgeye sahip olduklarını söyleyeceklerini, bunun için Wilson'un önerisini kabul etmenin "sorunlu ve teşekkür edilmez bir çalışma olduğunu" düşünüyor. Buna rağmen Irak'ta askeri ve ekonomik çıkarları sağlayacak temeli Kürtlerin emellerine kapıyı tamamen kapatmadan bulabileceklerini bildiriyor¹⁴⁹.

Hindistan Vezareti, Noel'in önerilerini üç şart olarak 22 Kasım 1919'da Wilson'a telgrafla bildirdi. Bu şartlar:

- 1- Irak'ın Kuzeyinden Türk nüfusunu çıkarmak.
- 2- Irak'ın Kuzeyini bölmemek.
- 3- Sınırın mümkün olduğu kadar Kürtlerle Arapların arasında Alatinoloji hattını takip etmesi sağlanmak. Şeklindeydi.

Noel, Kürtlerin kaderlerini kendileri belirlemeleri durumunda İngiltere'ye sadık kalacaklarına ve Kuzey Irak'ın bölünmesi en zengin bölgelerinin Musul'un Irak'a bağlanmasının İngiltere'ye karşı propaganda

¹⁴⁹ a.g.e., 16 Varaka.

yapmak için fırsat olacağına inanıyordu ¹⁵⁰. İngiliz Veziri, küçük Kürt özerklikleri oluşturmayı teşvik etmek ve kendi aralarında çatışmaya bırakmanın Irak Devletine hiçbir zararı olmadığını düşünüyordu¹⁵¹. Bir yazarın dediğine göre İngiliz Hükümeti garip olsa bile Kürtlere özerklik verilmesini desteklemiştir. Irak'ın Kuzeyini komşu ülkelere bağlamakla ilgili herhangi bir teşvikte bulunmamıştır. Reuters vekâleti 22 Kasım 1919 tarihli telgrafında şöyle anlatılıyor:

“ Musul'daki Times Muhabiri... Musul'un Irak'a bağlanması Hanekin-Süleymaniye bölgesinin güvence altına alınmasının tek yoludur ve İranlılara karşı sorumluluklarımız nedeniyle gereklidir”¹⁵².

Noel'in görüşleri sert bir muhalefetle karşılaştı. Wilson, 26 Kasım 1919 tarihinde Hindistan Vezaretine gönderdiği yazıda: Noel'in üç şartını kabul etmediğini ve hala önerileri üzerinde ısrar ettiğini ve bunun Irak'ın kuzey bölgesinin barış ve güvenliği sağlamanın en iyi aracı olduğuna inandığını belirtiyordu. 6 Aralık 1919 tarihinde Londra'da Hindistan Vezareti Hertzle başkanlığında yapılan konferansta, Kürtlerin geleceği araştırıldı ve Hertzlenin özetlediği gibi: “İngiltere denetimi altında Süleymaniye'de bir devlet olmalı ve Alzabin arasındaki bölgeyi yönetmek içi bir konsey olmalıydı lakin Revanduz katılma talebine kadar istisna edilmeliydi¹⁵³” şeklinde bir görünüme ulaştı.

1.2.İkinci Aşama (1920-1922)

Irak'ta 26 Nisan 1920'da İngiliz mandası ilan edildi. İngiltere ve Milletler Cemiyeti Kürtlerin geleceğini göz ardı etmedi. Manda layihasının 26.

¹⁵⁰ Saadallah, **a.g.e.**, s. 32-33.

¹⁵¹ **a.g.e.**, s. 33.

¹⁵² **a.g.e.**, s. 33.

¹⁵³ **a.g.e.**, s. 33.

maddesi: “ Bu manda altında olanların-Kürt bölgelerinde olduğu gibi- müstakil idareli bir devlet kurmasını engellemez¹⁵⁴ şeklinde bir ifade içeriyordu.

İngiltere Kürtlere özellikle Irak 1920 Devrimi'nden sonra özerkliği desteklemeye devam etmişti. İngilizlere karşı başlayan Türk milliyetçi harekâtı Sovyet Birliği'yle daha yakın olduğu için İngiltere, 10 Ağustos 1920'de başlayan Sevr Antlaşması'nın şartlarına karşı çıkmadı. Bu şartlar, Türkiye'nin güneyindeki Kürtlerin haklarını güvence altına almayı ve önerilen (Kürt Devleti'ne) Musul Kürtlerini bağlamayı hedefliyordu¹⁵⁵.

25 Ekim 1920 tarihinde geçici Irak Hükümeti oluşturuldu ve özel temsilci Kürt bölgesindeki durumun kendi yönetimi altında olduğunu açıkladı¹⁵⁶. İngiliz Diploması Konferansı 21 Mart 1921'de Kahire'de düzenlendiğinde Kürt meselesi konferansın ele aldığı önemli konulardan biriydi. Irak'ta yeni hükümet kurulduktan sonra Kürtlerin yaşadığı bölgelerin son halinin nasıl olacağını belirlemek zorunda kaldı¹⁵⁷. 15 Mart tarihinde Kürtlerin geleceğini tartışmak için yapılan siyasi komisyon oturumu yapıldı¹⁵⁸. Bu oturumda farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Percy Cox'ın görüşü 'Miss Bell'in desteği ile Kürtlerin ağırlık olarak yaşadığı bölgeler Irak'ın bir parçasını oluşturur' şeklindeydi. Cox, ayrıca Irak'ın Kürt bölgelerinin müstakil yönetim altında olması görüşündeydi, Irak Kürtlerinin bölünmüş bir vaziyette oldukları ve devlet kurmaya henüz hazır olmadıkları kanaatindeydi¹⁵⁹. Binbaşı Yönk'e gelince o, Cox'a karşı çıkıyordu ve yerel özerkliğin kurulmasını destekliyordu¹⁶⁰. Irak hükümetinin bir parçası veya bir bağlılığı olmadan

¹⁵⁴ Muhammed Mehdi Al-Basir, **Tarih Al-Kadiya Al-Irakıya**, C. 2, Bağdad, 1923, s. 608.

¹⁵⁵ Al-Talabani, **a.g.e.**, s. 213.

¹⁵⁶ Biritsh Colonial Office, Special Report by His Majest's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Coucil of the League of Nations on the Progress of Iraq During the period 1920-1931, London, 1931, P. 252; Hereafter cited as, Biritish Special Report.

¹⁵⁷ Percy Cox, **Historical Summary**, **İn Bell**, Letters, vol. 2, p. 110.

¹⁵⁸ Klieman, **op. Cit**, P.110.

¹⁵⁹ Graves, **Ibid**, P. 283-284.

¹⁶⁰ **Ibid**, P. 283.

doğrudan özel temsilcisinin yönetimi altında olacaktır¹⁶¹. Binbaşı Noel ise Kürtlerin özerkliği tercih ettiğine inanıyordu. Ayrıca dışarıdan Türk baskısına, içeriden ise İngilizlere karşı yapılan Irak harekâtlarını engelleyen bir (Kürt Devleti'nden) yararlanma imkânımız olabilir şeklinde düşünüyordu¹⁶². Lawrence'a gelince Kürtlerin Arap Hükümeti hâkimiyeti altına yerleştirilmek istediklerine inanmıyordu¹⁶³. Churchill Noel'in önerisine eğilimliydi¹⁶⁴. Lakin komisyonun nihayetinde Binbaşı Yonk'ın önerilerini ve Kürtlerin Irak'tan ayrı kalmalarını kabul etmiştir¹⁶⁵. Aynı zamanda konferans üyeleri, Kürtlerin Irak'a bağlı olma veya ayrılma isteklerinin hakikatini keşfetmeye karar vermişti¹⁶⁶.

İngiliz özel temsilcisi, Kürtlerin istekleri ve dileklerinden emin olmak için Mayıs 1921 açıklamasında, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'de İngiliz danışmanlarının yayımladığı yukarıda belirtilen karar gereğince gerekli adımları atmıştır¹⁶⁷. İngiliz özel temsilcisi, Irak'taki Kürt bölgelerinin idaresi hakkında gelecekte yapılması gereken idari işlemler meselesine özenle baktığını açıkladı. Ayrıca bazı Kürtlerin Bağdat hükümetine bağlanmaları halinde haklarına zarar geleceği için endişe duyduklarını ve bunun için de müstakil idarenin oluşturulmasını talep ettiklerini açıkladı. Kürt liderlerinin tam olarak bölgelerinin Irak için ekonomik açıdan ne kadar önemli olduğunun farkında olduklarını söyledi. Kürtlerin isteklerini elde etme arzusunu açıkladı. Irak hükümeti altında kalmak istiyorlarsa buna hazır olduğunu da açıkladı ve meseleyi çözmek amacıyla Irak Bakanlar Kurulu'na şu önerileri söylediğini açıklıyor:

“1. İngiliz manda dairesi içinde düşen Musul Vilayeti'ndeki Kürt bölgeleri ile alakalı ikinci bir tugay (liva) oluşumu Zaho, Dohuk, Akra ve

¹⁶¹ Klieman, *op. Cit.*, P. 110.

¹⁶² *Ibid*, P. 110; Graves, *op. Cit.*, p. 283.

¹⁶³ Graves, *op. Cit.*, P. 283.

¹⁶⁴ *Ibid*, P. 283; Klieman, *op. Cit.*, P. 110.

¹⁶⁵ Klieman, *op. Cit.*, P. 110.

¹⁶⁶ *Cox in Bell, Letters*, Vol.2, P. 532.

¹⁶⁷ British Colonial Offise, *Report on Iraq Adminstration, October, 1920 March, 1922*, London, 1923, P. 126.

İmadiye bölgelerini kapsayarak merkezi de Dohuk'ta olmalıdır. İngiliz Mutasarrıf yardımcısı yönetimi altında olmak şartıyla ve şu andaki kaymakamların İngiliz olmaları gerektiğini lakin gelecekte Kürt veya Kürtçe konuşan Araplarla değiştirileceklerdir”.

Açıklamada bu tugayın genel olarak Bağdat'taki ulusal hükümete tabii olacağı, mali ve adli konularla ilgili Kurucu Meclis için temsilci göndereceği lakin kaymakamların mutasarrıf yardımcısının genel idaresine bağlı olacağı bildirilmiştir. Ayrıca özel temsilci yerel yönetimin danışmanlığını aldıktan sonra atamaları yapacaktır¹⁶⁸. Açıklamada şu da söylendi:

“Londra’da son yıllarda yapılan konferansta Ankara hükümeti ile Majesteleri hükümeti temsilcileri karşılıklı niyetlerine göre özel temsilci ekselansları ile Türk makamlarının ilişkilerinin devam etmesinin beklendiğini söyledi. Bu yüzden, durum müsait olduğunda İngilizlerin Zaho, Dohuk ve Akra’dan çekilmelerini söyledi”¹⁶⁹.

İngiliz özel temsilcisi, bu ilçelerde iç güvenliği sağlamak için İngiliz komutanları idaresinde Kürtler ve Süryanilerden oluşan Jandarma Kuvveti oluşturmaya karar vermişti. Bu ilçe halkının kendi menfaatleri için çalıştıklarını ispat etmeleri ve projesinin başarıya ulaşması için yeterli sayıda destekçi getirmeleri, ayrıca dış baskı sorumluluğunun ulusal hükümete ait olduğunun bilinmesi gerekmektedir¹⁷⁰.

İngiliz özel temsilcisi açıklamasının ikinci maddesinde “Erbil, Köysancak ve Revanduz idaresinde İngiliz komutanlarını katmaya çalıştığını ve hükümet memurlarını halkın isteği doğrultusunda atayacaklarını bildirdi”.

¹⁶⁸ . Merkez Hafız El-Vesai, Melefet Al-Bilat Al-Meleki, Melefet Al-Kadiye Al-Kürdiye, No D/7, Irak İç İşleri Bakanlığı’nın Kürt meselesinden sorumlu müsteşarı Edmonds’ın raporları, Al-Veraka No 8.

¹⁶⁹ Ahmet, **a.g.t.** , s. 464-465.

¹⁷⁰ Ahmet, **a.g.t.**, s.465.

Açıklamanın üçüncü fıkrasında Süleymaniye mutasarrıflık olacak, işlerini mutasarrıf meclisin yardımıyla yönetecek ve özel temsilci tarafından atanacak yanında da İngiliz danışmanı olacaktır. Süleymaniye'ye mutasarrıf atana kadar özel temsilcinin bu görevine İngiliz siyasi hâkimi bakacak. Özel temsilcinin kabul ettiği mutasarrıf, mutasarrıfın ve Danıştay'ın danışmanlığından sonra yöneticiler tarafından yetkilendirilir. Kürtler ile değişilecek bu göreve yetenekli kişiler bulunana kadar kaymakamların İngiliz olması gerekmektedir¹⁷¹. Musul ve Erbil Kürtleri bu önerileri kabul ettiler ve Irak uyruklu oldular. Lakin Süleymaniye Kürtleri Irak hükümetine bağlanmayı her ne şekilde olursa olsun reddettiler. Bunun için Süleymaniye İngiltere'nin doğrudan yönetimi altına alındı ve özel temsilcinin sorumluluğunda olan siyasi hâkim ve seçilmiş bir meclisin tarafından yönetiliyordu¹⁷². Kerkük'e gelince Irak mutasarrıfı görevine Şubat ayı itibariyle başladı¹⁷³. Ayrıca, ikinci Erbil livası oluşturuldu ve mutasarrıf yardımcısı Kürt denetimi altına alındı.¹⁷⁴ Musul Alayının kurulmasına gerek kalmadı¹⁷⁵. Bir şahit diyor ki, Musul için hazırlanan planların hiç biri yapılamadı çünkü ekonomik ve tarımsal çıkarları olan güçlü aileler projeyi önlemek için çalışıyordu¹⁷⁶.

Irak hükümeti, özellikle bölgede Kemalizm propagandası genişledikten ve Mayıs 1921'de Kemalizm'in Musul'u geri alma baskısı arttıktan sonra Kürtlere güvence vermek için bir beyan çıkardı. Birçok sayıda Kürt aşiretleri kendi taraflarına çekmeyi başaran Türkler İngilizleri Revanduz'dan çıkardılar. İngiltere sunulan önerileri ulusal ve milliyetçi Kürtleri Kemalistlere karşı kıışkırtmak için yardım etmeye hızlı davrandı. Orta doğuda İngiliz

¹⁷¹ Ahmet, **a.g.t.**, s.465.

¹⁷² British Report, 1020-1922, P. 12.

¹⁷³ British Colonial Office, **Special Report bu his Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on The Progress of Iraq during the period 1920-1931**, London, 1931, P. 254; Hereafter cited as, British Special Report.

¹⁷⁴ Cecil John Edmonds, **Kürt ve Türk ve Arap**, çev. Cercis Fathullah, Bağdad, 1971, s. 110-111.

¹⁷⁵ British special Report, P. 254.

¹⁷⁶ Edmonds, **a.g.e.**, s. 110-111

İstihbaratçısı olan Rawlinson Churchill'in daveti ile hazırladığı raporda Kemalizm hareketinin askeri ve siyasi durumunu ve bundan Kürtlerin tutumu ayrıca Kemalizm'e hoşnut olan Kürt liderlerinin desteklenmelerinin gerektiğini tartıştı¹⁷⁷.

Musul'daki Türklerin hızlı başarıları İngilizleri korkutmuştur ve bunu çözmek için çeşitli yöntemler denediler bunlardan Mahmud Berzenci'yi Hindistan'daki sürgününden Eylül 1922'de geri getirmeleri, Süleymaniye'de yeniden Hâkim olarak görevlendirilmesi, lakin bu önlem Şeyh Mahmud Türklerle gizli şekilde bir araya gelmesi İngilizlerin sorununu daha fazla etmiştir¹⁷⁸.

11 Haziran 1922 Irak İç İşleri Bakanlığı Musul livası Mutasarrıfına Kürtlerin haklarına dair 8424 numaralı telgrafı göndermiş ve içeriğini Kürtlerin içinde yayımlanmasını talep etmiştir. İçindekilerden Irak hükümetinin planı, görüldüğü gibi Kürt sakinleri arasında yok değil bunun için “ insanlar anlasın ki Irak hükümeti anayasal hükümettir programı... Bütün siyasi ve idari ve sosyal hakları halkına vermektir” cinsiyet veya mezhep ayrımı olmadan Irak devletindeki bütün sakinler ve bölgeler Irak hükümetine emanettir devletin ve kanunun gözünde herkes eşittir. Hiçbir ilin ilden ve bölgenin bölgeden farkı yoktur. Ülkenin ilerlemesi Arap ve Kürt ve başkalarının çapalarını dayandığını da açıkladı¹⁷⁹. ayrıca Türk kuvvetleri Yunanlıları Anadolu'dan çıkardı ve boğazı geri aldılar, boğaz bölgesinde İngiliz kuvvetlerinin komutanı İstanbul sokaklarında karşı karşıya savaşmanın olasılığı olduğunu düşününce Kemalizm ile Eylül 1922'de bir araya gelmek zorunda kalmıştır¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Robert Wilson, Raperini Shex Sa3idi Piran, Wargeran Abubkr Xoshnaw, Slemani, 1999, s. 126-134.

¹⁷⁸ Seyfeddin, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁷⁹ **Ceridet El-Mosul**, 22 Haziran 1922.

¹⁸⁰ Mekdol, **a.g.e.**, s. 33.

Müzakereler Marmara Denizi'nin güney kıyısında 11 Ekim 1922'de Mudanya imzalanması ile sona erdi¹⁸¹.

Özel temsilcinin sekreteri 6 Ekim 1922 yılında Irak Başbakanına Irak'ın Kuzeyindeki olayları sıralayarak mektup gönderdi, Kemalizm faaliyetlerinin doğası ve İngilizlerin Süleymaniye'den çekilme koşulları ve yönetim kurulu başkanlığını da Şeyh Mahmud'un kardeşi olan Şeyh Kadir'e bırakmak¹⁸². Bu olayların Kurucu Meclis seçimi ile alakası Kürt bölgeleri ile olduğu kadar var. İngiltere'nin bu bölgeler ile yeni planları 11 Temmuz 1922 yılında İngiltere Avam Meclisinde Koloniler Bakanını açıklamasına göre İngiltere'nin Kuzey Irak politikası şöyledir dedi:

“Mesele Irak'ın Kuzeyine bağlı olduğu kadar bizim niyetimizde herhangi bir ciddi askeri harekete geçmek yoktur Irak'ın Kuzeyi için biz elimizden geleni yapıyoruz, lakin kendimizi herhangi bir riske sokamayız. Bu konuda açık talimatlar verilmişti. Biz Irak'ın Kuzey halkını Kral Faysal hükümeti altında olmalarını zorlamıyoruz seçime katılıp katılmayacakları onlara bağlıdır ve tamamen özgürdüler.”

İngiliz koloniler Bakanı İngiltere hükümeti Kürt isteklerini düşünüyor ve Kuzey Irak'ın çıkarları Irak'ın çıkarları ile tamamen birleşmede olduğunu düşünüyor demıştır, İngilizlerin zoru olmadan sonuçta da bu iki ülke mutabakat içinde olacaklar. Özel temsilcinin görüşü sekreterinin dediği gibi, Kürtlerin bir kısmının seçime zorla katılmaları şimdilik en düşük düşünce olarak çok kötü sonuçlara yol açabilir, aynı zamanda Kurucu Meclis seçimine Kerkük ve Erbil ve dört ilçe İmadiye, Akra, Zaho ve Dohuk ahalilerinin katılmaları çok önemlidir, kendilerinden kurucu meclisine temsilci göndererek Türk entrikalarına karşı Irak'ın birlikte görülmesini sağlar. Özel temsilcinin

¹⁸¹ Douglas A. Howard, *the History of Turkey*, London, 2001, p. 89.

¹⁸² Ahmet, *a.g.t.*, s. 466.

işaret ettiği, sekreterinin de alakalı olan yerel memurlara dört ilçenin idaresinde yer alanlar gelecek seçimde aşağıdaki güvenceleri verme şartıyla:

1-İlçelerinde Arap memuru görevlendirilmeyecek.

2-Arapçayı resmi dil olarak kullanmaya zorunlu olmazlar.

3-Azınlık toplulukları Kürt, Hristiyan ve Türkmenlerin hakları korunmalıdır.

Bu önerilere dayanarak özel temsilci sekreterinin açıkladığı gibi, Irak'ta seçim yapıldığı zaman aynı yöntemle dört ilçede yapılmak için gerekli önlemlerin alınması önerisinde bulundu. Lakin seçim listelerini hazırlama emri çıktığında yukarıda belirtilen dört ilçe ile ilgili şartların Irak hükümeti tarafından yerine getirilmesi gerekti bu şartları geniş bir şekilde yayımlanır¹⁸³. Özel temsilci sekreteri son olarak şunu belirtti: özel temsilci işaret edilen önerilere Bakanlar Kurulu kabul etmesi halinde büyük mutluluk duyacak, o şartları Irak Bakanlar Kurulunun uyguladığını yayın yöntemini sekreterinden talep ediyor¹⁸⁴.

Kürt (Devleti kurma) fikrini İngiltere hükümeti açıkça 1922 yılından sonra terk etmeye karar verdi. Lozan Konferansı sırasında Kürt devleti fikrini Irak'taki Kürt bölgelerini bağlayarak açıkça umut etmediğini açıkladı bu nedenle Irak Krallığına Irak Kürt bölgelerini katmak kaçınılmaz olmuştur. Irak'taki İngiliz yetkilileri Kürtlerle tutumunu değiştirdi ve bu bölgede müstakil devlet kurmaya herhangi bir girişimin imkânsız olduğunu aşağıdaki sebeplerden dolayı açıkladı:

- 1- Böyle projenin herhangi bir ekonomik faydası olmadığına inanıyoruz.
- 2- Bu devlete komşu ülkeler endişeli bakmıştır çünkü o devletlerin Kürt vatandaşlarından aynı şey yapmalarından endişe etmişlerdir

¹⁸³ British Special Report, P. 257.

¹⁸⁴ Özel temsilci sekreterinin 22 Ekim 1922 tarihinde Abdurrahman Al- Nakibe gönderdiği mektubun bir nüshası.

3- Böyle bir eylemde Irak Kürtlerinin kendi aralarında işbirliği olduğunu iddia ediyorduk ama olmadığı ortaya çıktı¹⁸⁵.

“Irak ve İngiltere hükümetleri 24 Aralık 1922 yılında ortak bir bildiri yayınladılar, bu bildirinin hedefi bazı İngiliz kaynaklarına göre Şeyh Mahmud’un aşırı emellerini durdurmak için bir yönden ve öteki yandan Irak’taki Kürt unsurlarının meşru hakları ihmal edilmeyeceği konusunda Kürtleri rahatlatmak¹⁸⁶. Bildiri şöyleydi:

“Majesteleri hükümetinin İngiltere Kralı ve Irak hükümeti Irak sınırı içinde yaşayan Kürtlerin bu sınırlar içerisinde Kürt hükümeti kurmakta hakları olduğunu itiraf ediyorlar, Kürtlerin çeşitli unsurlarının kendi aralarında en yakın noktaya gelip hükümetlerinin nasıl ve hangi çizgi içinde olacağına umut ediyorlar. Siyasi ve ekonomik ilişkileri Majesteleri hükümeti Britanya Kralı ve Irak hükümeti ile görüşme için Bağdat’a iki temsilci göndereceklerini söylediler¹⁸⁷.”

Bir araştırmacının yorumu şöyle olmuştur: Irak’taki Kürt halkı isteklerinin bir kısmını razı etti¹⁸⁸.

1.3.Sevr Antlaşması

Türkiye ile barış antlaşması Paris’in nahiyyelerinden olan Sevr’de 10 Ağustos 1920 yılında İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Yunanistan, Romanya, Polonya, Portekiz, Çekoslovakya ve Ermenistan, Yugoslav, Hicaz bir yandan, İstanbul Hükümeti de başka bir yandan yapıldı¹⁸⁹. Şerif Paşa’nın

¹⁸⁵ British Special Report, P. 255-256.

¹⁸⁶ **Ibid.**, P. 256.

¹⁸⁷ Ahmet, **a.g.t.**, s. 480.

¹⁸⁸ Saadallah, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁸⁹ Mudhır, **a.g.e.**, s. 344.

başkanlığında Kongreye Kürt heyeti katıldı¹⁹⁰. Modern ve çağdaş diplomasi tarihinde eşsiz bir belge idi. Her şeyden önce ameli bir antlaşma değildi, sonra da kısa vadeli idi, Sevr Antlaşması Ortadoğu'da siyasi-askeri tutumu fiili olarak cevaplamadı imzalandığından beri, imzalanmasından birkaç ay sonra tamamen geçmişin kalıntıları oldu. Bu antlaşma üç yıl sürdü. Uluslararası antlaşmalar ve hukuk geleneğinde ilk kez Kürt meselesi olarak belirlenmişti¹⁹¹. Aslında anlaşma hazırlığı sürecinde Kürt meselesi planlı değildi¹⁹². 11 Mayıs 1920'de Bab-i Ali barış şartlarını teslim ettikten sonra, karşı önerileri koymak amacıyla bir komite kuruldu, ulusal azınlıkların üç temsilcisinden oluşan Kürtlerden tek temsilci dahil olmak üzere, İstanbul hükümeti sunduğu muhtırada Musul Vilayeti'nin Osmanlı hududu içinde kalması ve barış antlaşmasının şartlarının azaltılmasını istemiştir, lakin Müttefik Kuvvetler Yüksek Kurulu reddetmiştir¹⁹³.

Sevr Antlaşması Kürt meselesi şeklinde form ve madde arasındaki karşıtlık bulundu. Bu farklılık da diğer etnik meselelerinin şeklinde var lakin farklılık Ermeni meselesi ve başka meselelerin uluslararası konferanslarda defalarca sunulması Kürt meselesinin yeni olmasıdır¹⁹⁴. Lakin antlaşmada Kürt meselesinin önemli yer almasını önlemez antlaşmayı koyanlar gerçekte Kürt meselesini çözmeye çalıştıklarını göstermez, bölgede her tarafın planları vardı ve kendi çıkarlarını hedeflemeye çalışıyorlardı¹⁹⁵. Sadece Osmanlı Devleti'nin yasal bir şekilde sonunu hedeflemek değildi, Türkiye'nin kendisini ezmek ve bir sömürge haline getirmekti, İngilizlerin tanımlanmış planları

¹⁹⁰ Abdurrahman Kasimlo, *Kürdistan ve El-Ekrad Dirasa Siyasiye ve İktisadiye*, Beyrut, 'y.t', s. 57; Abdulsattar Tahir Şerif, *Al-Cemiyat ve Al-Munaddamat ve Al-Ahzab El-Kürdiye Fi Nurf Kırın, 1908-1958*, 1. bs, Bağdat, 1989, s. 58.

¹⁹¹ Lazarif, *El-Mesele El-Kürdiye.*, s. 199.

¹⁹² Ahmet Otman Abu Bekir, *Kürdistan Fi Ahd Al-Salam (Bad Al-Harb Al-Alemiye El-Ula)*, Rabitat Kawa, 1. bs, Erbil, 2001, s. 115-116.

¹⁹³ Lazarif, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁹⁴ Muhsin Muhammed El-Mutawalli, "Kürd Al-Irak Fi El-Muahadat ve El-Mutamarat ve El-İttifakiyat El-Duveliyeye", *Mücellet Serdem Al-Arabî*, S.10, 3. Yıl, Güz 2005, s. 90.

¹⁹⁵ *a.g.m.*, s. 90.

çerçevesinde çalıştılar, en önde Kürt ve Ermeni meselesi olmak üzere bölgedeki insanların hesabına çalıştılar¹⁹⁶.

Sevr Antlaşması, I. Dünya Savaşı'nda galip ülkelerin siyasi ve hukuki konumunu Osmanlı Devleti'ne genel olarak ve azınlıklar meselesini özel olarak belirledi. Antlaşmanın (62, 63, 64) maddelerinde Kürt meselesinden bahsediyordu¹⁹⁷.

62. maddede: bazı cümleler, özerklik taslağını hazırlama amacıyla İstanbul'da İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından atanan üyelerden komite oluşur, Antlaşmanın yürürlüğe geçmesi tarihinden itibaren altı ay içinde, Kürtlerin çoğunluk teşkil ettiği Fırat Nehrinin doğusundaki bölgede ve daha sonra belirtilen Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde, Suriye ve Irak ile Türkiye'nin kuzeyinde¹⁹⁸. 27 maddede gösterdiği gibi, (2) ve (3) maddelerinin 2. Paragrafı. Herhangi bir konu üzerinde uzlaşma yapamamaları kurul üyeleri kendi hükümetlerine devredecekler, proje bölgedeki Asurlular ve Keldaniler'in ve başka dini azınlıkların haklarını güvence altına almayı içerir. Bunun için yapılması gereken değişiklikleri incelemek için İngiliz, Fransız, İtalyan, İran ve Kürtlerden oluşan komite bölgeyi gerektiğinde Türk sınırından İran sınırına kadar ziyaret edecekler ve anlaşma kararları gereğince rapor sunacaklar¹⁹⁹. Bu madde içerisinde Türkiye'nin Güney Doğusundaki Kürtlerin kaderi belirlendi oda başka bölgelerden ayrıldıktan sonra iç özyönetim, Türkiye çerçevesi içerisinde uygulanacak²⁰⁰.

Anlaşma İskenderun Körfezi'nden Fırat Nehri'nin batısına uzanan Türkiye'nin Güney Doğu içinde çoğunluğu Kürt olan bölgeleri ihmal etmiştir, bu yüzden Brunson'un yorumu (Kürt Devleti'nin) alanını belirlediği zaman

¹⁹⁶ Mudhır, a.g.e., s. 345.

¹⁹⁷ Maruf Ömer Gol, "Muahadat Siver Fi Al-Siyase ve Al-Kanun Al-Düveli", çev. Adil Kirmiyani, **Mücellet Serdem Al-Arabî**, S. 5, 1. Yıl, Süleymaniye, Yaz 2004, s. 97-98.

¹⁹⁸ Bkz: EK1, Harita.

¹⁹⁹ Kasimlo, a.g.e., s. 58-59; Bila C. Şirko, **Al-Kadiye El-Kürdiye Madi El-Kürd ve Hadirihum**, Rabitat Kawa Liltakafa El-Kürdiye, 1. bs, Beyrut, 1986, s. 83-84.

²⁰⁰ Gol, a.g.e., s. 98.

şöyle olmuştur “ Anlaşma Kürtlere devlet yaratmak için bir oda vermiştir”²⁰¹. (63) bentte adı geçen komitelerin kararlarını uygulamaya Osmanlı Devleti’ni mecbur tutuyor (62) bentte bildirimden sonra üç ay içerisinde²⁰², şöyle belirtildi “ Türkiye hükümeti (62) bentte belirtilen komitelerin kararlarını tanımaya şimdiden taahut edecektir ve bildirildikten sonra üç ay içinde uygulayacaktır”²⁰³.

64. bent içeriğindeki olaylar ve beklentileri ışığında endişe ve planlamalar sonra şu şekilde geliyor. 62. bentte belirtilen Kürt bölgeleri sakinleri eğer anlaşmanın yürürlüğe girdiği yıllarda Milletler Cemiyeti Konseyi’ne başvuruda bulunurlarsa ve bölge sakinleri Türkiye’den bağımsızlık isteğini belirtirlerse yönetim kurulu bu tür bağımsızlık hakkına sahip olduklarını söylediğinde Türkiye bu önerileri dikkate alacağını şimdiden taahhüt edecektir ve bölgedeki bütün haklardan vazgeçecektir. Türkiye’nin vazgeçtiği bu haklar ana müttefik güçler ile özel anlaşma halinde olacaktır. Ayrıca müttefik güçler, şimdiye kadar Musul Vilayeti’ne bağlı olan ve Irak’ın Kuzeyinde yaşayan Kürtlerin bu yeni bağımsız (Kürt Devleti’ne) katılmalarına tamamen razı olacak ve her hangi bir engel koymayacaktır²⁰⁴. Ayrıca 88.-93. Bentler de Ermenistan meselesini çözerek Kürt meselesine değinmiştir²⁰⁵. Çünkü 89. bentte²⁰⁶ bazı Kürtlerin kalabalık olarak yaşadığı bölgelerinin- özellikle Van ve Bitlis vilayetleri yanı sıra Erzurum’un bir parçası- Ermenistan devleti kurulması için verileceği belirtildi²⁰⁷. Öte yandan, bu bentler Orta

²⁰¹ Fuad Hame Hurşid Mustafa, **El-Kadiye El-Kürdiye Fi El-Mutamarat El-Duveliyye**, Erbil, 2001, s. 59.

²⁰² Gol, **a.g.e.**, s. 98.

²⁰³ Mudhır, **a.g.e.**, s. 347.

²⁰⁴ Mudhır, **a.g.e.**, s. 57-58.

²⁰⁵ Mudhır, **a.g.e.**, s. 347.

²⁰⁶ El-Mutawalli, **a.g.e.**, s. 101.

²⁰⁷ **a.g.e.**, s. 101.

Doğu'da Batılı büyük ülkelerin önemli politikalarını -özellikle gözardı etmenin imkânsız olduğu Kürt özgürlük hareketinin seviyesi belirtildiğinde- yansıtır²⁰⁸.

Sevr Anıtlasması, kâğıt üzerinde bir antlaşma olmasına rağmen Kürt meselesinin gelişiminde çok ciddi bir dönüm noktasına olmuştur²⁰⁹. 1958 yılında Kameran Ali Bedirhan Sevr Antlaşması ile ilgili şunları yazmıştır:” Pek çok kurban verilen ve çok çaba harcanan antlaşma, Kürt halkının çeyrek asra yakın bir zaman için birlik ve beraberlik hakkını garantiledi. Bu antlaşma uygulanmamasına rağmen, manevi gücünü birçok olaydan almıştır”²¹⁰.

Ne olursa olsun, Sevr antlaşması Kürt meselesini makul bir çözüm içine sokmamıştır. Ancak pratikte Müttefik Kuvvetlerin Boğazlara egemen olmasını sağlamıştır, Müttefik Kuvvetler, bir yandan Sovyet Rusya'ya baskı yapmak için stratejik ve askeri bir köprü kurmayı hedefliyor, bir yandan da Kürt meselesini kullanarak Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk ulusal hareketine baskı yapıp kendi koşullarını kabul etmeye zorluyordu. Müttefik kuvvetler, Osmanlı Devleti'ni dağıtmaya ve kontrol edebilecekleri küçük devletler kurmaya kararlıydılar. İngiltere ile Fransa hedeflerine ulaşmak adına Kürt ve Ermeni taleplerinin gerçekleştirilmesi için özenle çalışıyorlardı²¹¹. İngiltere liderliğindeki Müttefikler, müstakil (Kürt Devleti'ni) bulmak için gerçekten düşünmediklerini gösteriyordu, ancak Sevr Antlaşmasının imzalandığı ve ilan edildiği gün, İngiltere, Fransa ve İtalya bu anlaşmaya göre Güney Türkiye'deki etki alanlarını bölmek için kendi aralarında üçlü özel bir antlaşma imzaladı. En kötüsü de Müttefikler Türk Ulusal Hareketi önünde geri çekilmeye mecbur kaldığı için antlaşma en zayıf yönüyle başlamıştır²¹².

²⁰⁸ Celili Celil ve Aharun, **El-Hareke El-Kürdiye Fi El-Asr El-Hadis**, çev. Abdi Haci, 1. bs, Beyrut, 1992, s. 107.

²⁰⁹ Basil Niktin, **El-Kürd Dirasa Sosyolojiye ve Tarihiye**, çev. Nuri Al-Talabani, 2. bs, Dar Aras, Erbil, 2004, s. 235.

²¹⁰ Hamid Mahmud İsa, **El-Kadiye El-Kürdiye Fi Türkiye**, 1. bs, Al-Kahire, 2002, s. 165.

²¹¹ Visal Necib Arif El-Azzavi, ” El-Kadiye El-Kürdiye Fi Türkiye”, Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Bağdat, Eylül 1994, s. 42.

²¹² Mudhır, **a.g.e.**, s. 348-349.

Türk Milli Hareketi, Sevr Antlaşması Bildirisi'nin İstanbul'daki Sultana karşı direniş için uygun bir fırsat olduğunu görmüştür. Antlaşma ilan edildiği gün İstanbul'a kapsamlı yas hali hâkim olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Türkiye'yi idama²¹³ gönderen bu antlaşmayı reddettiğini bir yayımla bildirdi²¹⁴. Kızgınlık ve öfke Türkiye'nin her yerini kaplamıştı, İstanbul'da Sultan Ahmet Camii'nin avlusunda insanlar antlaşma şartlarını reddetmek için eylem yapıyorlardı. Eylemde etkili konuşmalar yapıldı, kamu kuruluşları, kahvehaneler, galeriler ve en önemli yerlerin kapıları kapanmıştı²¹⁵. İstanbul Üniversitesi öğrencileri Türk Edebiyatı ile ilgili konferans veren, imzaya katılmakla suçlanan profesöre saldırdılar²¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa Sevr Antlaşmasını reddettiği zaman Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanan mevcut toprakların üçte ikisi kendi kontrolü altındaydı²¹⁷, Bu antlaşmayı geçersiz hale getirmek için eylemlere başlamış, Mustafa Kemal'in adamları Türk ordusunun desteği ile Diyarbakır ve başka yerlere hareket etmiştir. Antlaşmanın yazıldığı mürekkep kadar değeri olmadığını Kürtlere anlatmak için çok çaba göstermiş, yabancı kuvvetleri Türk topraklarından çıkaracağını da vaat etmiştir²¹⁸.

Öte yandan, büyük güçler arasındaki çıkar çatışması Sevr Antlaşması'nı olumsuz yönden etkileyen önemli nedenlerden biri idi. O çıkarlar ki küçük milletleri kurban listelerine almıştır. Fransız basını hızlıca antlaşmanın maddelerine saldırmaya başlamış ve imzalanmasının üzerinden birkaç ay geçtikten sonra Fransız Hükümeti'nden antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir. İtalya ise antlaşmayı tasdik eden tek ülke

²¹³ Kasım Halaf Asi El-Cumeyli, "Tatavurat ve İtticahat El-Siyase El-Dâhiliye El-Türkiye "1923-1928", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bağdat, Nisan 1985, s. 37.

²¹⁴ Mustafa El-Zeyin, **Diib El-Anadol, London**, 1991, s. 159; Abdulfattah Ali El-Botani ve Kamiran Behnan El-Bazi, "El-Hareke El-Kürdiye Fi Kürdistan Türkiye 1918-1925", **Mücellet Metin**, S. 84, Duhok, 1999, s. 116.

²¹⁵ Hınna Azzo Behnan, "El-Tatavurat El-Siyasiye Fi Türkiye 1918-1923", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bağdat, Ağustos 1989, s. 77.

²¹⁶ El-Cumeyli, **a.g.e.**, s. 37.

²¹⁷ El-Dakuki, **a.g.e.**, s. 180.

²¹⁸ İsa, **a.g.e.**, s. 167-168,

olmasına rağmen geri çekilmiş ve antlaşmanın maddelerini uygulamak amacıyla istenen askerleri bölgeye göndermeyi reddetmiştir. Ayrıca, antlaşmaya Amerika siyasi çevresi de soğuk bakıyordu. Kemalizm harekâtının büyük başarıları ve Sovyetler ile ilişkilerinin her yönden güçlenmesi büyük bir endişe yaratmış ve İngiltere'yi de geri çekilmek zorunda bırakmıştır²¹⁹.

Bölgedeki hızlı değişimler nedeniyle Sevr Antlaşması'nın Kürtlere verdiği vaatlerin uzun süreli olmadığı görülmüştür²²⁰. Büyük ülkeler, 12 Mart 1921 tarihinde Kürtler için antlaşmaya uygun bazı değişiklikleri tanıtmak için istekli olduklarını duyurdular; lakin Kürtler için yerel özyönetime karşı dostça bir tutum almaya hazır olduğunu ilan etme şartıyla ve Kürtlerin çıkarlarını gerektiği gibi sağlanmasını şart koştular. Büyük ülkeler yeni koşullarda Kürtlerin çıkarlarını açıkça hafife aldı bu da Kemalizm'in isteklerine uygun görünüyordu²²¹.

Fransa, Sevr Antlaşması'ndan nihai çekilişini bildirmek amacıyla, İngiltere'ye takdim ettiği 17 Kasım 1921 tarihli muhtırasında, Fransız Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı Türkiye onaylamadığı için geçersiz saydığını, böylece Fransa ile Ankara Hükümeti arasındaki antlaşma ile Sevr'den çekilmesinin Güney Batı'da Fransa'nın nüfuzunu güçlendireceğini, ayrıca Güney Türkiye ve Kuzey Irak bölgelerinde de Türkiye'nin siyasi ve askeri konumunu güçlendireceğini de bildirdi²²². İtalyanların, Yunanlılara Sevr Antlaşması kendilerinden daha fazla hak tanıdığına dayanarak Sevr Antlaşmasını değiştirme istekleri Fransızlar kadar olmuştur²²³. Sevr Antlaşmasının uygulanmamasına rağmen, ilk kez uluslararası bir kongrede

²¹⁹ Mudhır, **a.g.e.**, s. 350-351.

²²⁰ Şammo, **a.g.t.**, s. 187.

²²¹ Lazarif. **a.g.e.**, s. 197; Velit Hamdi, El-Kürd ve Kürdistan Fi El-Vetaik El-Biritaniye Dirasa Tarihiye Vetaikiye, y.y., t.y., s. 118.

²²² Gol, **a.g.e.**, s. 110-101.

²²³ Salahi Ramsdan Sonel, **Turkish Diplomacy 1918- 1923**, London, 1975, P. 83.

kendilerine ait bir devlet kurma hakkının tartışılması Kürtlerde manevi bir etki yaratmıştır²²⁴.

Kemalistlerin Yunanlılara karşı kazandığı büyük zafer, Sevr Antlaşması'nın tamamen reddedilmesine sebep olmuştur. Bu zafer 11 Ekim 1922'de Mudanya'da imzalanan ateşkeste gerçekleşmiştir²²⁵, Bu konferansta Türkiye, kayıp toprakları kurtarmak için ısrar etti. Antlaşma sonucunda, Batı Trakya halkına referandum yapılması, yabancı imtiyazların ortadan kaldırılması ve Türkiye'nin bütün topraklarına egemenliğinin tanınması ile Türkiye'nin Doğu ve Güney Anadolu'nun bütün vilayetleri üzerinde egemenlik isteği kabul görmüştür. Yani Sevr Antlaşması'nın 62., 63. ve 64. maddelerinde belirlenen vilayetler Türkiye hâkimiyetine geçmiştir²²⁶.

2.FRANSA'NIN KÜRT POLİTİKASI

I. Dünya Savaşı bittikten sonra, Irak İngiltere hâkimiyeti altına, Suriye Fransa hâkimiyeti altına girmiştir²²⁷. Bilindiği gibi, Musul Vilayeti Sykes- Picot antlaşmasıyla Fransa'nın olmuş idi, bu yüzden savaşın bitmesinden hemen sonra bölgelerin bölünmesindeki nüfuz-özellikle Musul için-İngiltere ile Fransa arasında farklılık göstermeye başladı. Aralık 1918'de Londra'ya ziyareti esnasında Fransız Başbakanı George Clemenceau²²⁸ ile İngiltere Dışişleri

²²⁴ Halil Ali Murad ve Aharon, **El-Kadiye El-Kürdiye Fi Türkiye ve Tatirihe Ala Düvel El-Civar**, Merkez El-Dirasat El-Türkiye, Mosul, 1994, s. 96.

²²⁵ Gol, **a.g.e.**, s. 102.

²²⁶ Mundir El-Musilli, **El-Hayat El-Siyasiye ve El-Hizbiye Fi Kürdistan**, 1. bs, London, 1991, s. 166.

²²⁷ Abdurrahman Arslan, **Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919- 1923)**, 1. bs, İstanbul, 1991, s . 119.

²²⁸ Georger Clemenceau: 1841 yılında Fransa'da Laroş-Sir-Yon yakınlarındaki Moliro'da doğdu. Eğitim hayatına Paris'te tıp okumakla başladı, lakin tıp eğitimini yarıda bırakarak 1865 yılında Amerika'ya gitti. Basın ve eğitimle bazı zamanlar ilgilendi. 1869 yılında tekrar Fransa'ya döndü ve 1870-1871 yıllarında Belediye Başkanı olarak seçildi. 1876-1893 yılları arasında Parlamento'ya,1902-1909 yılında İhtiyarlar Meclisi'ne üye oldu. 1906'da İç İşleri Bakanı olarak çalıştı. 1906-1909 yılları arasında ilk kez başbakanlık yaptı. Paris'teki Sulh Konferansı'na liderlik etti

Bakanı R. Arthur Balfour arasında Sykes-Picot Antlaşmasını değiştirme olasılığı ile ilgili bir konuşma olmuştur, Balfour kısaca, Musul şeklinde yanıtladı, sonra Clemenceau yeniden siz Musul'u alırsınız başka ne istersiniz, diye sordu²²⁹. Ne olursa olsun Fransa'nın Musul'dan vazgeçmesi için İngiltere çok büyük çabalar gösterdi. 1919 yılının başlarında Lloyd George ile Clemenceau arasında bu sorun için geçici bir anlaşmaya ulaşılmıştı²³⁰. Önde gelen İngiliz İstihbarat subayı o zamanlar Mısır'da İngiliz siyasi subayların sorumlu yardımcısı olan Albay GH. Kornowles'in bilgisine göre, Fransız diplomatı George W. Pico, Prens Faysal ile konuşmasında Büyük Suriye'ye Diyarbakır ve Musul'un dâhil edilmesini talep etmiştir²³¹. Ayrıca, Charles Roux Fransız Konsolosu 15 Nisan 1919 tarihli belgede; Musul Vilayeti'nin Fransa'nın hâkimiyetine girmesi durumunda, Küçük Zab'ın nüfus eilen bölgenin güney sınırı olmasını ve Musul idaresinin Süleymaniye merkezinden yönetilmesini önerdi²³². Ayrıca Musul'daki petrol konusu, Fransa ile İngiltere arasında zaman zaman yoğun çatışmalar yaşanmasında çok büyük etki etmiştir. 21 ve 22 Mayıs 1919 tarihlerinde Fransız Başbakanı Clemenceau ve İngiltere Başbakanı Lloyd George arasında geçen tartışmada Lloyd George meslektaşına: 'Eğer Aralık 1918'da Musul'dan vazgeç deseydin yalnız petrol sahalarından değil aynı zamanda geniş araziden de vazgeçerdik, zamanında öyle deseydin Musul'dan vazgeçmeyeceğimi söyledim sana'²³³ dedi.

1919 sonbaharında, Türkiye ile anlaşmak için Fransa ve İngiltere arasında devam eden görüşmelerin temeli Kürt meselesiydi. Fransız'lar Musul için ısrarla tazminat istedi, 13 Eylül 1919 tarihinde İngiltere'nin muhtırasına Clemenceau'nun 'Mezopotamya ve Musul'da petrolde eşit

24 Kasım 1929'da vefat etti. Kadir Selim Şammo, "Mevkif El-Ekrda Min Harb El-İstiklal El-Türkiye (1919-1922)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniversitesi, Musul, 2007, s.188.

²²⁹ Lazafir, **a.g.e.**, s. 163.

²³⁰ Gol, **a.g.e.**, s. 199.

²³¹ Lazafir, **a.g.e.**, s. 163.

²³² Şammo, **a.g.t.**, s. 189i

²³³ Abu Bekir, **a.g.e.**, s.21.

yatırım talep etmiştir' şeklinde yanıt verdi²³⁴. İlk başta Lloyd George Fransa tarafından öne sürülen petrol meselesini görmezden gelmeye çalıştı ve Sykes-Picot antlaşmasına yeniden bakmanın gerekli olduğunu söyledi. Özellikle Musul'u, coğrafi ve ekonomik açıdan Irak'tan bir parça olması gibi sebeplerden ötürü İngiltere'ye vermesi ve böylece İngiltere Türkiye'ye karşı duracağı meselesiydi. Ancak Clemenceau söz verilmiş bir ödülü boşuna vermek istemiyordu. 2 Aralık 1919 tarihinde Lloyd George muhtırasında, Kürt bölgeleri dâhil olmak üzere Türkiye'nin olmayan bölgeleri-Asya Türkiye'si için de-şu şekilde açıkladı: "Mesele Fransa'ya bağlı olduğu için, Musul'un Fransa'ya tazminat olarak verilmesi Fransız Parlamentosu ve Fransız sanayi için gereklidir. Ve Mezopotamya ile Kürdistan'da petrol kaynaklarının yatırımında eşitlik kurulması çok büyük önem taşır. Fransa'da petrol bulunmaması ve ülkenin de petrol ihtiyacının olması nedeniyle meseleye büyük önem veriyoruz ..." ²³⁵.

1919 yılının sonlarında Fransız ve İngiliz heyetlerinin üyeleri arasında geçen ikili tartışmada Kürt meselesi yer almıştı. İngilizler, Kuzey Irak ve Musul'un etrafındaki petrol alanlarını kendi kontrolü altında ve Fransız yetkisinden uzak tutmaya ısrar etti. 23 Aralık 1919 tarihinde Paris'te İngiliz ve Fransız heyetleri Kürt meselesini tartıştılar, Berbathilo, Kürt bölgelerinin bir kısmını İngiliz hâkimiyeti altında; öteki kısmını ise Türk hâkimiyeti altında tutmak istedi, ama Kirzn bu öneriyi eleştiriyi karşıladı. Kürtlerin yaşadığı bölgeler o zaman Sultan'ın yetkisinden çıktığından, Türk hâkimiyeti altına girmeyi kabul etmeyeceklerini ayrıca Kürtlerin bağımsız (Kürt Devleti) veya Kürt özerikliği kurmak istediklerini vurguladı. En iyisi onları kendi kaderlerine karar vermeye bırakmaktı şeklinde yorumladı²³⁶. Ancak Fransa Ortadoğu'da İngilizlerin çıkarına hizmet edip Fransa'nın çıkarına zarar vereceğini

²³⁴ Lazarif, **a.g.e.**, s. 163-164.

²³⁵ **a.g.e.**, s. 164.

²³⁶ Erol Kurubaş, **Başlangıçtan 1960'a Değın Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, 1997, s. 56.57; Abu Bekir, **a.g.e.**, s. 79.

düşündüğü için (Kürt Devleti) kurma girişimlerine şiddetle itiraz etti²³⁷. Planlarında hala Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransa'ya uygun olan maddeleri korumak vardı. Irak'ın kuzey bölgesinin siyasi ve ekonomi denetim alanında olsa bile Fransa'nın hakkı korunabilirdi²³⁸.

İngiltere ile Fransa arasında nüfuz alanları üzerinde müzakereler devam ederken, Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin Güneybatısı'nda Fransız etkisinin tasfiye edilmesine karar vermişti. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, Fransız İşgal Kuvvetleri'nin üzerine yürüyerek Maraş ve Urfa'yı abluka altına aldı, sonra Bozntı'ya doğru yöneldi ve Fransızları geri çekilmeye zorladı. Savaşta büyük desteği olan Kürtlerin katılımı ile Mustafa Kemal Paşa, Fransızları Maraş ve Urfa'dan çıkarma imkânı sağlamıştır.

Ocak 1920'de yapılan Türk Barış Antlaşması, Fransa-İngiltere müzakerelerinde Kürt meselesini yeniden ortaya çıkmıştır, Berbathilo İngiliz diplomatı R. Wensetart'a 11 Ocak 1920'de gönderdiği bir mektupta Kürtlerden ve aktif Türklerden Ermenilerin korunması şartıyla Fransız Güney Bölgesi ve Irak'ın Kuzey bölgesi Bağımsız Milletler Cemiyeti'nin korunması altında Ermenistan Cumhuriyeti'nin oluşumunu önerdi. Aynı zamanda Fransızların Doğu Anadolu'yu işgal fikrinden vazgeçmedikleri ve Irak'ın Kuzey bölgesini sadece coğrafi bir uzantı olarak saydıkları gözleniyordu. Berbathilo'nin Kürt-Ermeni bölgesinde etnik durumla ilgili gizli düşünceleri vardı²³⁹.

Fransa'nın Kürt meselesi hakkında sabit bir tutumu yoktu. Şubat 1920'de düzenlenen Londra Konferansı'nda Berbatilut Kürtlerin yaşadığı bölgelerinin sorumluluklarının bölünmesine itiraz etti ve Kürt meselesini açık

²³⁷ Mustafa, **a.g.e.**, s.64.

²³⁸ Lazarif, **a.g.e.**, s. 164.

²³⁹ Lazarif, **a.g.e.**, s. 168.

kalacağı ve daha sonra çözülebileceği inancında olduğunu dile getirdi. Bu tutumu önceki tutumlarından farklıydı²⁴⁰.

Durum ne olursa olsun, Fransızların Kürtlerle ilgili tutumu, İngilizlerin tutumuna benziyordu, ancak Fransa Kürt meselesine birçok yönden İngiliz çıkarlarına ters olan kendi çıkarları açısından baktı. Musul hâkimiyetinden çıktıktan sonra Musul petrolünden kendisine pay almak istedi. Türkiye'nin ve Suriyenin güney bölgelerine gelince kendi hâkimiyetine alamadığı için geniş bir koloniler alanı ile bitişik olan Suriye, Lübnan ve Kilikya'daki sömürge mallarını korumak istedi²⁴¹. Başka bir yönden Fransa'nın Kemalistlere karşı politikası müttefiki İngiltere gibi değildi, Kemalistler Doğu'daki Kuzey hisselerinden vazgeçti ve aralarında müzakere yapmaya çalıştı²⁴². Fransızların Kemalistlere bu yaklaşımın sebebi Kemalistlerin çıkarları ile Fransa'nın çıkarlarının zıt olmadığını Fransa'nın idrak etmesiydi. Fransa, özellikle kendi hissesinde olan bazı Arap topraklarında ve Ortadoğu'da artan İngiliz gücüne karşı durmak istiyordu²⁴³. Bunun yanı sıra Anadolu'daki durum karşısında kendi müttefikleri veya Yunanlıların Türklere sert koşullar uygulayamayacağını farkındaydı²⁴⁴. Fransa ile Kemalistlerin arasındaki bu durum 20 Ekim 1921 tarihinde yapılan ikili bir anlaşma olan Ankara Antlaşması ile sonuçlandı²⁴⁵. Antlaşma, Fransa Cumhuriyeti özel temsilcisi Henry Franklin Fransa Cumhuriyeti özel temsilcisi ile Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey arasında imzalandı²⁴⁶. Antlaşma,

²⁴⁰ Abu-Bakir, **a.g.e.**, s. 90-92.

²⁴¹ Lazarif, **a.g.e.**, s. 172-173.

²⁴² Pierre Rondeau, **Mustakbal El-Şark El-Avsat**, çev. Necde Hacır ve Said Al-Gar, Beyrut, 'y.t.', s. 103.

²⁴³ Kemal Kirişçi, Gareth M. Wivro, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, çev. Ahmet Fethi, 3. bs, İstanbul, 2000, s. 11.

²⁴⁴ Abd Şatır Abdurrahman Al-Mimari, "Siyaset Türkiye Al-İklimiye Beyin El-Harbeyin El-Alemiyetin", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Musul, Nisan 1995, s. 30-31.

²⁴⁵ Arslan, **a.g.e.**, s. 119

²⁴⁶ El-Cumeyli, **a.g.e.**, s. 46.

Anadolu'dan Fransız Kuvvetlerinin çekilmesini içeriyordu²⁴⁷. Türkiye Fransa'nın nüfuz alanına çoğunluğu Kürt olan Al-Cezire, Kürt Dağ ve Arap Pınar bölgelerinin katılmasını kabul edecekti²⁴⁸. Ayrıca antlaşma ile Fransız askerlerinin Anadolu topraklarından çekilirken silah ve cephanelerini Kemalistlere bırakacağı kararlaştırıldı²⁴⁹. Antlaşma siyasi ve askeri yönden Kemalistler için olumlu olmuştur²⁵⁰. Türk ordusunun yeni asker ve yeni silahlarla güçlendirilmesi ve Ankara Hükümeti'nin resmi olarak tanınması²⁵¹, bölgedeki İngiliz siyasetine büyük bir darbe olmuştur. Bu durum, Fransızların zaten zayıf olan Kürt meselesine karşı tutumlarını önemli ölçüde etkiledi. Sevr Antlaşması'nın Kürtlerle ilgili olan maddeleri de başarısızlığa mahkûm olmuş, verilen sözdeki (Kürt Devleti) veya öz yönetim söylentilerine hiçbir değer koymamıştır²⁵². Fransa ile İngiltere siyaseti arasındaki ayrışma, Clemenceau düşüşü ve Poincare (Poincarê)'nin Fransa Başbakanı olması, buna ek olarak ikili Ankara Antlaşması'nın yapılması aradaki gerginliği daha da artırmıştır. Fransa Türkiye'yi ihmal etmeye başlamış ve Sevr Antlaşmasını değiştirme isteğinde bulunmuştur. Sevr'in bölgedeki İngiliz siyasetine adanmış bir antlaşma olduğuna inanıyordu²⁵³. Böylece Fransa'nın da İtalya gibi Sevr Antlaşması'nın başarısız olmasında sorumluluğu vardır. Fransa'nın antlaşmadan çekilmeye hazır olduğunu söylemesi Mustafa Kemal Paşa için diplomatik bir zafer olmuştur. Artık önünde sadece İngiltere kalmıştır, bu nedenle Fransa ile anlaştıktan sonra Mustafa Kemal durumu: " Sevr Antlaşması'nı imzalayan en güçlü ülkelerden birinin bizimle yeniden

²⁴⁷ Meliha Benli Altunışık, Özlem Tür, **Turkey: Challenges of Continuity and Change**, London, 2005, P. 15.

²⁴⁸ Mustafa, **a.g.e.**, s. 77.

²⁴⁹ El-Cumeyli, **a.g.e.**, s. 46-47.

²⁵⁰ **a.g.e.**, s. 47.

²⁵¹ El-Zeyin, **a.g.e.**, s.182.

²⁵² İsa, **a.g.e.**, s. 174-175.

²⁵³ Mustafa, **a.g.e.**, s. 77.

anlaşması, böyle bir antlaşmanın aslında sadece bir kâğıt parçasından ibaret olduğunu dünyaya ispat etti”²⁵⁴ şeklinde yorumlamıştır.

Fransızların Kürt meselesine karşı politikası Fransız toplumunda özellikle aydın kesimden oldukça kırııcı eleştiriler almıştır. Ünlü gazeteci Ouggiust Goffin, Ocak 1922’de Journal de DEPA gazetesinde yazdığı makalede Kürt meselesini ele almış, “Türklerin Sevr Antlaşması’nda Fransa’ya tahsis edilen arazilerin verilmesini kabul etmemesine rağmen Fransız hükümeti Türklere karşı çalışan Kürtlere hıyanet etti” şeklinde kızgınlığını belirten cümleler sarf etmiştir²⁵⁵. Genel olarak Kürt meselesinin Fransa ile alakası İngiltere’ye olduğu kadar önemli olmamıştır. Fransızlar, Arap Maşırık ülkelerindeki Hristiyan azınlıkları üzerinde durmuştur. Bu nedenle Fransa Sykes-Picot Antlaşması’yla Irak’ın Kuzey bölgesi ve Musul’daki çıkarlarından vazgeçtiği için Kürt meselesine pek ilgi duymamıştır²⁵⁶.

3.RUSYA’NIN KÜRT POLİTİKASI

Müttefik güçlerin arasındaki gizli Sykes-Picot Antlaşması’na göre Osmanlı Devleti’ni bölünmesinde Türkiye’nin Doğu bölgesi Rusya’nın hissesi idi, ama Ekim Devrimi 1917 yılında patlak verince Rusya’nın I. Dünya Savaşı’ndan geri çekildikten ve Almanya ile Berst Litovsk²⁵⁷ Antlaşması’nı yaptıktan sonra, Türk Kuvvetleri Kafkasya’da yayıldı, böylece Ruslar tarafından işgal edilen bölgeler Türk hâkimiyetine geçti. Ancak 1918’de

²⁵⁴ a.g.e., s. 78.

²⁵⁵ İsa, a.g.e., s. 176-177.

²⁵⁶ a.g.e., s. 177.

²⁵⁷ Bu anlaşma 3 Mart 1918 tarihinde Rusya ile Almanya arasında yapıldı. Rusya, bu anlaşma yüzünden Ukrayna ve bazı bölgeleri kaybetti. Almanya, Doğu Avrupa’yı kontrolü altına aldı: A.C.B Tyler, **El-Siraa Ala El-Siyada Fi Avrupa 1848-1918**, çev. Kazım Haşim Nimma ve Youil Yunus Aziz, Bağdad, 1980, s. 633.

Mondros Mütarekesi imzalanmasıyla İngilizler Türk kuvvetlerinden o bölgeyi boşaltmalarını talep etti²⁵⁸.

Sovyet İktidarı kuruluşunun ilk gününden beri Orta ve Yakın Doğu halklarına ve komşu ülkelere destek olacağını ifade etti²⁵⁹. Ama gerçekte Sovyetler fiili olarak herhangi bir destekte bulunmadı tam aksine başka sömürgeci ülkeler gibi kendi çıkarlarını aramaya başladılar. Çıkarlarını da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Ulusal Hareketi'nin çıkarlarında buldular, Sovyetlerin o zamanlar herhangi bir (Kürt Devleti'nin) kurulmasına karşı idiler, delil olarak da o zaman bölgedeki Kürt liderlerinin İngiliz politikasında bir piyon olduklarına yani herhangi bir Kürt oluşumunun bölgedeki İngiliz nüfuzunu daha artıracığına inandıklarını belirttiler.

İngiliz tarihçi Herbert Fisher meseleyi şu şekilde yorumluyor:“ Moskova, İngilizlerin bağımsız veya bağımsıza yakın bir Kürt devleti oluşturmayı hedeflediğine ve Ortadoğu'da Türkiye ile İran arasındaki nifak sokmak için Kürtleri kullandığına inanıyor. Genel olarak Moskova, bölgedeki hükümetlerin Londra politikasına boyun eğmeleri için İngiliz ajanlarının isyancı Kürt aşiretlerini kullandıklarını düşünüyor” şeklinde yorumladı. Sovyet Uzmanı Feltman (M. Pavlovij) da aşağıdaki görüşü ifade etti:” Ermenistan'da Sovyet devrimi... İngilizlerin bize karşı Kürt devletini kurmayı hedefleyen planlarına son verecektir”²⁶⁰.

Sovyet Rusya tarafından ortaya atılan ulusal ve dış politikaya yönelik yeni ilkeler bu dönemde Türkiye'ye önemli ölçüde yansımıştır²⁶¹. Batılı ülkelerin I. Dünya Savaşı bittikten sonra Türk topraklarına egemen olup parçalaması ile başta Batı ülkeleri olmak üzere ortak düşmanlar gibi bir dizi

²⁵⁸ Kirişçi, **a.g.e.**, s 77.

²⁵⁹ Lazarif, **a.g.e.**, s. 31.

²⁶⁰ Halit Halit Koci, **El-Siyase El-Soveytiye Ticah El-Kadiye El-Kürdiye Fi Al-Mizan**, Stockholm, 1990, s. 21-22.

²⁶¹ B. Ponomaryov, A. Gromyko, V. Khvostov, **History of Soviet Foreign Policy 1917-1945**, Translated by David Skvirsky, Union of Soviet Socialist Republics, 1969, P.154.

etkende yakınlaşma olmuştur²⁶². Buna karşılıklıta Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ilişkiyi güçlendirmek, öte yandan Komünist hareketi ile denge kurmak için Refik Koraltan gibi bazı arkadaşlarına yerel komünist partisi oluşturmak için teklifte bulundu, ancak Koraltan bu teklifi reddetti²⁶³. Ama buna rağmen Mustafa Kemal Paşa Sovyet Birliği ile bir şekilde ittifak kurma ihtiyacı olduğuna inanmıştı, bu nedenle yakın arkadaşlarından Hakkı Behçet'e Türkiye Komünist Partisini kurmak için 1920'de talimat vermiştir. Bu siyaset Sovyetler tarafından memnuniyetle karşılanmış, Mustafa Kemal'in devrimini liberal devrim olarak saymışlar ve bu sebeple 1920'dan beri Türklerin Batılı ülkelerle mücadelelerinde yardımcı olmuşlardır²⁶⁴. Bu olaylardan sonra Sovyetler diplomatik ilişkilere hazır olduklarını bildirdiler²⁶⁵. Türk ve Rus halkları arasındaki dostluğu sağlam bir temele dayandırmak için Ruslar, Türkiye ile hem diplomatik ilişki hem de Ankara'da Konsolosluk açmaya karar vermişler²⁶⁶.

Moskova, Anadolu'da Komünist Partisi'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, partinin faaliyetlerini genişletmek için Şerif Matatov, Zine Allah Noşirvan ve Mustafa Suphi, yanı sıra Nirimanov Azeri ve Salman Sami gibi birtakım kişiler gönderdi, daha sonra bu kişiler Türkiye'de gizli bir komünist parti kurdu²⁶⁷.

Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920'de Lenin'e²⁶⁸ Ankara'yla Moskova arasında diplomatik ilişkinin kurulması ve askeri ittifaka imza

²⁶² Alexei Vasiliev, **Rusya Fi Al-Şarkayin El-Edna ve El-Avsat "Min El-Resuliye İle El-Bıragmatiye"**, çev. El-Merkez El-Arabî Moskova, s. 27-28.

²⁶³ Ahmet Nuri Al-Nuaymi, **Türkiye ve Hilf El-Şemal El-Atlasi**, Umman, 1981, s. 39.

²⁶⁴ **a.g.e.**, s. 35.

²⁶⁵ Al-Mimari, **a.g.e.**, s. 28.

²⁶⁶ Ponomaryov, **po. Cit.**, p.156.

²⁶⁷ Al-Dakuki, **a.g.e.**, s. 165.

²⁶⁸ Vladimir Lenin (1870-1924). Komünist Partisi ve Sovyet Devleti'nin kurucusudur. Simbrsl'te doğdu, 1887 yılında okulu bitirdi. Kazan Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi'ne kayıt oldu, ancak öğrenci hareketine katıldığı için tutuklanarak sürgüne gönderildi. 1891 yılında Pittsburgh Üniversitesi'ni bitirdi. Lenin Marksist Teorisini benimseyerek başkentte Marksistlerin lideri oldu. 1903 yılında Rusya Sosyal Demokrat Parti Konferansı'nda Lenin'in önderliğinde Bolşevik Partisi

atılması isteğini bildiren bir mektup gönderdi²⁶⁹. Mektupta ülkesinin saldırıya uğraması durumunda Sovyetlerin yardımını da talep etti. 3 Haziran 1920’de²⁷⁰ Sovyet Dış İşleri Bakanı Chicherin bu mektuba cevap vermiştir. Türkiye ile ilgili sekiz ilkenin bulunduğu mektubun dördüncü ilkesi Kürtlerle ilgiliydi. Kısacası Chicherin, Türk egemenliği altından yaşayan içlerinde Kürtlerin de bulunduğu kavimlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı olduğunu belirtiyordu²⁷¹.

20 Haziran 1920’da, Mustafa Kemal Paşa verdiği resmi yanıtta, bu şartları(ilkeleri) kabul edeceğini söyledi. Batılı Ülkelere bu şartların uygulanmasını reddettikleri için onlarla savaşacağını da belirtti²⁷², ayrıca Ankara Hükümeti’nin maddi ve askeri desteğe ihtiyacı olduğunu ifade etti²⁷³. Yani bu mektuptan anlaşılan Mustafa Kemal Paşa bu bölgede devlet veya özerklik kurdurtmayacağını açıkça ifade etmiş.

Ama aslında Mustafa Kemal Paşa Irak ve Suriye’nin kendi kaderini belirleme hakkını kabul etti lakin bu hakkı Kürtlere vermeyi reddetti. Burada Mustafa Kemal’in Sovyetlerden yabancı kuvvetlere karşı destek almak için manevra yaptığı görünüyor²⁷⁴. Sovyetlerin Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği müttefik güçlerin genel olarak Orta Doğu, özel olarak da Kürt politikasını değiştirmekteki etkisi açıktır²⁷⁵.

Sovyet Rusya, Batılı ülkeler karşısında Mustafa Kemal Paşa’nın sistemi nin ilerici bir sistem olduğunu ve güçlendirmekten ve destek

kuruldu. Lenin Çarlık sistemini ortadan kaldırmak ve sosyalist sisteminin kurulması için köylülere liderlik etti. Lenin, El-Maddiye ve El-Medhep El-Nekdi El-Tecribi, El-Devle ve El-Tevra, El-Defatir El-Felsefiye... gibi pek çok kitap yazdı. Detaylı bilgi için bkz: M.M. Rosenthal, **El-Kamus El-Felsefi**, Moskova, 1975, s. 204.

²⁶⁹ Muhsin Hamza Hasan El-Ubeydi, “El-Tatavurat El-Siyasiye El-Dâhiliye Fi Türkiye 1946-1960”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Musul, 1989, s. 12.

²⁷⁰ Ponomaryov, **po. Cit.**, p.156.

²⁷¹ Arslan, **a.g.e.**, s. 115.

²⁷² **a.g.e.**, s. 116.

²⁷³ Kirişçi, **a.g.e.**, s. 78.

²⁷⁴ Arslan, **a.g.e.**, s. 117.

²⁷⁵ Şammo, **a.g.t.**, s. 195.

vermekten başka bir yol olmadığını fark etmiştir. Desmond bu konuda şunu diyor: “ Mustafa Kemal Paşa’nın Ermenilerin ulusal hırslarına karşı ve yabancı güçlerin ülkesini işgaline karşı duruşu sadece Kürtlerin desteğini değil aynı zamanda Türk vatandaşların ve Rusların da desteğini kazanmıştır, Bolşevik liderleri, Sevr Antlaşmasını protesto ettiler ve Mustafa Kemal Paşa hükümeti ile ülkelerinin ilişkilerini yeniden canlandırdılar. Rusya’dan Türkiye’ye mühimmat ve malzeme Trabzon limanından gelmeye başladı. 1920-1922 yıllar arasında aktif bir dönem yaşandı. Tüm bunlar Mustafa Kemal Paşa’ya verilen uluslararası diplomatik desteğin azalmamasını sağladı”²⁷⁶.

Öte yandan, Mustafa Kemal Paşa Moskova’ya bir Türk konsolos atadı²⁷⁷, ayrıca Türk işçileri eğitim almaları için Rusya’ya gönderdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde milletvekili olan Yusuf Kemal Bey, Türkiye-Rusya ilişkilerini: “Tarihsel, ekonomik, siyasi ve jeopolitik koşullar nedeniyle Rusların bize yardım etmesi doğaldır. ” şeklinde değerlendirdi. Mustafa Kemal Paşa, 18 Aralık 1920 tarihinde Lenin’e başka bir mektup gönderdi, mektupta Sovyetler Birliği’nin Doğu’daki ve tüm dünyadaki politikasına değer vererek iki ülkenin arasındaki dostluk bağlarını daha da güçlendirmek için hazır olduğunu ifade etti²⁷⁸.

Özellikle bu dönemde iki taraf arasında sık sık ziyaretler olmuştur. 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması olarak bilinen anlaşmanın imzalanması ile Ruslar, Türklerin Kuzey-Doğu sınırını tanıdılar ve Türkiye’ye Kars ve Ardahan vilayetlerini bıraktılar. Türkiye’nin Batum ve çevresini tahliye etmesi anlaşmanın ikinci maddesiydi²⁷⁹. Ayrıca bu antlaşma, Sevr Antlaşması’nı reddeden metinler de içeriyordu. Sınır tanımaz uluslararası

²⁷⁶ Mustafa, **a.g.e.**, s. 74.

²⁷⁷ Craig, Gordon A. And Felix Gilbert, **The Diplomats 1919-1939**, Volum I, New York, 1963. P. 185.

²⁷⁸ Al-Nuaymi, **a.g.e.**, s. 54.

²⁷⁹ **a.g.e.**, s. 55.

düzenlemeler ve zorla Türkiye'ye dayatılan Türkiye'ye ile ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul etmediği uluslararası belgeleri Sovyet Birliği'nin de tanımamasını içeren maddeler de vardı²⁸⁰. Bu da, Sovyetlerin antlaşmada ifade edildiği şekliyle, ne Sevr Antlaşması'nı ne de İngilizlerin hayal ettiği (Kürt Devleti'nin) hududunu tanımadığını kanıtlıyor. Ayrıca Sovyetler erken ortaya çıkan Kürt milliyetçi harekâtını durdurmak için Mustafa Kemal Paşa'ya Türkiye'nin güvenliğini riske atmamak için herhangi bir Kürt isyanına yardım etmeyeceklerine dair vaatte bulundular²⁸¹. Sovyet Birliği, 1919-1922 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa hükümetine Sevr Antlaşması'nda geçen Kürt Ulusal Projesi'ni iptal etmek ve müttefik güçleri ülkeden çıkarmak amacıyla yüz milyon ruble altın tutarında askeri yardım yapmıştır²⁸².

Türk-Rus ilişkileri Müttefik ülkelerini Kürt meselesine yeniden baktırmak zorunda koymuştur ve bu mesele için verdikleri bütün vaatleri görmezden gelmeye başladılar, Mustafa Kemal Paşa ile bir antlaşmaya varmak için fırsat bulmak için çalıştılar.

Böylece Rusların İngilizlerin yarattığı Kürt meselesine karşı tutumu olumsuz olmuştur. İzledikleri siyaset sonucu Sovyetler ile Mustafa Kemal arasında işbirliği kurulmuştur. Sovyetler, Sevr Antlaşması'na dayanarak Anadolu'yu işgal etmeye kalkışan Yunanlılara karşı Mustafa Kemal Paşa'nın zaferinin, Yakın Doğu'da İngiltere'nin ve Batılı ülkelerin etkisini azaltmaya yardımcı olduğuna inanıyordu. Bu temelde Sevr Antlaşması'nı güvenliği tehdit eden bir antlaşma olarak saydılar. Bu durumda Sovyetlerin Güvenlik Çıkarları adı altında İngilizlerin hayal ettiği bu proje iptal edilmiştir²⁸³.

Sovyetlerin Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği destek üç alayı teçhiz etmeye yeterdi, ayrıca maddi katkılarda da bulunulmuştu. Bu yardımların

²⁸⁰ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 28

²⁸¹ Mustafa, **a.g.e.**, s. 74-75; Ponomaryov, **po. Cit**, P.159.

²⁸² Mustafa, **a.g.e.**, s. 75.

²⁸³ Koci, **a.g.e.**, s. 23-24.

1922 yılının sonbaharında Türk kuvvetlerinin Yunanlılara karşı kazandığı zafere katkısı olmuştur²⁸⁴. Böylece İngiltere bölgedeki siyasetini değiştirmek mecburiyetinde kalmış, 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da Ankara hükümeti ile Mudanya Ateşkes Anlaşması'nı yapmış ve Türkiye ile bütün sorunlarını barışçıl yollarla çözmeyi vaat etmiştir²⁸⁵.

²⁸⁴ **a.g.e.**, s. 24.

²⁸⁵ Şammo, **a.g.t.**, s. 197.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AŞİRET LİDERLERİNİN FAALİYETLERİ

Kürt toplumunun aşiret olma ve dini karakterize etme özelliği, Kürt hareketlerinin başarısızlığının en önemli nedeni olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu özelliklerin farkındaydı ve bir yandan, Türkiye'nin kurtuluşu için bu boşlukları doldurmaya çalışmakta bir yandan da büyümekte olan Kürt özgürlük hareketine karşı tepki göstermekteydi. Ayrıca kendi hareketinde yer almaları için Kürt liderler ve ağaları ile erkenden yakınlaşmaya başladı. Bu amacı uğruna değişik politikalar izlemiş, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde gezmiş ve bölgedeki Kürt liderlerini toplantılarına ve konferanslarına davet ederek ya da onlara mektup göndererek görüşmüştü²⁸⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt liderleriyle ilgili yaptığı girişimler, sadece Türkiye'deki Kürtleri değil komşu ülkelerdeki tüm Kürtleri de kapsıyordu. Mustafa Kemal Irak'ın kuzeyinde Şeyh Mahmud Hafid ve başka ağaları belki Musul Vilayeti'ni kurduğu devlete bağlamak belki de İngiliz propagandasına karşı çıkmak amacıyla kendi tarafına çekmeye çalıştı. İran Kürtlerine gelince; İran hükümetinin zor şartlar altında olan Türkiye tarafına doğru genişlemesini önlemek için Sımko Ağa ile görüştü.

Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri bazı Kürt bölgelerinde olumlu sonuçlar verdi. Bu aşiretlerden bazılarının Mustafa Kemal Paşa'ya yanıt vermesine rağmen bazıları da bu harekâta karşı çıkmıştır.

Aşiret reisleri; Şeyh Mahmud Al-Hafid Al-Berzenci, Sımko Ağa El-Şekkek idi. Bu liderlerden öncelikli olarak Şeyh Mahmud üzerinde duracağız.

²⁸⁶ Talar Ali Emin, "Siyaseti Kemali Vizadi Restari Huvazi Netawi Kürd Lebahuri Kürdistan, 1918-1919", Likulinevayeki Siyasi, Kumalayati Aburi Aburiyeti Mastere Peşkeşi Koleji Edabi Zankoy Selahettin, 2000, s. 34.

1. Mahmud Al-Berzenci

Mezopotamya'daki yönetim modelini oturtmaya çalışan İngilizler, 1917-1919 Aralık ayında Musul'un kontrolünü amaçlayan Kürt projesiyle ilgili başlangıç yapmış fakat çok kısa sürede projede kullandıkları aktörlerle ters düşmüşlerdir. İngilizler Musul'a hâkimiyetlerini, o dönem için bölgenin en nüfuzlu kişisi olan Şeyh Mahmud Berzenci'yi yetkilendirerek sağlamaya çalışmıştır.

Süleymaniye'de yaşayan Şeyh Mahmud Berzenci²⁸⁷, toprak sahibi bir aristokrat ve aynı zamanda Kadiri tarikatının da başıydı²⁸⁸. Şeyh Mahmud gücünü büyük ölçüde, dedesi Şeyh Kek Ahmed ve babası Şeyh Sait ile üne kavuşan Berzenci Ailesi'nin itibarından alıyordu. Şeyh Said, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Padişah ile İttihatçılar arasında yaşayan çekişmede saraydan yana tavır almıştı. Mahmud henüz küçükken saraya davet edilen babasıyla İstanbul'a gitmiş, Sultan bu aileye maaş bağlayarak Şeyh Said'e gizli muharebe şifresi vermişti. İttihatçıların iktidara gelmesiyle durum değişmiş, Sultan yanlılarına karşı başlatılan tasfiyeden Berzenciler de nasibini almış ve Şeyh Said ile birlikte oğlu Mahmud ve bazı yakınları Musul'a sürülmüştü²⁸⁹. Musul'da yaşamaya başlayan Mahmud ve bazı akrabaları, 1908 yılının Kurban Bayramı'nın ikinci gününde küçük bir sokak olayının büyümesinin ardından yöre halkıyla karşı karşıya gelmiş, İttihat ve Terakki yönetimine yakınlığıyla bilinen Musul valisinin göz yumması sonucu

²⁸⁷ Şeyh Mahmut bin Al-Şeyh Sait Kaka Ahmet bin Al- Şeyh Maruf Al-Nodhi Al-Barzenci. 1881 yılında Süleymaniye'de doğdu. Şeriat bilimlerini, fıkıh ve tefsiri âlimlerin elinde okudu. Türkçe, Arapça, Farsça ve Kürtçe dillerini öğrendi. Süleymaniye'de Al-Barzenci Aşiretinin reisi idi. Kürtlerin özgürlüğü için Türkiye, İngiltere ve Irak hükümetlerine karşı çeşitli harekâtlarda ve isyanlarda bulundu. Siyasi etkinliği nedeniyle birkaç kere tutuklandı ve sürgün edildi. 9 Ekim 1965 tarihinde Bağdad'ta Al- Haydari Hastanesi'nde vefat etti. Cenazesi Süleymaniye'ye götürülüp orada defnedildi, Bkz: El-Suveyreki, **a.g.e.**, s. 698-700.

²⁸⁸ Saad Eskander, **"Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919"**, *British Journal of Middle Eastern Studies*, C.27, Sayı 2, Kasım 2000, s. 141.

²⁸⁹ Refik Hilmi, **Anılar, Şeyh Berzenci Harekâtı**, Nujen Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 15-16.

Mahmud'un babası Said ve kardeşi Ahmet linç edilmiştir²⁹⁰. Olaylardan sonra Berzencilerin Kerkük'e gitmelerine izin vermişti.

Bu olay, Mahmud'ta bıraktığı tahmin edilebilecek izlerin yanı sıra, Berzencilerin bölgedeki nüfuzunun sınırlarını göstermesi açısından da önemlidir. Kimi araştırmacılara göre, daha sonra İngilizlerin bölge yöneticisi olarak atayacakları Berzenci'nin etkinliği, doğum yeri olan Süleymaniye ile sınırlıydı ve diğer bölgelerde sevmeyenleri çoktu. Nitekim İngilizlerle mücadeleye girdiğinde karşısına dikilen pek çok Kürt aşiretiyle savaşıması gerekecekti²⁹¹. Hatta Molla Mustafa Barzani, Kerkük'teki Kürtlerin Berzenci'nin himayesindense, doğrudan doğruya İngiliz himayesi altında ölmeyi tercih edecek kadar ondan nefret ettiklerini söylemiştir²⁹². Berzencilerin etki alanının sandığı kadar geniş olmadığını bölgeye yerleştikten kısa bir süre sonra İngilizler de anlamıştır²⁹³. Ancak her halükarda, en azından, Süleymaniye'de Şeyh Mahmud Berzenci'nin Kürtleri mobilize etme konusunda hatırı sayılı bir gücü olduğuna fikir birliği vardır. Unutulmamalıdır ki, Şeyh Mahmud'un aktif olduğu tarihsel kesit, Osmanlı Devleti'ndeki merkezleşme süreci sonunda aşiret liderliklerinin belinin kırıldığı ve dini liderliklerin ön plana çıktığı dönemdir.

Şeyh Mahmud, Osmanlı Devleti ve İngiltere ile ilişkilerinde reel politığe uygun hareket etmiştir. En büyük hassasiyeti, yerel hâkimiyetini ya da otoritesini korumak, yani özerkliğini muhafaza etmek olmuştur. Ailesinin Sultan Abdülhamid'e bağlılığı ve babası ile kardeşini ittihatçılar yüzünden kaybetmesine rağmen, ittihatçıların ilk dönemdeki özgürlükçü siyaseti Mahmud'un da bazı beklentilere girmesine neden olmuştur. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nda silahlı birlikleriyle Osmanlı Devleti safında İngilizlerle savaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin geri çekilmek zorunda kalacağı

²⁹⁰ Hilmi, **a.g.e.**, s. 16-17.

²⁹¹ Mehrdad R. Izlady, **Bir El Kitabı, Kürtler**, 2. bs, çev. Cemal Atilla, İstanbul, 2007, s. 137.

²⁹² Lütfü Akdoğan, **Molla Mustafa Barzani Anlatıyor ve Ortadoğu'da Çanlar Kimin için Çalışıyor?**, İstanbul, Arkaplan Yayınları, 2007. s. 83.

²⁹³ Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey-doğu Irak'taki Siyaset, Seyahat ve İnceleme(1919-1925)**, çev. Serdar Şengül ve Serap Ruken Şengül, İstanbul, 2003, s. 53.

ve İngiltere'nin bölgeyi ele geçireceğine kanaat getirdiğinde ise, konumunu garantileyecek pazarlıklara girmiştir. İngilizlerle ilişkilerinin istenen sonucu vermediği zamanlarda ise Türklerle ilişkiye girmeye çalışacaktır.

Irak'ın Kuzeyinde ulusal kurtuluş hareketi bölgenin ileri gelenleri, aşiret reisleri ve din büyükleri gibi bazı şahsiyetlere bağlıydı ve bu hareketi de bu şahsiyetler temsil ediyordu. Bu hareketin başında ağaların ve aşiret reislerinin en önde gelen Şeyh Mahmud Al-Hafid geliyordu. Şeyhin liderliğinde Kürt hareketi Irak'ın Kuzeyinde önemli alanlarda etkili oldu ve savaş taraftarları şekillendiği için İngiliz işgalinin bütününe karşı Irak ulusal kurtuluşu mücadelesini genişletmeye yardımcı oldu²⁹⁴.

Şeyh Mahmud, 1915'de 1500 Kürt savaşçısıyla birlikte Osmanlı'nın safında İngilizlere karşı savaşmak için Irak'ın güneyindeki Al-Şuaybe bölgesine gitmiştir²⁹⁵. Aynı yılın Nisan ayında Osmanlı bu cephede yenildikten sonra, birliklerin çoğu-Şeyh Mahmud da dâhil- kendi yerlerine geri dönmüşlerdir²⁹⁶. Ama Şeyh Mahmud nedense Süleymaniye'de oturmadı yeniden cihat etmeye kalktı. Kuzey tarafından Irak'a yürüyen İngilizlerin müttefiki Rus ordusu ile savaşmak üzere ilerledi, Bencevin tarafında savaştı ve o kuvvetleri İran hududuna geri çekilmesi için zorladı. İngilizler Osmanlıyı yendikten sonra Bağdat'ı işgal ettiler. Kerkük ise 18 Mayıs 1918 tarihinde işgal edildiğinde Şeyh Mahmud İngilizlere karşı tutumunu değiştirip İngiliz mandası altında (Kürt hükümeti) kurma şartıyla Süleymaniye'yi teslim edeceğini açıkladı. Lakin bu arzusunu gerçekleştirmeden İngilizlerin Kerkük'ten geri çekilmelerine şaşırıldı. Kerkük sadece on gün işgal altında kalıp daha sonra Osmanlı Kuvvetlerine geri dönmüştür²⁹⁷. Osmanlılar Şeyh Mahmud'un İngilizlerle işbirliği yaptığını öğrendiklerinde, Şeyh Mahmud

²⁹⁴ A.M. Mantşa Şifili, **El-Irak Fi Senevat El-İntidab El-Biritani**, çev. Haşim Salih El-Tikriti, Bağdad, 1978, s. 304-305.

²⁹⁵ Refik Hilmi, **Yadeşt, Kürdistani Irak ve Şorşekani Şeyh Mahmud Beşiyekam**, 1988, s. 49; Fayad, **a.g.e.**, s. 153.

²⁹⁶ Fayad, **a.g.e.**, s. 153.

²⁹⁷ Abdulmunim Al-Gulami, **Tevratuna Fi Şemal El-Irak, 1337-1338H-1919-1920**, C.1, Bağdad, 1966, s. 91.

Süleymaniye’de tutuklanarak Kerkük’e gönderildi, ona idam cezası hüküm verildi. Lakin hüküm uygulamaya geçmedi. Çünkü Osmanlı Devleti yetkililer onun nüfuzundan yararlanmak istediler bu nedenle de onu affederek Süleymaniye’ye geri getirdiler²⁹⁸. Osmanlı sadece bununla yetinmeyerek Osmanlı komutanı olan Ali İhsan Paşa Süleymaniye’deki Osmanlı garnizon komutanından Şeyh Mahmud’a 5000 lira altın para vermesini istedi. Kuzey tarafına ilerleyen İngiliz kuvvetlerine geriden saldırmak amacıyla ona yüzbaşı unvanını verdi, ayrıca Osmanlı garnizon komutanından Süleymaniye’nin komutasının, Osmanlılar Irak’tan çekildikten sonra oradaki ikinci alayın komutasının Şeyh Mahmud’a vermesini istedi²⁹⁹.

Osmanlılar Şeyh Mahmud’un esaretini bitirdi. Lakin daha sonra Şeyh Mahmud’un Osmanlı garnizonunu İngilizlere teslim etmesinin nedeni o zamanda Osmanlıya bağlı kalması yani kaybeden bir oyun oynaması anlamına geldiğinin farkına varmasıydı. Kerkük’teki İngiliz askeri hâkimine Süleymaniye’yi kayıtsız şartsız teslim edeceğini söylemişti, bu isteği Bağdat’taki İngiliz hâkimi memnuniyetle karşıladı. İngiliz hâkimi, Kasım 1918’de Süleymaniye’ye işgal müzakeresini yapmak amacıyla Binbaşı Noel ve Binbaşı Danlies adında iki subay gönderdi, Şeyh subayları memnuniyetle karşıladı ve Osmanlı ikinci alay subaylarını esir olarak onlara teslim etti. Bunun karşılığı olarak da İngilizler tarafından 15 bin rupi (Rupi Hindistan para birimiydi o zamanlar Irak parasına göre 75 filse eşitti) maaşla Süleymaniye Hükümdarı olarak atandı, ayrıca Binbaşı Noel kraliyet danışmanı, Danlies askeri danışman olarak atandılar³⁰⁰.

Bu olaylar esnasında Mustafa Kemal Paşa komutanlığında Ulusal Hareket ortaya çıkmıştı, Bu hareket Irak’ın Kuzeyinde dengeleri değiştirmek

²⁹⁸ a.g.e., s. 91-92.

²⁹⁹ Zeyin Ahmet El-Nekşbendi, **Memleket Kürdistan Beyin El-Şeyh Mahmud El-Hafid ve El-Melik el-Melik El-Hecaz El-Sabik Fi: Yadnamei Şeyh Mahmud-i Hafide**, Süleymaniye, 2006, s. 225.

³⁰⁰ a.g.e., s. 225-226.

için yeni bir faktör oluşturup, İngilizlerin varlığını tehdit ediyordu. Özellikle bu bölgedeki etkisi ortada idi, Başta coğrafi yakınlık, Kemalistlerin Musul Vilayeti'ne ilgisi, ayrıca İngiliz İdaresinin olumsuz yönleri ve siyasi komutanların dengesiz davranışları gibi faktörler nedeniyle bazı Kürt aşiret ve ulusal liderlerinin kendisi ile işbirliği yapılması daha kolay olmuştur³⁰¹.

Süleymaniye'ye siyasi hâkim olarak Binbaşı Noel, atanmasından kısa bir süre sonra 16 Kasım 1918 tarihinde Süleymaniye'ye ulaştı ve Kürt iç bölgelerine göreve gönderildi. Süleymaniye'ye vardığı gün sıcak bir karşılama aldığına dair Wilson'a bir telgraf yazdı, karşılamak amacıyla da bazı Kürt köylerinden heyetler çıktı. Telgrafında Türk garnizonunun bir alaydan oluşan askerin Mutasarrıf Şeyh Mahmud'a 13 Kasım tarihinde teslim olduklarını ve muhafızlar koruması altında Kerkük'e gönderileceklerini bildirdi.

Noel, Süleymaniye ahalisinin yoksulluk içinde olduğunu ve ahalinin %80'inin şehri terk ettiğini, genel olarak da pahalılığın var olduğunu bunların yanı sıra şehirde geniş alanda mülteciler yayılmış durumda olduğunu bildirmiş, telgrafının sonunda da Süleymaniye'ye gıda gönderilmesini istemişti. Şeyh Mahmud Türk alayını Hükümet Sarayı önünde toplayıp alay komutanının rütbesini çıkardı ve komutanları kovdu, alayın tümünü esir olarak Noel'e teslim etti³⁰².

Noel, Süleymaniye'de genel bir toplantı yaptı. Bu toplantıya âlimler, bölgenin önde gelen şeyhleri, aşiret reisleri ve halktan çeşitli insanlar katıldı. Noel, İngiliz Hükümeti adına bir demeç verdi, bu demeçte şunlar vardı: Wilson'un emriyle Şeyh Mahmud Irak'ın Kuzeyine hükümdar olarak tayin edildi³⁰³. Şeyh Mahmud'a bu görevin verilmesinin sebebi İngilizlerin herhangi bir kuvvet göndermeden bölgede ki nüfuzlarını güçlendirmektir. Aynı gün,

³⁰¹ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 112; Ahmet Kemal Mudhır, **Davur El-Şaab El-Kürdi Fi Tevrat El-İşrin El-İrakıya**, Bağdad, 1978, s. 51.

³⁰² Muhammed Tahir El-Umeri, **Tarih Mukadderat El-Irak El-Siyasiye**, C. 3, Bağdad, 1925, s. 121.

³⁰³ Civil Commissioner's Office, **Notes on the Tribes of Southerh Kurdistan**, Baghdad, 1919, P. 17; Hereafter cited, Notes on Tribes of Southern Kurdistan.

hükümdarlığını kutlamak için ağalar ve aşiret reisleri Şeyh Mahmud'u evinde toplandılar³⁰⁴. Şeyh Mahmud'a 1500 rupi maaş belirlendi. Noel siyasi müsteşar olarak, Danlies de askeri müsteşar olarak atandılar³⁰⁵.

Noel, Süleymaniye bölgesine hükümet sisteminin girmesinin gerekli olduğunu düşünüyordu. Bölgenin her yerinde İngiliz siyasi hâkimlerin danışmanlığında Kürt memurlar görevlendirildi³⁰⁶. Lakin yeni hükümet sistemi çalışma yönünden acemi idi³⁰⁷. Hızlı bir şekilde bölgede çalışan Arap ve Türk memurları Kürt memurlarla değiştirmeye kalktılar. Noel, çok kötü olan ekonomik durumunu düzeltmek için bazı girişimlerde bulundu³⁰⁸.

Wilson, 1 Aralık 1918 tarihinde Süleymaniye'yi ziyareti esnasında bir konferans düzenledi ve bu konferansa Kuzey Irak'ın en önde gelen liderleri ve İran bölgesindeki Kürt kabile reisleri de katıldılar. Wilson, konferansta bölgedeki siyasi durumu uzun uzun anlatmaya çalıştı. Aynı zamanda Kürt kabile ve aşiret reislerinin niyetlerini de anlamaya çalıştı. Sonunda Wilson bunların hep birlikte İngiliz himayesini istediklerini anladı. Ancak bu himayenin nasıl olacağını kimse bilmiyordu. Ayrıca bazı Kürt aşiret reisleri, Kürtlerin yaşadığı bölgeleri doğrudan İngiliz kontrolüne verilmesinden endişe duymaktaydı. Bazıları da bu düşünceye temelden karşıydılar. Üçüncü bir grup ise Kürtlerin yaşadığı bölgeleri yani Irak'ın Kuzeyini doğrudan Bağdat'a değil Londra'ya bağlamak istiyordu³⁰⁹. Wilson, çok az sayıda Kürt aşiret reisinin Şeyh Mahmud'un bölgeye hükümdar olmasına karşı olduklarını gizli bir şekilde kendisine söylediklerini ancak yerine alternatif birini de önermediklerini ifade etti. Birçok araştırma ve tartışmadan sonra Şeyh Mahmud Wilson'a bir belge takdim etti. 40 aşiret reisinin imzasının bulunduğu

³⁰⁴ Hilmi, **a.g.e.**, C. 1, s. 64-65.

³⁰⁵ El-Umeri, **a.g.e.**, C. 3, s. 121

³⁰⁶ Wilson, **A Clash of Loyalties**, P. 128.

³⁰⁷ Great Britain, India Office, **Review of the Civil Administration of Mesopotamia, 1914-1920 by Gertrude Bell, London, 1920, P. 60**; Hereafter Cited as, Bell, Review of the Civil Administration.

³⁰⁸ Wilson, **A Clash of Loyalties**, P. 128.

³⁰⁹ Bell, **Review of the Civil Administration**, P. 129.

belgede Şeyh Mahmud tarafından şunlar yazılıydı: “İngiliz hükümeti, Doğu kavimlerini Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmaya azimli olduğunu ilan etmiş ve onların istiklalini oluşturmak için yardım eli uzatacağını vaat etmiştir. Kuzey Irak ahalisini temsil eden reisler, kendilerinin İngiliz Hükümeti himayesi altına alınmalarını ve Irak’a bağlanmalarını talep ediyor...”³¹⁰.

Ayrıca Şeyh Mahmud, İngiliz komutanların devletin tüm kurumlarında çalışmalarını istemiştir. Memurların ve sorumluların Araplardan değil Kürtlerden olmasını da şart koşturmuşur³¹¹. Daha sonra Wilson, imzaladığı bir belgede şunlar vardır: Büyük Zap’tan Diyala’ye kadar uzanan bölgede yaşayan Kürtler kendi istekleriyle Şeyh Mahmud’un yönetimi altında olabilirler. Şeyh Mahmud da bu bölgeleri yönetirken İngiltere’nin manevi desteğini alacaktır. Lakin Kerkük ve Kifri ahalisi Şeyh Mahmud’un yönetimi altına girmeyi reddetmiştir. Şeyh Mahmud da bu durumu kabullenmiş ve kendi hâkimiyeti altına girmeleri için ne kendisi ısrar etmiş ne de edilmesini istemiştir³¹². Şeyh Mahmud’un bu durumu kabul etmesinin sebebi hükümetinin yeni olmasına bağlanabilir. Ayrıca sebepler arasında Şeyh Mahmud’un bölgedeki nüfuzu da gösterilebilir. Özellikle o bölgedeki kabile ve aşiretler arasında iyi biri olarak tanınması ve Bell’in dediğine göre Şeyh Ahmet Kek’in torunu olması bölgede herkesin onu tanınmasını sağlamıştır³¹³.

Noel, Aralık 1919’da bölgeyi Kuzey ve Doğu Revanduz tarafına kadar ziyaret etti. Oradaki halkın Şeyh Mahmud’a eğilimli olduklarını ve onun yönettiği yeni hükümdarlığa katılma isteklerinin çok fazla olduğunu gördü. Bu durum İngiliz yetkililerini endişelendirmeye başlattı³¹⁴. Aynı zamanda da Noel Süleymaniye’de kullandığı yeni hükümet sistemini Köysancak, Raniye ve

³¹⁰ Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 129.

³¹¹ Bell, *Review of the Civil Administration*, P. 61.

³¹² *İbid*, P. 61; Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 129.

³¹³ Bell, *Review of the Civil Administration*, P. 61.

³¹⁴ *İbid*, P. 61.

Revanduz'da da kullanmak istiyordu. Bu bölgelerde çalışan Türk memurlar çıkarılarak yerlerine İngiliz siyasi hâkimler tayin edildi³¹⁵.

Şeyh Mahmud, yeni kurulan hükümdarlıkta en yakın akrabalarına en yüksek görevleri vermeye başladı. Amcası Ömer'i Süleymaniye'ye mutasarrıf olarak kardeşi Kadir El-Hafidi ordunun genel komutanı olarak tayin etti³¹⁶. Şeyh Mahmud'un siyasi müsteşarı olan Noel'e gelince kötü olan ekonomik durumunu düzeltmeye yöneldi. Şeyh Mahmud, hükümetine yakın olan aşiret reislerine sürekli para dağıttığı için hızlı bir şekilde Süleymaniye'nin pazarları Türk lirası ve rupilerle dolmaya başladı. Hükümdarlıkta görev alanların hepsi eğlenmeye yönelince, yönetim işlerini ihmal etmeye başladılar. Osmanlı ordusunda yer alan Kürt askerleri geri dönmesine rağmen, Şeyh Mahmud kendi korumalarını eğitimsiz silahlı aşiret fertlerinden oluşturmayı tercih etti. Ayrıca eğitilmiş ve kültürlü Kürtlerin Süleymaniye'ye gelmelerine rağmen Şeyh Mahmud onlardan da yararlanmadı³¹⁷.

Şeyh Mahmud daha sonra nüfuzunun Kerkük ve Kifri'ye kadar artmasını istedi. Ancak bu iki bölgenin önde gelenleri ve aşiret reisleri Şeyh Mahmud'un hükümdarlığına katılmayı bir kez daha reddedip doğrudan İngiliz yönetimi altında kalmayı tercih ettiler³¹⁸.

Şeyh Mahmud bu kadar özerklikle yetinmedi, kendisini hayal ettiği (Kürt Devleti'nin) meliki olarak görmeye başladı. Bu durum İngilizlerin endişesini daha da artırdı. Şeyh Mahmud, İngiliz yetkililerden bir (Kürt Devleti) kurulmasını ve kendisini de bu devletin en başında olmasını talep etti. Hayal ettiği bu devletin sınırlarının Hanekin'den Şemdinan'a kadar uzanan bölgelerin tamamını kapsayacağını ve Himrin Dağı'ndan İran hududuna kadar

³¹⁵ Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 132.

³¹⁶ Hilmi, *a.g.e.*, C.1, s. 66-67.

³¹⁷ *a.g.e.*, C.1, s. 67-74.

³¹⁸ Al-Gulami, *a.g.e.*, s. 93.

olacağını da söyledi³¹⁹. İngilizler, Şeyh Mahmud'un bu istekleri bölgedeki kendi çıkar planlarına aykırı olduğu için hemen harekete geçtiler³²⁰. Wilson bu durumu şöyle yazdı: Şeyh Mahmud Türklere karşı sürekli isyan içindeydi, geçmişte hiç güvenilir değil, bize de şimdi bu gerçeği karşılamak düşer. Hiç şüphe yoktur ki Şeyh Mahmud'un önceden de var olan ve giderek artan nüfuzu sebebiyle Şeyh Mahmud en büyük derdimizdir³²¹.

Görevi yalnızca Kemalist hareketine ters davranışla bitmedi, ayrıca İngilizlerin Kürtlerle ilgili planlarına da bir tehdit oluşturunuyordu. İngilizler Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini çok tehlikeli görüyordu, öte yandan da Kemalistler de Noel'in bölgedeki faaliyetleri için endişeliydi. İlk olarak Mustafa Kemal Paşa bu olaya çok ilgi göstermiş ve araştırılmasını istemişti³²².

Bölgesel ve uluslararası şartların gölgesinde, Şeyh Mahmud'un Kürt harekâtında temel rolü ortaya çıkmıştı, doğal olarak da kendisi Türk-İngiliz çatışmasında bir rol oynamıştı³²³.

İngiliz siyasi hâkimleri, Musul Vilayeti'nde durumu incelemek için bir konferans yaptılar, Noel, Logmein, Soan ve bölgeyle yakından teması olan başkaları da konferansa katıldılar. Toplananlar Noel'in kabulü ile Binbaşı Soan'u Süleymaniye'nin siyasi hâkimi olarak Mart 1919 tarihinde atadılar³²⁴. Bu atamanın sebebi de Şeyh Mahmud'un nüfuzunu azaltmaktı³²⁵, Binbaşı gerçekten de bu hedefi amaçlayan bazı icraatta bulundu:

³¹⁹ Bell, *Review of the Civil Administration*, P. 64.

³²⁰ Hassan, *İbid*, P. 113.

³²¹ Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 133-134.

³²² Mudhır, *a.g.e.*, s. 336-339; Abdurrahman Salih İdris El-Bayati, *El-Şeyh Mahmud El-Hafid El-Berzenci ve El-Nüfuz El-Biritani Hatta Am 1925*, London, 2005, s. 271.

³²³ El-Bayati, *a.g.e.*, s. 173; Abdulfattah Ali El-Botani, *Ara Mevzuiye An El-Şeyh Mahmud El-Hafid El-Berzenci ve Metalibihi El-Kevmiyye Fi: Yadnamei Şeyh Mahmud-i Hafide*, Süleymaniye, 2006, s. 294.

³²⁴ Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 134.

³²⁵ Arfa, *op. Cit.*, P. 113.

Şeyh Mahmud'a tahsis edilen maddi yardımın azaltılmasını istedi. İdari kurumların İngiliz ve Hintli görevliler ile doldurulması, Şeyh Kadir'in komitesinde ancak gerçek komutanının Binbaşı Danlis olacağı piyade ve süvarilerden oluşan bir fırkanın oluşturulmasını istedi³²⁶.

Şeyh Mahmud İngilizlerin vaatlerinde duracaklarını ve İran, Irak ve Türkiye bölgelerindeki Kürtlerden oluşan bağımsız bir (Kürt Devleti) kurmakta yardımcı olacaklarını ümit ediyordu. Ancak Wilson, tam tersine Şeyh Mahmud'un bu politikasını desteklemedi, çünkü İngilizler Şeyh Mahmud'un nüfuzunun Kürtlerin yaşadığı bölgelerde artmasından korkuyorlardı. Bu nedenle idari sistemi değiştirmeye karar verdiler. Irak'ın Kuzeyi Kürt özerkliği haline gelmişti³²⁷. Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'deki hükümdarlığına bir son vermeye başladılar. İlk olarak da her zaman yaptıkları gibi aşiretleri Şeyh'e karşı kışkırtmaya başladılar. Lakin Şeyh Mahmud İngilizlerin bu niyetlerini öğrenince 20 ve 21 Mayıs 1919'da orada çalışan bütün İngiliz görevlilerin tutuklanması için emir verdi³²⁸ ve İngiliz bayrağını indirerek yerine başka bir bayrak dikip kendisini Süleymaniye'nin hâkimi olarak ilan etti.

"On Beşinci Klordu Kumandanlığı'nın 12.9.1335 ve 308-110 numaralı tezkeresidir.

Süleymaniye'den gelen ve Şeyh Mahmud yanında Süleymaniye'nin sükûnuna yani 18 Haziran 1335 tarihine kadar bulunan esir bir zabıtimizin verdiği malumat ber-vecih ati arz olunur:

- Kıta'at-ı Osmaniye Süleymaniye mıntıkasından çekildikten sonra şeyh o havalide istiklalini ilan etmiş ve teşkilat yapmış, İngilizlerin Kerkük'te bulunan memurları şeyh Mahmud'un ahvalinden ve teşkilatından haberdar olduktan sonra Süleymaniye'ye giderek hükümetin sizin

³²⁶ Hilmi, **a.g.e.**, C.1. s. 102-103.

³²⁷ Şifili, **a.g.e.**, s. 307.

³²⁸ Letif Berzenci, **Şeyh Mahmud-i Hafid**, Todara Karwan, Cımara (26), Saliseyem, Tişrini Duwem, 1982, s. 5.

istiklal yetkinizi tebrik ettiğinin ve sulh konferansında tamamiyet ve hâkimiyeti mülkiyenizi temin edeceğinin tebliğine memurun demiş ve görüşmüş. Bir müddet sonra Bağdat hâkimi ve Irak mıntıkası kumandanı bulunan memurlar tayyare ile Süleymaniye'ye gelmiş ve Şeyh Mahmud ile görüşerek Süleymaniye'de bir hakim-i siyasi bir maliye memuru bulunması ve ebediyen nakz-ı ahd etmemek şartıyla teşkilat ve tensikatına ve hukuk ve şeref-i millilerine müdahale ve tecavüzde bulunulmayacağı müstakil tanınacağı kararlaştırılmış. Süleymaniye'ye bu memurlar geldikten sonra şeraite riayet edilmemiş, Şeyh Mahmud aleyhine ihtilal çıkartmak ve Şeyh Mahmud'un kesr-i nüfuzuna çalışmak fikir ve mesleğinin takibine başlamış, Süleymaniye'de İngiliz bayrağı çekilmiş, kaza ve nahiyelere İngiliz memurları gönderilmiş. Bu muamelelere Şeyh Mahmud tahammül hazırlıkta bulunmuş ve 26 Mayıs 1335'de İngiliz memur ve askerleri aleyhine hareket ederek bunları esir almış. Süleymaniye'deki esirleri kurtarmak üzere gönderilen İngiliz kuvvetini Nasluca'da mağlup etmiş, otomobile, mitralyöz, silah, cephane, erzak külliyetli olarak iğtinam etmiş, badehu Kerkük'e doğru ilerleyerek cem halindeki İngiliz kuvvetini muhasara ve mağlup etmiş. Bundan sonra Kerkük etrafındaki muharebe kesb-i şiddet etmiş. İngilizlerin mütemadiyen kuvvetlerinin artması ve yevmiye, 12 tayyare ve top mitralyözlerle icra ettikleri şiddetli ateşlere cebhanelerinin bitmesi hasebiyle mukavemet ederek 18 Haziran 1335'de Şeyh Mahmud, kuvvetini tezyid için İran hududuna çekilmiş olduğundan İngilizler de Süleymaniye'ye tekrar girerler. Şeyh Mahmud'un 300 köyünü tahrip ve yağma ederler ve Şeyh Mahmud isminde Süleymaniyeli diğer bir müslümanı şehit ederler. Bu muharebelerde Şeyh Mahmud İngilizlerden 150 otomobil, 4000 tüfek, 12 mitralyöz, 500 katana ve ester, 37 yük gümüş pare, 40 ruble iğtinam etmiş ve 2500 telefata verdirmiş. Şeyh Mahmud vakasından ecel Musul Vilayeti'ne bir fırkaları varmış, bu vaka ile bir

fırka daha getirmişler. Bu aşâ'irin kuvve-i maneviyyesi iyi imiş. Bütün Urban ve Ekrad evvelce Hükümet-i Osmaniye aleyhine yaptıklarına nadim imiş. Hükümet-i Osmaniyye'yi çok arzu ediyor ve İngilizlerinden müteneffir imişler.

- Şeyh Mahmud kuvvet aldıktan sonra Süleymaniye'yi İngilizlerden alarak Kerkük'e doğru ilerlediği istihbar kılınmış, 25. 8. 1335 tarihinde arz edilmiştir...³²⁹.

1.1.Şeyh Mahmud'un Silahlı Harekâtı:

Şeyh Mahmud İngilizleri Kürtlerin yaşadığı bölgelerinden çıkarmaya karar verdi. Kendisine sadık olan ve İngilizlerin orada bulunmalarından rahatsız olan kabileleri bir araya topladı, 23 Mayıs'ı harekâtın başlangıç tarihi olarak belirledi³³⁰.

Şeyh Mahmud harekâtın planını dikkatlice belirledi³³¹. İran hududunda yaşayan Kürtlerden 300 savaşıdan oluşan bir kuvvet oluşturdu. Bu kuvvetlerden biri Şeyh Mahmud'un müttefiki ve İran Kürtlerinin horman reislerinden olan Mahmud Han Dezli'ye aitti. Bu kuvvet sınırda toplandıktan sonra Süleymaniye yönünde ilerlemeye başladı³³². Süleymaniye ve mülhakatı Şeyh Mahmud tarafından istirdat edilmiştir, Revanduz, Köysancak ve Erbil İngilizler tarafından tahliye edilmiştir. İmadiye Kalesi ise İngiliz toplarıyla tahrip edilerek terk edilmiştir³³³. Bu harekât Şeyh Mahmud'un darbe yapacağının bir işareti idi. Şeyh, İngiliz komutanlarını ve Süleymaniye siyasi

³²⁹ Genel Kurmay Başkanlığı, Askeri Tarih Araştırma Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İSH, K, 347, G, 44, B, 44-1:2.

³³⁰ **Ceridet El-Arap**, 5 Ağustos 1919.

³³¹ C. Sthsni Jones, **Hamle Fi Kürdistan El-Cunubiye 1919**, çev. Hüseyin Fevzi, İngiliz Askeri Mücellası, S. 2, 3. Yıl, 1Nisan 1925, s. 106.

³³² Notes on the Tribes of Southern Kurdish, P.17; Wilson, **A Clash of Loyalties**, P.136.

³³³ ATASE Arş, İSH, K, 347, G, 60, B, 60-1.

hâkiminin vekili olan Binbaşı Krenhaos'u tutuklayarak hapse attı³³⁴. Ayrıca hazine ve tüm devlet kayıtlarını ele geçirdi³³⁵. Musul Ceridesi Mayıs 1919 tarihindeki yayınında olayla ilgili resmi bildirge yayınlamıştır: "...Süleymaniye Livası'nda Şeyh Mahmud güvenliği sağlayacağına dair söz vermesine rağmen sözleşmeyi yok sayıp hükümete hainlikle saldırmış, hükümetin hazinesini yağmalamış, Süleymaniye'deki siyasi hâkimleri tutuklamıştır..."³³⁶. Bunun etkisiyle darbecilere taraf olanlar üzerinde anlaşmaya varılan plana göre harekete geçtiler, İngiliz kuvvetleri ile çatışarak bazı köylere ve kasabalara el koydular. 26 Mayıs'ta Şeyh Mahmud'un yandaşları ile İngiliz garnizonu arasındaki çatışma sonucunda Halepçe darbecilerin eline geçmiştir³³⁷. 25 Mayıs tarihinde emirlere uymayan siyasi hâkim yardımcısı Yüzbaşı G. Les ve jandarma kuvvetleri, 26 Mayıs'ta Şeyh Mahmud'un Hamid Bey komutasında bulunan kuvvetleri tarafından kuşatıldılar, lakin Hanekin tarafına kaçmayı başardılar³³⁸.

Buna göre de Şeyh Mahmud kendisini Kuzey Irak hâkimi olarak ilan etmiştir. Yeşil taban üzerinde kırmızı bir hilal şeklindeki Ulusal bayrağını sergilemiş³³⁹, ayrıca kendi posta pullarını yayınlamıştır³⁴⁰.

1.2.Şeyh Mahmud Hükümeti'nin İngilizler Tarafından Ortadan Kaldırılması

Irak'taki İngiliz kuvvetleri Genel Komutanlığı, Şeyh Mahmud'un gerçekleştirdiği harekâtı bitirmek için geniş alanlı bir askeri hamlenin

³³⁴ Notes on the Tribes of Southern Kurdish, P.17; Wilson, *A Clash of Loyalties*, P.136:

³³⁵ Jones, *a.g.e.*, s. 106.

³³⁶ *Ceridet El-Mosul*, 30 Mayıs 1919.

³³⁷ El-Gulami, *a.g.e.*, C.1. s. 97-98.

³³⁸ Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 136.

³³⁹ Derk Kinnane, *The Kurds and Kurdistan*, London, 1964, P. 35; David Adamson, *The Kurdish War*, London, 1964, P.19.

³⁴⁰ Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 136.

yapılmasının gerekli olduğunu görmüştür³⁴¹. Bu harekâtın bitirilmesi için Kerkük'teki askeri komutanlığa gerekli icraatların hızlı bir şekilde yapılmasını bildirdiler³⁴². Musul Ceridesi 20 Mayıs 1919 tarihli sayısında şunları yayınlamıştı:

“Irak'ın Kuzeyinde güvenliği sağlamak için İngiliz askerleri çeşitli mühimmat ve silahlar ile destekli olarak yürüyorlar. Al-Caf Aşireti reisleri kuvvetlerini topladılar, şimdi Şeyh Mahmud ile mücadele etmek için hazırlanıyorlar... El-Beşder Aşireti reisi Babekir Ağa ve Al-Şimeydan aşireti reisi Seyid Taha fitne ateşini bastırmak için kuvvetlerini topladılar”.

Görev, Musul'daki on sekizinci fırkanın komutanı olan Orgeneral Teod Rfraser'e verildi³⁴³. Bu kuvvetler Kerkük'te toplandılar, iki liva piyade ve bazı zırhlı araçlardan oluşmaktaydı³⁴⁴, ayrıca daha önce de Albay Budi'nin komutasında küçük bir kuvvet Hanekin'in yanına gönderilmişti.

İngiliz Kuvvetleri 18 Haziran sabahı saat dörtte Darband Bazian'a saldırdı, Al-Hmaond ağalarından biri, İngilizlere Şeyh Mahmud'un ötesine ulaşmanın yolunu göstermiştir³⁴⁵. Kürt kuvvetleri bu olaya şaşırdılar ve iki saat sürmeyen bir çatışma meydana geldi. Kürtler yaklaşık 50 ölü verdiler, ayrıca çok sayıda yaralı ve 100 esir vardı³⁴⁶. Ölülerin içinde Hacı Seyid Hasan Şeyh Mahmud'un amcası ve Tahir Efendi karakol müdürü vardı³⁴⁷. Şeyh Mahmud'a gelince çatışmada yaralanarak esir edilmiştir, Şeyh Mahmud'a mensup olan ailelerin Şimdiyan ve İran taraflarına hicret ettikleri bildirilmiştir³⁴⁸. Şeyh Mahmud yarasından dolayı yere düşmüştür, bir taşla gizlenerek elbisesinde kendisi gizlemeye çalışmıştır, lakin İngilizlerin taraftarı

³⁴¹ Edmonds, **a.g.e.**, C.1, s. 100-101.

³⁴² El-Gulami, **a.g.e.**, C.1, s. 98.

³⁴³ Edmonds, **a.g.e.**, C.1, s. 100-101.

³⁴⁴ Wilson, **A Clash of Loyalties**, P. 137.

³⁴⁵ Jones, **a.g.e.**, s. 113-114.

³⁴⁶ **a.g.e.**, s. 114.

³⁴⁷ ATASE Arş, İSH, K, 345, G, 116, B, 116-1.

³⁴⁸ ATASE Arş, İSH, K, 347, G, 79, B, 79-1.

olan aşiretlerin bir ferdi onu tanımıştır ve İngilizlere haber vermiştir, ayrıca yanında da Şeyh Mahmud'un eniştesi olan Muhammed Garip vardı³⁴⁹.

18 Haziran'da İngiliz kuvvetleri Süleymaniye'yi tekrar işgal ederek oradaki esirlerin esaretine son vermişlerdir³⁵⁰.

Askeri belgeye göre” Büyük Mücahid Şeyh Mahmud yaralı olarak esir edilip Bağdat'a gönderilmiştir, Süleymaniye ile Kerkük arasındaki karargâhında İngilizler tarafından aniden kuşatılıp 14 Haziran'da esir edilmiştir. Bağdat'ta Askeri Divan Harbi'nde muhakeme ediliyormuş, İngilizlerin sulh teklifine dair uçaklar ile dağıttığı beyanlara aldanan mücahitler tarassut vazifelerini ihmal etmişlerdir³⁵¹.

Şeyh Mahmud'a idam cezası verilmiş, Muhammed Garip'e de beş yıl hapis ile 1000 rupi ceza verilmişti³⁵². Lakin Irak'taki İngiliz Kuvvetleri'nin Genel komutanı hükmü işi zora sokmadan on yıl hapis cezasıyla değiştirmiştir, çünkü “Şeyh Mahmud esir aldığı komutanlara ve İngiliz görevlilerine kötü davranmamıştır”³⁵³. Şeyh Mahmud'un idamının ülkeye huzuru ve istikrarı geri getireceğine inanan Wilson bu kararı kabullenmekte zorlanmıştı³⁵⁴. İngiliz yetkililer, Şeyh Mahmud ile Muhammed Garip'i Hindistan'a gönderdi. Onlar, 1922 yılının sonuna kadar sürgünde kaldılar, hükümlerini bitirmeden haklarında af kararı çıktı daha sonra Kuveyt'e getirildiler, burada bir ay kaldıktan sonra Süleymaniye'ye döndüler³⁵⁵.

Anadolu'da Türk Ulusal Harekâtı'nın canlandığı zaman, Mustafa kemal Paşa İngiliz hareketlerinin farkındaydı ve eskiden hükmettiği özellikle Musul Vilayeti gibi Türkiye'ye komşu olan bölgelere yönelik İngilizlerle ters yönde

³⁴⁹ Tevfik Vehbi, *Sefre Min Brbndbazian İla Tasluca*, Bağdad, 1965, s. 18-19.

³⁵⁰ Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 138; Bell, *Review of the Civil Administration*. P, 65.

³⁵¹ ATASE Arş, İSH, K, 347, G, 89, B,89-1.

³⁵² El-Umeri, *a.g.e.*, C. 3, s. 125-126.

³⁵³ *Ceridet El-Mosul*, 5 Eylül 1919.

³⁵⁴ Wilson, *A Clash of Loyalties*, P. 139

³⁵⁵ El-Umeri, *a.g.e.*, s. 134-135; Al-Gulami, *a.g.e.*, s. 111.

siyaset izlemesi doğaldı. Bölgenin ahalisine istiklal ve hilafeti hedefleyen “Yeni Hıristiyan Hamlesine” karşı mücadele etmek için çağrıda bulundu³⁵⁶. Bu çağrıyla hem Kürtlerin desteğini kazanmayı hem de Musul Vilayeti’ni geri almayı hedefliyordu³⁵⁷. Türk propagandası, dini nedenlerden dolayı İngilizlere karşı savaşmak için bazı Kürt aşiretlerinde başarılı olmuştur³⁵⁸. Mustafa Kemal Paşa, Şeyh Mahmud’a 13 Ağustos 1919 tarihinde³⁵⁹ bir mektup gönderdi³⁶⁰. Onu, bölgedeki İngiliz propagandasına karşı işbirliğine davet edip, İngiliz esaretinden kurtaracağını, ayrıca Türk Ulusal Harekâtı ile Müslümanları ve hilafeti zilletten, vatani bölünmekten ve işgalden kurtarıp istiklal kazanacaklarını ve vatandaşların da hürriyet ve keramet içinde olacaklarını söyledi³⁶¹. Kemalistlere karşı yapılan İngiliz propagandasını durdurmak için Mustafa Kemal Paşa yanında yer almasını istedi. Mektupta şöyle dedi “ bilindiği ve kabul edildiği gibi ülkemizin geleceği ile ilgilenen adamlarındansınız, gerçekte, Osmanlı Devleti’ne ve Yüce Hilafete bağlılığınız vardı. Birinci Dünya Savaşı’nın olumsuz sonuçlarından ötürü düşmanlarımıza çok büyük fırsatlar doğdu. Ateşkesten sonra halkımıza karşı katliamlar ve saldırılar öyle bir duruma geldi ki artık hiç kimse tahammül edemiyor. Hiçbir Müslüman, Ermenilerin ayakları altında vatanımızın soyulmasına, Devletin ve hilafetin düşmesi baş eğmez... İstanbul Hükümeti esir düşmüş halktan kuvvet almıyor, bu nedenle birleşik yurtsever olarak, kuvvetimizi ve azmimizi bütün dünyaya gösterme zamanı gelmiştir, bu seçenekten başkası yoktur... Eminim senin gibi bir fedai ve din adamı bizim tarafımızda duracaktır... Yapılacak Sivas Kongresi’nde önemli sonuçlar elde edebileceğimizden de eminim, İngiliz propagandasına karşı durmanız

³⁵⁶ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 46.

³⁵⁷ Şammo, **a.g.t.**, s. 96.

³⁵⁸ Cercis Fathullah, **Yakdet El-Kürt Tarih Siyasi 1900-1925**, Erbil, 2002, s. 207.

³⁵⁹ Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr- Lozan- Musul Üçgeninde Kürdistan**, İstanbul, 2005, s. 3.

³⁶⁰ Ek 2.

³⁶¹ El-Dakuki, **a.g.e.**, s. 161.

gerekmektedir...”³⁶². Lakin Şeyh Mahmud bu mektuba cevap veremedi çünkü İngiliz esaretindeydi.

Mustafa Kemal Paşa 27 Haziran 1920 tarihinde talimatını³⁶³ Alcezira-Irak kumandanı olan Nihat Paşa’ya gönderdi ve devletin her yerinde yerel idare teşkil edilmesi gerektiğini -özellikle de Kürtlerin yaşadığı bölgelerde- söyledi. Ayrıca Kürtlerin kaderlerini tayin konusunda referandum yapıldığı takdirde Kürt aşiretleri reislerini Türklerle beraber olduklarına dair oy kullanmaları yönünde ikna etmenin gerekli olduğunu bildirdi. Kürtleri İngilizlere ve Fransızlara karşı kışkırtmanın da gerekli olduğuna işaret etti. “Bu hedefi Kürt aşireti reislerine para ve mansap vererek gerçekleştirme imkânımız olabilir”³⁶⁴ diye ekledi.

Türklerin zafer haberleri Irak’ın Kuzeyinde hızlıca yayınlandı. Kürt siyasi ortamı, Kürt meselesini Türkiye’deki sömürgeci güçler ile işbirliği yaparak çözülebileceğine inanıyordu. Bil mukabil, Kemalist liderleri, Musul’u ele geçirmek için aynı anda dini ve milli duygularına yönelik yayınlar aracılığıyla cihada davet edip Kürtler arasında geniş çaplı bir propaganda yaptılar. Türk mebusları Irak’ın Kuzeyinde ve Türkiye sınırlarına yakın olan bölgelerde Kürtler ile işbirliği yapmak için çok çaba harcadılar³⁶⁵.

Kemalist harekâtı sınırdan kalmakla yetinmedi. Liderleri, Bağdat’taki vekilleri Ali Nassuhi’ye haber verip, Süleymaniye’deki Şeyh’in kuvvetleri ile işbirliği yapmanın gerekli olduğunu söylediler³⁶⁶.

Şeyh Mahmud’un sürgün edildiği yıllarda (1919-1922), Irak’ın Kuzeyi Kemalistlerin devamlı faaliyet alanı olmuştur³⁶⁷. Irak’taki Kürt meselesi

³⁶² Yıldız, **a.g.e.**, s. 34-35.

³⁶³ Avni Özgürel, **Ayrılkçı Hareketler Ziya Gökalp’ın Kürt Dosyası Ekiyle**, İstanbul, 2006, s. 246-247.

³⁶⁴ **a.g.e.**, s. 246-247.

³⁶⁵ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 113.

³⁶⁶ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 114.

³⁶⁷ El-Bayati, **a.g.e.**, s. 274.

konusunda ortak görüş benimseyen İngiliz subaylarının, siyasetçilerin başarısız olmaları Kürt milliyetçilerinin Kemalistlere daha yakın olmalarını sağlamıştır. 1922 Ekim ayının sonunda Kürtlerin kültürel ve siyasi alanda en önde gelenlerden Ahmet Takı, Van'a gitti, orada bazı Kemalist liderleri ile görüştü, Revanduz'a askeri bir müfreze gönderme konusunda tartışılar. Bu Kemalistler tarafından onaylandı ve Mayıs 1921'de müfreze gönderildi. Müfreze Şimdinan'a ulaştığında bölge, Türk askeri-siyasi alanına dönüşmüş, içine de birçok Kürt aşiret reislerini çekmişti³⁶⁸.

Maceracı Türk askerleri 1921 Temmuz ayından itibaren, Irak'ın Kuzey tarafında askerlerden küçük gruplar oluşturarak Irak-İngiliz hükümetlerine karşı bazı Kürt aşiretlerini kışkırtıyorlardı³⁶⁹.

Kemalistler Revanduz'da kendilerine basacak yer bulmasından sonra, taraftarları olan Kürt aşiretleri ve ağaları Yerel İdare Meclisi'nin kurulmasını meşru gördüler, "Meclisi Milli" yani Ulusal Meclis adı verilen bu meclis şunlardan oluşuyordu: Meclis Başkanı Şeyh Rakip Al-Surci Başkan yardımcısı Ahmet Takı, meclis üyeleri olarak Babil Ağa, Gafur Han, Said Bey, Şeyh Cevat, Salih Bey ve Revanduz kaymakamı olarak Şeyh Kak Emin Ahmet Bey, Jandarma Kumandanı olarak Nuri Babil Ağa ve Belediye başkanı olarak da Şevket Efendi tayin edildiler³⁷⁰. Kurulan bu Meclis İngilizlere karşı Harir ve Batas ve değişik yerlerde birçok askeri icraatta bulundu, nüfuzu Zibar, Akra, Raniye ve Darbe'nde kadar uzadı³⁷¹. Türkler Al-Surci aşiretinin yardımıyla Basdur bölgesinden başlayarak Revanduz bölgesinin tamamını ele geçirmek istediler. Türkler Şeyh Abdullah ve Rakip Al-Surci adlarında iki şahsiyetten destek aldılar. Al-Surci aşireti ve Revanduz ahalisinin desteğiyle,

³⁶⁸ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 114-115.

³⁶⁹ Edmonds, **Kürd ve Türk ve Arap**, çev. Cercis Fathullah, Erbil, 1999, s. 222; **Ceridet El-Mosul**, S. 885, 6. Yıl, Teşrin El-Evvel, 1924.

³⁷⁰ Refik Hilmi, **Yadaşt, Kürdistani Irak Şorşekani Beşduan**, C.5, 1988, 'y.y', s. 552.

³⁷¹ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 116.

ayrıca başka Kürt aşiretleri Al-Zibar ve Al-Hoşnaw aşiretleri Türklerin İngilizlerle mücadelelerinde başarılı oldukları zaman katılacaklarını söylediler.

22 Aralık 1921 tarihinde Türkler ile bağlantısı olan Mahmud Han, Hormal yakınlarında sayıları iki yüz elli savaşıya yakın bir kuvvet topladı, ayrıca İngiliz belgelerine göre³⁷² 60 makineli tüfekten oluşan topçu kuvveti de vardı. Halepçe bölgesine seri saldırıları başlattı³⁷³. İngilizler, bu bölgeye uçaklarını göndermek zorunda kalmış, polis ve Lifi kuvvetlerini harekete geçirmişti³⁷⁴. Ayrıca Kemalist-Kürt hamleleriyle mücadele etmek için özellikle bölgede tanınan İngilizlerin en yakın, samimi taraftarı olan Babekir ve diğer taraftarları ile temasa geçti. Birçok çatışmadan sonra Kemalistler ile işbirliği içinde olan Kürt aşiretlerine karşı askeri başarılar elde ettiler. Lakin başarıların en etkilisi Revanduz'daki Türk müfrezesinin bitirilmesi idi³⁷⁵. İngilizler Mahmud Han ile Mayıs 1922'de Süleymaniye'den çekilme konusunda anlaştılar. Lakin bu kuvvetlerin bir kısmı geri çekilmeyi reddedip İngilizlere karşı savaşmayı tercih etti. Bu kuvvetlere yerel Kürt ahalisi de katılınca, İngilizler Hava desteği istemek mecburiyetinde kalmıştı. Sonunda Halepçe yakınlarındaki Bani Bakuk'ta yok edildiler³⁷⁶.

³⁷² Şammo, **a.g.t.**, s. 99.

³⁷³ Fathullah, **a.g.e.**, s. 247.

³⁷⁴ 1918 yılında İngiliz Kuvvetleri Irak'ı Basra'dan Musul'a kadar işgal etmiştir. Erbil, Süleymaniye ve Akra bölgeleri istikrarlı değildi. İngilizler, Al-Nasırıya Bölgesi Araplarından oluşan 40 kişilik bir kuvvet oluşturma temelini atmış, daha sonra bu kuvvetin sayısını beş bine kadar yükseltmiştir. Bu kuvvette 1922 yılında Araplar, Kürtler ve Türkmenler yer alıyordu. Kuvvete ilk başta Arap Al-Hayyale adını vermişler, daha sonra bu kuvvet genişletilmiş ve Kuvvet EL-Mutatavia adını almıştır, İngilizcede Levies adını almıştır. Detaylı bilgi için bkz: G. Kilbert Brown, **Kuvvat El-Lifi El-İrakıya 1915-1932**, çev. Muayyet İbrahim El-Vindavi, Süleymaniye, 2006, s. 14-15.

³⁷⁵ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 116.

³⁷⁶ Şifili, **a.g.e.**, s. 217.

1.3. Şeyh Mahmud'un İkinci Hükümeti

1922 baharında, liderleri Şeyh Mahmud'un sürgünden geri dönmesini isteyen Kürtlerin sayısı arttı. Aynı zamanda Kürt liderleri birleşmeye muhtaçtılar. Al-Caf birliği liderleri Şeyh Mahmud'un geri dönmesi konusunda endişeliydiler, Al-Beşder kabilesi ise ikiye ayrıldı. Babekir Ağa ve yanındakiler Şeyh Mahmud'a karşı, Mahmud Abbas ve taraftarları ise Şeyh'in yanında yer almayı tercih ettiler. İngilizlere gelince Şeyh Mahmud ile Kürtlerden gizli anlaşmaya girmenin mümkün olduğuna inanıyorlardı, bu nedenle de 1922 baharında onu sürgünden geri getirdiler, Kuveyt'te yaşamasına izin verdiler, amaçları Şeyh Mahmud'un güvenini yeniden kazanmaktı. Şeyhin geri dönmesini ve eskiden verilen imtiyazların tekrar verilmesiyle Kürtler arasında ortaya çıkan yeni Kürt harekâtlarını söndürmeyi³⁷⁷ daha sonrada Irak'ın Kuzeyinde gün gittikçe artan Kemalist nüfuzuna karşı durmayı düşünüyorlardı.

Binbaşı Edmonds³⁷⁸ bu durumu şöyle yorumlamıştı: "Türkleri özel imkânlarımız ile sınır dışına çıkarmaktan bıkmıştık. Türk riskini önlemek için Kürt ulusal şuurunu kullanarak şeyhe itimat ettik, bize düşen üç vilayetteki Kürtlerinin isteklerine boyun eğmek ve de bütün sonuçlara katlanmaktır"³⁷⁹.

Şeyh Mahmud, 12 Eylül 1922 tarihinde Kifri'den yakınlarında olan Kenkerban istasyonuna ulaştı ve burada karşılandı. Edmonds bu karşılama ile ilgili şunları söyler: "Trenin istasyona girmesiyle beraber çitten yüzlerce Kürt süvari atladı. Şeyh Mahmud'u karşılamak için toplananlar, sloganlar

³⁷⁷ a.g.e., s. 317-318.

³⁷⁸ Binbaşı Edmonds, Raniya'da İngiliz siyasi komutanı olarak çalışıyordu. Bunu da Sayın Bill'e gönderdiği 10 Eylül 1922 tarihli mektupla kanıtladı. Şammo, a.g.t., s. 107.

³⁷⁹ Edmonds, a.g.e., s. 274.

atarak, bayrak sallayarak kendilerini Şeyh'e doğru attılar ve onu kaçırdılar, Fatih muzaffer yürüyüşü yürüdüler..."³⁸⁰.

17 Mart 1922 tarihinde Ankara Hükümeti Remzi Bey'i Revanduz'a kaymakam olarak görevlendirmeye karar verdi. Remzi Bey, görev yerine ulaşır ulaşmaz Süleymaniye, Erbil ve Kerkük'ü İngilizlerin elinden almak için Türk yardımı geleceği konusunda propaganda yapmaya başladı, Aynı yılın Haziran ayında Ali Şefik Özdemir ³⁸¹ diye tanınan Türk komutanı bir grup Türk askeri ile Remzi Bey'e katıldı. Özdemir Bey Kürt aşiretlerini İngilizlere karşı kışkırtmayı başardı. Musul Vilayeti'ni mutlaka tekrar alacağını ve bunu görev saydığını belirtiyordu³⁸². Bölgedeki Türk faaliyetleri meyvesini vermeye başlamıştı. Özdemir Kürtlerin güvenini, sempatisini kazanmaya başladı. Revanduz, Kürtlerin Türklere olan bağlılıklarını göstermek için delegasyon karargâhı haline gelmişti³⁸³, Özdemir Bey, ayrıca İngiliz nüfuzuna ve Kürt milliyetçiliğine karşı aynı anda direniş göstereceklerini de dile getirdiler³⁸⁴.

Kemalistlerin etkisi 1922 Temmuz'un sonlarında merkezden daha uzaklara ulaşmıştı³⁸⁵. Al-Cabbari Aşireti reisi, Çamçalal yakınlarında Nahiye Müdürü'ne saldırdı, daha sonra Al-Hmaond Aşireti reisi Kerim Fettah, Yüzbaşı (Bond) ve Yüzbaşı(Makant) adlarında iki İngiliz subayını Bazyan

³⁸⁰ Edmonds aynı trende olduğu için görgü tanıklığı yapmıştır. Edmonds, **a.g.e.**, s. 254.

³⁸¹ Özdemir Bey, Suriye'de İngiliz ve Fransızlara karşı çarpışarak elde eden milli teşkilatın başkanıydı. Asıl adı Ali Şefik Bey olan milis yarbayı Özdemir takma adıyla Suriye'deki milli hareketler konusunda BMM başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermek ve ondan emirler almak amacıyla 1920 Haziran'da Antep'e geldi. Asıl mesleği de subaylık olan Özdemir Bey, Mısır Kölemenleri soyundandır. Mısır'da Hıdivlik Ordusu'nda Birinci Dünya Savaşı'ndan önce birkaç yıl subay olarak görev yaptı. Ancak Birinci Dünya Savaşı başladığında Özdemir Mısır'da evlendiği ilk eşi olan Nazlı Hanım'dan ayrılma kararı alarak Türkiye'ye geçti, İngilizlere karşı Osmanlı Ordusu'nda hizmetler üstlendi. H. Bülent Demirbaş, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuveyt Meselesi**, İstanbul, 1991, Arba Yayınlar, s. 29; Murat Güztoklusu, **Kurtuluş Savaşının Kapanmaya Cephesi Musul Özdemir Harekâtı**, İstanbul, 2008, Pozitif Yayınları, s. 300-301.

³⁸² Hilmi, Beşduwan, s. 482; Edmonds, **a.g.e.**, s. 222.

³⁸³ Al-Bayati, **a.g.e.**, s. 278.

³⁸⁴ Hilmi, Beşduwan, s. 483.

³⁸⁵ Al-Bayati, **a.g.e.**, s. 78.

Boğazi'nda öldürmeyi başardı ve mecburen Türklere sığındı. Böylece İngilizlere karşı harekât başlamış oldu³⁸⁶.

Özdemir, Revanduz'da Kürt aşiretleri reislerinden Kerim Fattah, Al-Cabbari aşireti reisi Seyid Muhammed, Al-Beşder aşiretinin İngilizler karşı olan kısmının temsilcisi Ahmet Ağa ile yaptığı toplantıda Derbend'e saldırmaya karar verdi. Özdemir Bey'den önce Revanduz'a gönderilen iki yüzbaşı, bir asteğmen, 80 er, bir dağ topu, üç hafif makineli tüfekten oluşuyordu. Özdemir Bey müfrezesi ise, iki misli yüzbaşı, altı üsteğmen, dört yedek teğmen, üç asteğmen (birisi yedek), bir alay müftüsü, bir tabur imamı, 70 er ve iki otomatik tüfekten oluşuyordu, o kuvvet Özdemir Beyin müfrezesi birleşerek ordu haline geldi³⁸⁷.

Revanduz'da askerlik çağı gelenlerin katılmasıyla bu ordu 1000 kişinin üzerine çıkmıştır. Ayrıca bazı Kürt aşiretleri, ileri gelenlerin emrindekiler ve vatanseverlerin de katılmasıyla milis kuvvetleri toplam 8000'e ulaştı. Hintli, Asurî ve Araplardan kurulu İki süvari tugayı, bir istihkâm bölüğü, üç batarya, 50 kadar uçaktan oluşan ve yeri tespit edilemeyen İngiliz kuvvetlerinin toplam sayısı 6-7 bin kadardı³⁸⁸.

İngilizlerin meşgul olduğu bir sırada Türk-Kürt kuvvetleri 31 Ağustos Raniye'ye doğru saldırdılar. İngilizler hava desteği ile Köysancak tarafına geri çekilmek zorunda kaldı, böylece Süleymaniye'nin kuzey kolu açıkta kaldı. Kürtlerden oluşan kuvvet buraya yaklaşıncı İngiliz birlikleri ve Şeyh Mahmud'a karşı olanlar 5 Eylül'de şehri boşaltıp, Kifri, Kerkük ve Erbil'den savunma hattı oluşturdular³⁸⁹.

³⁸⁶ Edmonds, **a.g.e.**, s. 222-223; Hilmi, Beşduwan, s. 484; Ahmet Hawaca, Cem Dee, Şorşekani Şeyh Mahmud-i Mezin, Bağdad, 1968, s. 84.

³⁸⁷ Suat Akgül, Sahir Uzel, **Musul-Kerkük Harekâtı**, Ankara, 2001, Berikan Yayınları, s. 14.

³⁸⁸ **a.g.e.**, s. 14.

³⁸⁹ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 118-119.

İngiliz işgalci kuvvetleri, Türk saldırılarını karşılamaya ve bitirmeye hazırlanmaya başladılar. Bunun için İngilizlerin kullandığı yöntemlerden biri Kürtleri, milliyetçi düşünceye bağlamak, diğeri ise Şeyh Mahmud'u Süleymaniye'ye geri getirmekti³⁹⁰. 14 Eylül 1922'de İngiliz yetkilileri Şeyh Mahmud'u Süleymaniye Meclisi'ne hükümdar olarak tayin etti. İngilizlerle Iraklılar arasındaki müzakere sonrası Şeyh 30 Eylül'de refakatindeki Irak komutanları ve siyasi müsteşar Noel ile Süleymaniye'ye ulaştı ve büyük bir coşkuyla karşılandı³⁹¹.

Suat Akgül, Musul- Kerkük Harekâtı adlı kitabında, Özdemir'in 8. Fırka K. Şark ve Elcezire Cepheleri Komutanlıklarına gönderdiği acil şifreyi şöyle anlatıyor:

“ ...İngilizler tarafından Irak'ın Kuzeyinde hükümdarı olarak tayin edilen Şeyh Mahmud'un beraberinde iki İngiliz zabiti olduğu halde Süleymaniye'ye muvasalat eylediği ve İngiliz zabitleriyle geldiğine nazaran hükümetimiz aleyhinde bir siyaset takip ve Kürdistan'ın İngiliz himayesinde istiklalini ilan edeceğinin anlaşıldığı... ”³⁹².

Şeyh Mahmud nihayet İngiliz himayesinde meliklik makamına oturdu. Öteden beri İngilizlere taraftarlığı ile meşhur olan Babekir Selim ile Köysancak Cemil ve bir takım rüesa, maiyetleri ile beraber Şeyh Mahmud'a iltihak etmek üzere Süleymaniye'de toplanmışlardı³⁹³. Musul'a tabii Kürtlerin yaşadığı bazı ilçeler halen hükümetin kontrolü altındaydı.

Şeyh Mahmud 10 Ekim tarihinde yeni hükümet teşkilatına Şeyh Kadir Al-Hafid başkanlığında kurulmasına dair aşağıdaki gibi bir ferman çıkardı:

1- Başkumandan: Şeyh Kadir Hafid

³⁹⁰ El-Botani, **a.g.e.**, s. 269.

³⁹¹ Hilmi, Beşduwan, s. 606.

³⁹² Belgenin detayı için bkz; Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 206.

³⁹³ **a.g.e.**, s. 81.

- 2- Reisi Dâhiliye: Şeyh Mehmet Garip
- 3- Maliye Reisi: Abdülkerim Ukla (Hristiyan'dır)
- 4- Maarif Reisi: Nemrut Mustafa
- 5- Şeriye ve Adalet Reisi: Münhal
- 6- Gümrük Reisi: Ahmet Fettah Bey
- 7- Nafia Reisi: Mehmed Abdurrahman Ağa
- 8- Emniyet Umumiye Reisi: Seyid Ahmet Berzenci
- 9- Umum Kürdistan Müfettişi: Miliva Sıddık Elmazhar Paşa ³⁹⁴.

Ayrıca Hükümetin genel müfettişi olarak Tugay Komutanı Sıddık Resul Al-Kadiri, Asayiş Genel Müdürü olarak da Seyid Ahmet Al-Berzenci tayin edildiler³⁹⁵. Şeyh Mahmud eski idari teşkilatları geri getirmek için uğraştı. Eğitime dikkat çekerek Süleymaniye'de iki okul açtı. Ayrıca hükümet, 15 Kasım 1922'da Rozi Kürdistan (Kürdistan Güneşi) adlı gazeteyi kendi adına yayınlamak üzere yayına geçirdi ve bütün Kürt aşiret reislerine, kabilelere kimsenin taarruz etmeyeceğine ve emirlere muhalefet edenlere şiddetli cezalar vereceğine dair yayın çıkardı³⁹⁶. Bütün bu gelişmelere rağmen yeni hükümetin kötü tarafları çok geçmeden ortaya çıkmıştı. Hükümet, Irak ordusunun verdiği subayları geri çevirdi ve daha üstün gördüğü şeyhleri ve eğitimsiz insanları onların yerine geçirdi. Tugay Komutanı Sıddık Resul Alkadiri, 26 Aralık 1922 tarihinde” Şeyh Mahmud’un cehaleti ve ona bu derecedeki verilen hürriyet ile siyaset... Kesin olarak kötü sonuçlara doğru gider” ifadelerine işaret ederek genel müfettişlik makamından istifa etti. Ayrıca Şeyh Mahmud’un nasihat kabul etmediğini de ifade etti. Alkadiri, Kürt

³⁹⁴ Belgenin detayı için bkz; **a.g.e.**, s. 207.

³⁹⁵ Ahmet, **a.g.t.**, s. 576i

³⁹⁶ **Ceridet El-Mosul**. 6 Aralık 1922.

hükümetini karşılaştığı risklerin sorumluluğunu göz göre göre taşıyamayacağını da ifade etmişti³⁹⁷. Edmonds'ın söylediğine göre Şeyh Mahmud Süleymaniye'ye geldiği ilk haftalarda hazinenin çoğunu hediye olarak aşiret şeyhlerine dağıttı. Eğer bölgenin temel kaynağı olan yeni mevsimin tütün parası Süleymaniye gümrüğünden gelmeseydi, hazinedeki para bitecekti Şeyh Mahmud bu kaynak sayesinde harekâtını desteklemeye devam etti ve vergileri kanunlara göre almaya başladı³⁹⁸.

Geçen bölümde bahsettiğimiz gibi daha sonra İngilizler kendi yarattığı Kürt meselesine karşı tutumu 1922'de Lozan Müzakereleri başlayınca değişmişti. İngiltere Musul'u katarak (Kürt Devleti kurma) ümidi olmadığına inanmıştı, bu nedenle de bu bölgeyi Irak Hükümeti kontrolüne vermekten başka bir yol olmadığını görmüştü. Böylece İngiliz ve Irak Hükümetleri bölümde belirttiğimiz gibi 24 Aralık 1923 tarihinde geçen ortak bir bildiri yayınlamıştı.

Bildiri ile Şeyh Mahmud'un olumsuz tavırları için İngiliz ve Irak hükümeti Şeyh Mahmud'u Süleymaniye hükümdarlığından kuvvetle indireceklerine kararlıydılar. Şeyh Mahmud'un ikinci hükümdarlığı çökertme askeri hamlelerle 4 Mart 1923 tarihinden 19 Temmuz 1925 tarihine kadar devam etmiştir³⁹⁹.

İngilizlerin baştan Şeyh Mahmud'u Süleymaniye'ye geri getirmeleri, İngiliz idaresinin bölgedeki riskini azaltmamış tam aksine problemleri daha da arttırmıştı⁴⁰⁰. İngilizler, Irak'ın Kuzeyinden Türkleri çıkarmak için Şeyh Mahmud'u kullanmayı amaçlamıştı, lakin Şeyh Mahmud Resmi Bağımsız (Kürt Devleti) ilanı için çaba gösteriyordu ve bu durum İngiltere'nin

³⁹⁷ Sıddık Resul El-Kadiri, **Mudekirat El-Kadiri, Beyan El-Tevra El-Rusiye El-Kubra ve İdah Gavamidiha**, Bağdad, 1924, s. 248.

³⁹⁸ Edmonds, **a.g.e.**, s. 275.

³⁹⁹ **Ceridet El-Taahi**, 11 Mart 1974.

⁴⁰⁰ Seyfettin, **a.g.e.**, s. 84.

menfaatleri ile uyuşmuyordu⁴⁰¹. Öte yandan ise Şeyh Mahmud'un etrafı çeşitli siyasi akımların adamları ile çevriliydi, Kemalizm de bu akımlardan biriydi⁴⁰². İngilizler Kürt meselesine diplomatik çözüm bulamayınca Şeyh Mahmud Kemalistler ile gizlice işbirliği yapmaya karar vermişti⁴⁰³. Şeyh Mahmud'a yaklaşan Kemalistlerin çoğu Osmanlı'nın eski idaresinde görevli komutanlardan bazıları da Şeyh Mahmud hükümetinde önemli görevler almış kimselerden oluşmaktaydı. Şeyh Mahmud'un Kemalistlere yaklaşmasında çok büyük rol oynayan, aynı zamanda da "Türkler müslümandır İngilizler kâfirdir" diyerek İngilizlerden onu uzaklaştıran Taha Emin Efendi Şeyh Mahmud'un çok güvendiği müsteşarıydı. Şeyh Mahmud, Türkler ile bir araya gelmek, her yönde işbirliği yapmak için çok sayıda Kürt aşiretinin onayını da almıştı⁴⁰⁴. Bu nedenle bir ay geçmeden Şeyh Mahmud, Süleymaniye'de bağımsız bir (devlet kurma) çabaları için Kemalistlerin destek olasılığı hakkında tartışmak için Özdemir'e bir delegasyon gönderir⁴⁰⁵. Belirtmek gerekir ki: Şeyh Mahmud Türklere çok eğilimli ve bağlıydı. Şeyh Mahmud zaferin sarhoşu olmuştu, vakti ile babasının yanında İstanbul'a gitmiş, Abdülhamit'in sarayında misafir olarak kalmış, orada gördüğü devlet reisliği ve saltanat sahibi olmak gibi otoritenin gösteriş ve şaşaasına hayran olmuş, ağzı sulanmış kalmıştı, Abdülhamid'in saltanatını Irak çöllerinde ve Süleymaniye ufuklarında tekrar ihya etmek gibi bir saltanat peşinde bulunuyordu⁴⁰⁶.

Özdemir'i Şeyh Mahmud hakkında ilk defa ikaz eden Elcezire Komutanı Cevat Paşa olmuş, ona İngilizlerin Şeyh Mahmud vasıtasıyla

⁴⁰¹ Şammo, **a.g.t.**, s. 102.

⁴⁰² Al-Bayati, **a.g.e.**, s. 28.

⁴⁰³ Seyfettin, **a.g.e.**, s. 84.

⁴⁰⁴ Al-Bayati, **a.g.e.**, s. 280.

⁴⁰⁵ El-Cumeyli, **a.g.t.**, s. 180.

⁴⁰⁶ Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 90.

Kuzey Irak'ın istiklalini tevsî ve bu suretle kuzeye doğru uzanmak istediklerini ve amaçlarının bundan ibaret olduğunu bildirmişti⁴⁰⁷.

Lakin Şeyh Mahmud, İngilizlere karşı mücadelesinde Türklerden destek almayı planlıyordu, bu durum da İngilizler ile Türklerin arasında bir yakınlaşmaya yol açmıştı⁴⁰⁸.

Sovyet elçisi S.Y. Aralof Mustafa Kemal ile konuşurken: "Kürt meselesi karmaşıktır. İngiltere, Kürtlerin İran-Türkiye hükümetlerine olan bağlılıklarını istismar ediyor. İngiltere egemenliği altında bir (Kürt Devleti kurmak) istiyor, kendi iradesini İran'a, Kafkasya'ya farz etmek istiyor. Kürt liderleri şimdiden bölünmüş vaziyetler, bazıları İran'a, bazıları İngiltere'ye, diğer bir kısım ise bizim tarafımıza eğilimliler. Süleymaniye'de Şeyh Mahmud bize karşı durmak için zorlandı..."⁴⁰⁹ Şeklinde düşüncelerini ifade etmişti. Kemalistler de İngilizler ile mücadelelerinde özellikle Musul konusunda Kürtleri bazen kullanmışlardı. Kemalistler 1922 yılında Yunanlıları yendiklerinde, kuvvetlerini Musul sınırına çekmeye başlamışlardır⁴¹⁰.

1.4.Şeyh Mahmud Harekâtı'nın Başarısızlık Nedenleri

Şeyh Mahmud'un İngilizler karşısında yenilmesi iki tarafın askeri, ekonomik ve teknik yönlerden eşit olmamasına dayandırılır. Bazıları da Şeyh Mahmud'un cephe savaşına girmesini başarısızlığın nedeni olarak görür⁴¹¹. Buna ilave olarak bağımsız (Kürt Devleti'nin) Irak topraklarında kurulmaması tarihi bağlara dayanır⁴¹². Şeyh Mahmud harekâtının aşiret doğası

⁴⁰⁷ Belgenin detayı için bkz, Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 220.

⁴⁰⁸ Celil, **a.g.e.**, s. 116.

⁴⁰⁹ M.A. Hsrtien, **Kürdistan Türkiye Beyin El-Harbeyin**, 1. bs, Beyrut, 1987, s. 52.

⁴¹⁰ Şammo, **a.g.t.**, s. 102.

⁴¹¹ Al-Talabani, **a.g.e.**, s. 204-205.

⁴¹² Ernest Main, **Iraq, From Mandate to Independence**, London, 1935, P. 135.

başarısızlık sebeplerinden biriydi, Şeyh Mahmud sadece kendisine ve ailesine çalışıp, Kürtlerin bütününün menfaatine çalışmayı başaramamıştır, Bu olayda bazı Kürt aşiretlerinin Şeyh Mahmud karşıtı olmaları büyük bir başarısızlık sebebi sayılır. Ayrıca harekâtın Şeyh Mahmud'un kendisine bağlı olması esir düştüğü veya yaralandığı zaman devam etmemesine neden oluyordu⁴¹³. Aşiret ve aile rakipliği harekâtın zayıf düşmesine yol açıyordu, bu da Irak'ın Kuzeyinden olmayan Kürtlerin Şeyh Mahmud'a destek vermemeleri için bir neden oluyordu. Mesela Musul Vilayeti'ndeki Kürt harekâtları aynı anda ve aynı liderlerin komitesi altında hareket etmiyordu, gruplar halinde birbirinden habersiz hareket ettikleri için çok zayıf oluyor ve durum merkezi hükümetin harekâtları sonlandırmasını kolaylaştırıyordu. Ayrıca Şeyh Mahmud, diğer harekâtlar ile bir işbirliği içinde olmayı başaramamıştı⁴¹⁴.

Şeyh Mahmud ile Kemalist temsilcileri arasında Irak'ın Kuzeyine dair bir ilişki vardı ayrıca İngilizlere karşı savaşmak için büyük bir cephe açmayı düşünüyordu. Şeyh Mahmud'un Özdemir aracılığıyla Kemalistler ile ilişkisi devam etmiştir. 1922 yılında Kürt aşiretlerinin oyu ile Türklerle her yönde işbirliğinin, ilişkinin devam etmesine karar verilmiştir⁴¹⁵. Lakin Türklerin hedefi Şeyh Mahmud ve hükümeti değil, Musul Vilayeti'ni geri almaktı. Burada tarihi kanıtlara dayanarak Özdemir'in Şeyh Mahmud ile konuştuğunda Kürt meselesine ve Kürt haklarına değinmekten kaçındığını hatta özerkliğe dair herhangi bir itirafta bulunmadığını, Kerkük'teki Türk Cemiyetine gönderdiği mektupta Hükümetinin Şeyh Mahmud'un isteklerine kulak asmayacağını söylediğini görürüz⁴¹⁶.

Daha sonra Şeyh Mahmud Necef'teki Şii liderler ile işbirliği yapmaya kalkıştı ve desteklerini almak amacıyla temsilci gönderdi, Irak'ın her yerinde

⁴¹³ Ahmet, **a.g.t.**, s. 585.

⁴¹⁴ **a.g.e.**, s. 585.

⁴¹⁵ Ahmet Kemal Mudhır, "Vetaik ve Hakaik Cedide An Harekât El-Şeyh Mahmud", **Ceridet El-Taahi**, 8 Kasım 1973.

⁴¹⁶ British Report, 1922-1923. P. 36.

büyük bir devrim yapmak için işbirliği yapmalarını önerdi lakin gönderdiği bu temsilciler çok daha sonra gönderilmiştir⁴¹⁷. Şeyh Mahmud bu kez büyük güçlerden destek almayı denedi, 20 Ocak 1923 tarihinde Azerbaycan'daki Sovyet elçisine gönderdiği mektupta şunu dile getirdi: "Yeryüzünde ibadet eden bütün halklar Sosyalist devrimini sevinçle karşıladı, özgürlük ve Sovyet Birliği ile taleplerini elde etmek için fedakârlık yaptım. Rus halkı onurlu ve iyi niyetli olduğu için üzgünüm ancak bu dostluğun temel şartı ulusal haklarının resmi olarak tanınması ve itiraf edilmesidir"⁴¹⁸.

2. Simko Ağa El-Şekak⁴¹⁹

Birinci Dünya Savaşı'nda büyük güçler ve siyasi istihbaratları kendi çıkarları için bazı Kürt aşiretlerini sömürdüler; bu yıllarda El-Şekkak aşireti reisi Sımko Ağa⁴²⁰, İran'da Kürt harekâtına liderlik yaptı, amacı da bağımsız devlet kurmaktı. Bu sıralarda ortaya çıkan Simko, şöhretini Osmanlı'ya hazırladığı saldırılardan kazanmıştır. Türkiye-İran-İrak hudutlarında yaşadığı için üç devleti de pek yakından alakadar ediyordu. Simko, zeki ve nisbette de dessastı. Simko, İdari zaatlardan siyasi fırsatlara istifade etmesini her vakit

⁴¹⁷ Stephen Hemsley Longrigg, **Iraq 1900 to 1950**, Beirut, 1968, P. 146.

⁴¹⁸ Al-Talabani, **a.g.e.**, s. 219-221.

⁴¹⁹ Simko İsmail Bin Muhammed Ağa. 1895 yılında doğdu. Hayatının ilk devresi hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Fakat gençliğinde kardeşi Cafer Ağa'nın liderlik ettiği hamlelere katıldı, daha sonra grup haline gelerek kendi hesabına hamleler yapmaya başladı. İran'da Meşrutiyet ilan edildikten sonra şehirlerdeki Azeri Meşrutiyetçilere karşı çıktı. Yaptığı bu işbirliği için İran Hükümeti onu Kutur'a hâkim olarak tayin etmiştir. Ayrıca Simko, Kürt milliyetçileri ile ilişkilerini güçlendirdi. Seyid Taha Halef Ubeydallah Al-Nehri'nin kız kardeşi ile evlendi. Daha sonra Abdurazzak Bedirhan da onunla işbirliği yaptı. Babasının ölümünden sonra Simko El-Şekak aşiretinin başına geçmişti. Simko, 1930 yılında vefat etti. Yasin Hasan Halit, Kürdistan "El-Şerkiya Dirasa Fi El-Hareke El-Teharruriye El-Kevmiye Fime Beyin El-Harbeyin 1918-1939", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selahettin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1995, s. 52; Martin Vanin Brunson, "Tevrat Simko ve Devri El-Aşayir El-Kürdiye El-İraniye", çev. Said Yahya, **Mücellet Karwan**, S. 64, Bağdad, 1988, s. 145.

⁴²⁰ El-Şekak aşireti İran Kürtleri'nin en büyük ikinci aşiretiydi. Kermanshah'ın doğusunda yaşayan Kalhor aşiretinden sonra, El-Şekak aşireti üyeleri -Soma, Pradost, Batı Salmas ve Urmiye Dağları'nda yaşarlar- kesin sayı olmamasına rağmen 1920 yılında yaklaşık iki bin aileye ulaştı. Muttur ve Deşt Bill bölgelerinde, mera ve hükümet alanlarından yararlanarak hayvancılık yaparlardı. Genel olarak bakınca El-Şekak Aşireti Abdevi, Mamdoiy ve Kerdar aşiretlerinden oluşuyordu. Detaylı bilgi için bkz: Brunson, **a.g.e.**, s. 133.

bilen, hançerini vakti geldiği zaman vurmasını bilen, İran topraklarında (Kürt Devleti kurmak) için çalışan bir sergerde idi⁴²¹.

Simko İran topraklarında Osmanlı'ya karşı Kürtlere liderlik ederek savaştı⁴²². Bir yandan İran'da maddi, idari karmaşanın olması, öte yandan ülkenin her yerinde kıtlığın yayılması Simko'yu kolayca harekete geçirmişti, İngiliz ve Sovyet birlikleri İran topraklarındayken Tahran hükümetinin 1919 yılında İngiltere ile anlaşmasını bozması nedeniyle hükümet düşmüştür. Hazar'daki devrimciler Kızıl ordu tarafından desteklenerek Tahran'a saldıracağını açıklayınca⁴²³, 1919 yılının sonlarında İran'da durum daha da kritikleşmişti, İran gittikçe daha da kötü duruma düşmüştü⁴²⁴.

Bu koşullar altında, Simko Türkiye sınırındaki Kürt aşiretlerini kendi liderliğine almaya çalışıyordu. İran ve Azerbaycan'da ulusal harekâtı üstlenen⁴²⁵, Şeyh Muhammed Hiyabani ile ilişkilerini de oldukça iyileştirmişti⁴²⁶.

Ermeni kaynaklarına göre, Simko'nun Türkler ile ilişkisi vardı⁴²⁷, Türkiye topraklarındaki Kürtlere karşı gerginliğin var olduğunu bilmesine rağmen Simko, Kemalistlere karşı kendi çıkarını korumak için herhangi bir düşmanlık şüphesini ortaya koyan bir davranış sergilememiş, Kemalistlerin faaliyet alanlarına geçmemişti. İran'daki Kürtlerin yaşadığı bölgeye

⁴²¹ Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 91.

⁴²² Celil, **a.g.e.**, s. 131.

⁴²³ Kızıl Ordu, Eski Sovyet Birliği'nin ordusuydu. İşçi ve Köylü Sovyet Ordusu'nun kısaltmasıdır. 1918 yılında ilk Silahlı Kuvvetler, Rusya'nın iç savaşında ortaya çıktı. Daha sonra Sovyet Birliği kurulduktan sonra 1922 yılında ordu kurulmuştur. Bu ordu 1940'lardan Sovyet Birliği'nin çöküşüne kadar dünyanın en büyük ordularından biri sayılıyordu. Şammo, **a.g.t.**, s.106.

⁴²⁴ Mekdol, **a.g.e.**, s. 334.

⁴²⁵ Celil, **a.g.e.**, s. 131-132.

⁴²⁶ Muhammed bin Al Hac Abdülhamid Şeyh Muhammed Hayabani diye tanınan 1880 yılında doğdu. Tebriz'in yakınlarındaki Hamini köyünde ticaretle uğraşan küçük bir ailede doğdu. Gençliğinde ticaret ile ilgilendi. Hayabani, küçüklükten itibaren iyi bir eğitim aldı. Tebriz ve Petrovsk'te Fıkıh, Usul, El- Hikme, El-Kelam, EL-Ulum El-Sarfiye okudu, daha sonra tarih, felsefe, ekonomi, matematik ve astronomi eğitimi aldı. Azeri dilinden başka Farsça, Türkçe, Arapça ve Fransızca dillerini de biliyordu. Anayasa Devrimi'ne katıldı. 1909 yılında başlayan ikinci meclis oturumuna Azerbaycan'dan seçildi. Bakınız: **a.g.e.**, s. 221-213.

⁴²⁷ Brunson, **a.g.e.**, s. 146.

odaklanması için Mustafa Paşa Yalmuki'nin mektubuna şöyle yanıt vermiş: “Hükümet burada zayıf olduğu için İran Kürt bölgesi, bütün Kürt bölgelerini kurtarmak için bir merkez olma imkânı vardır”, gerçekte Kemalistler ile ilişkisi, sadece durumun arz ettiği çıkar ilişkisi idi⁴²⁸.

Simko'nun Kemalistler ile ilişkisi İngilizleri rahatsız ediyordu, bu nedenle İngilizler Simko Ağa'yı Urmiye bölgesine hâkim olarak tayin etmişti. O, bu adının Batı Azerbaycan'ı müstakil özerklik haline getireceğini zannediyordu. İngilizlerin İran hükûmetine gösterdikleri baskı neticesinde 1919 Temmuz'da, sınırdeki bazı bölgelerin (Dilman, Lahican), kamu yollarına ikamet edeceği, lakin bütün bunların gerçekleşmesinin onların ne kadar sadık olacağına bağlı olduğu ifade edilmiştir⁴²⁹.

Sadakat, bağımsızlık için fırsat bekleyen Simko'nun düşüncesinden çok uzak idi. İngiliz komutanına şöyle demişti: “Türkler ölüdür ve şimdi biz - İngilizler- Kürtlerden kendileri ölü bir kral tarafından hüküm edilen başka bir ölü millete bağlanmalarını istiyoruz”. Gerçekte Simko, Türkiye'de Kürtlere siyasi varlık kurmak için İngilizler ile anlaşma yapmak istedi, lakin istenen desteği İngilizler reddedince, ikinci kez Kemalistlere destek istemek için gitmiştir⁴³⁰. Aslında Kemalistler Simko'nun bağımsızlığa kavuşmak için değil, kendi çıkarlarına kullanmak için kabul ettiler. En azından zor şartlarda olan Osmanlı Devleti'ne İran sınırından gelebilecek tehlikeleri önlemek için yardım ettiler. İran, İngilizlerin kontrolü altındaydı ve Londra belirli yerlerde yapılan sulh müzakerelerinde daha esnek davranmaya başlamıştı. Aynı zamanda Türkler Anadolu'da gittikçe daha güçleniyordu. Bu sebeple Türk faktörü, İran Birinci Dünya Savaşı'nın bitişine kadar Irak'ın Kuzeyindeki olaylarda etkili olmuştur⁴³¹.

⁴²⁸ Halit, **a.g.e.**, s. 125-126.

⁴²⁹ Mekdol, **a.g.e.**, s. 337.

⁴³⁰ **a.g.e.**, s. 337.

⁴³¹ Lazarif, **a.g.e.**, s. 104.

Ne olursa olsun, İran Hükümeti Simko'nun faaliyetlerine karşı eli boş durmamış, merkezi politika izlemeye başlamış ve Simko'yu ortadan kaldırmak için kuvvetlerini seferber etmişti⁴³². Gerçekten de 1920 yılında Simko dağa kaçmış, uzun zaman geçmeden Simko Türklerden aldığı destek ile yeniden silahlanmıştı. Aralık 1920'de Simko kaybettiği toprakların hepsini geri almıştı⁴³³.

Bir İngiliz kaynağında verilen bilgiye göre Simko'nun yaptığı hamlede⁴³⁴ Van Valisi Genel Komutanlığı gözetimi altında Türk bayrağı taşıyan yaklaşık 400-500 piyade de vardı. Ayrıca Şam'da İngilizlere karşı olan harekât elçileri de katılmış, Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'deki devrimi başarısız olduğu için Irak Kürtleri tek müttefikleri olan Türkler tarafında yer almışlardı⁴³⁵.

Cehrik'ta, (Chahriq) Simko ile Mustafa Paşa Yalmuki arasındaki tartışmada Simko'nun tutumu ortaya çıkmıştır. Mustafa Paşa Yalmuki sorduğunda: " Simko sen Kürtleri özgürleştirmeye çalışıyorsun neden ilk önce Van, Erzurum, Bitlis, Hakkâri ve Harbut bölgelerinden başlamıyorsun. Bu bölgeler Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kaldı..." Simko'nun yanıtı şöyle olmuştur: "Ben bunu çok iyi biliyorum, lakin öncelikle İran'dan başlayacağım. Bize silah yardımında bulunan Türklerle şimdilik ilişkimizi bozmak çıkarlarımız açısından iyi değildir..."⁴³⁶.

Simko'nun yaptığı faaliyetlere karşı İngiltere'nin tavrı olumsuzdu, çünkü İran Hükümeti'nin tek güvencesi İngilizlerdi. Simko'nun faaliyetleri İran'ın birlik beraberliğini tehdit ediyordu, ayrıca İngiltere, Simko ve müttefiki olan Seyit Taha'nın birlik projelerini de reddetmişti. Ayrıca İngiltere Türklerin

⁴³² Celil, **a.g.e.**, s. 32.

⁴³³ Mekdol, **a.g.e.**, s. 338.

⁴³⁴ Şammo, **a.g.t.**, s. 106.

⁴³⁵ M.S. Lazarif, **a.g.e.**, s. 104; Martin Van Brunson, " İran ve El-Aşayir El-Kürdiye...Tevrat Simko", çev. Fuad Hama Hırşid, **Mücellet Karwan**, S. 68, Bağdad, 1988, s. 146.

⁴³⁶ Salih Muhammed Emin, **Kürd-ü Acam Mejuy Siyasi Kürdistan-i İran**, C.1,1992, s. 370.

Irak ve Irak Kürtleri üzerindeki etkisinin çoğalmasından endişe ediyordu. Barış görüşmelerinde ek bir zorluğun olması ihtimalinden korkuyordu ve bu nedenle İngilizler Simko'yu kendi taraflarına çekip Türklere karşı kullanılmasının çok gerekli olduğunu düşünüyorlardı⁴³⁷.

Simko duruma göre yönünü kolayca değiştirir, kendisine yakın olan şahsiyetlerden etkilenirdi. Özellikle arkadaşlığı çok eskilere dayana Seyid Taha Şemdinli'nin devrim faaliyetinin yönlendirilmesinde çok büyük etkisi vardı⁴³⁸.

Simko, bölgedeki dengelerin değerini anlamıştı ve Şeyh Taha'nın tavsiyesi üzerine İngiltere'nin yardımını almak için çalışıyordu. İngiltere, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha iyi konumdaydı, Simko'nun feodal toprakları İngiltere tarafından işgal edilen Irak'ın Kuzey topraklarına bitişikti. Bu durumun da Bağdat'taki İngilizleri özendireceğini hesap ediyordu. Temmuz 1921'de⁴³⁹ Simko Babekir'e, Babekir'in adamlarından olan Molla Süleyman yolu ile bir mektup gönderdi.

“ Burada İngiltere iktidarı dışında hiçbir iktidar yoktur. Bolşevikler çekilip gittiler. İran güç olarak burada bulunmamaktadır. Türkler ise Mustafa Kemal Paşa yanında 20,000 kişi ile Ankara'da bulunarak ülkelerini temsil ediyor... ”⁴⁴⁰.

Irak sınırındaki Türk Kuvvetlerinin harekâtı hakkındaki söylentiler iki şeyi gerçekleştirmeyi hedefliyor: sınırda yaşayan kabileleri hükümete karşı kışkırtmak, vergi yolu ile toplayabildikleri her şeyi toplamak... Benim namımın hükümetler tarafından hıyanet ile tanındığını biliyorum, İngiltere Hükümeti tarafından iyi niyetiniz ile tanındığınız için bu konuda size yazıyorum, en son davranışımda ve bütün davranışlarımda İngiltere'ye karşı herhangi bir

⁴³⁷ Lazarif, **a.g.e.**, s. 104.

⁴³⁸ Lazarif, **Tarih Kürdistan**, a.g.e., s. 216; Celil, **a.g.e.**, s. 132.

⁴³⁹ Mekdol, **a.g.e.**, s. 339-340.

⁴⁴⁰ Aziz Al-Hac, **El-Kadiya El-Kürdiye Fi El-Işrinat**, 2. bs, Matbaat El-İntisar, Bağdad, 1985, s. 170

düşmanlık amacım yoktu, tam tersine ben İngiltere Hükümeti ile sadakat içinde kalmak istiyorum. Bu sebeple bu hükümet ile ortak bir anlaşma yapmak için o hükümetin siyasetçileri ile benim adıma görüşmeni talep ediyorum”⁴⁴¹.

İngiltere Hükümeti, Türkiye- İngiltere nüfuz alanları arasında etkili bir bariyer olması için Simko ile anlaşma yapmanın zamanı geldiğini düşünüyordu. Bağdat’taki İngiliz özel temsilcisi 19 Ağustos 1921 tarihinde, Simko ile görüşüp müzakere etmek için bir İngiliz Subayı gönderme imkânına dair Süleymaniye’de bulunan siyasetçilere bir telgraf çekmişti⁴⁴².

İran hükümeti ise Kemalistler tarafından, diplomatik yollarla Simko’ya gönderilen yardıma son vermeye çalıştı, aynı yıl Türkiye’ye delegasyon gönderdi. Delegasyonun üyesi Mehdi İtimadi Mukaddam’ın dediğine göre, Kürtlere silah yardımı verilmemesi, Simko’ya askeri müsteşarların gönderilmemesi Mustafa Kemal Paşa’dan istenmişti⁴⁴³.

Türkler, Simko’nun kendi çıkarları ve ulusal umutları için ne kadar tehlikeli olduğunu biliyorlardı.

Gerçek tutumları Harbiye Erkânı Reisi olan Basri Bey’in Özdemir’e gönderdiği telgrafta ortaya çıkar⁴⁴⁴, 4 Haziran 1922⁴⁴⁵ tarihli telgrafta Basri Bey Simko hakkında şunları ifade eder:

“ Simko derras bir adamdır. Zekâsı sayesinde hançerini uygun bir zamanda kullanması için saklar. Kendisinde istiklal fikri mevcuttur. Maksadı evvela İran dâhilindeki nüfuzunu takviye etmektir ve maksadını gerçekleştirinceye kadar bizimle iyi geçinmesi menafi iktizasındadır.

⁴⁴¹ a.g.e., s. 170.

⁴⁴² a.g.e., s. 172-174.

⁴⁴³ Şammo, a.g.t., s. 108.

⁴⁴⁴ Halit, a.g.e., s. 127.

⁴⁴⁵ Emin, Dideri Sişo, s. 370.

Mumaileyhin büyümesi aşayır arasında nüfuz peyda etmesi hükümeti milliyenin aleyhindedir. Fakat şu sırada bununla arayı bozmak muvafık değildir. Efkârının fenalığı ve İngiliz parası ile İngiliz fikrine hizmet ettiği her zaman boş yere masum aşayiri arkasından sürükleyerek kanlarını heder ettirdiği hakkında gizlice propaganda yapılır ve aşayiri arasında nüfuzunun kesrine çalışılırsa pekiyi olur”⁴⁴⁶.

Simko, Kemalistler için çok büyük bir risk idi. Türkiye bir yandan bu harekâtın kendi topraklarına sıçrayacağından endişe ediyordu öte yandan ise Simko ile İngilizlerin arasındaki bazı temaslar özellikle Türk milliyetçilerinin kulağına gelen Simko’nun Mustafa Paşa Yamulki ile görüşme talebi rahatsız ediyordu. Bütün bunlar Simko ve harekâtına karşı Türk tutumunun değişmesine sebep olmuştu⁴⁴⁷.

Dağlar hâkimi eşkiya Simko, 700-800 silahlı kuvvetle, bu emelinin tahakkuku için ne yapmak gerekiyorsa onu yapmaktan korkmuyor ve çekinmiyordu. Etrafındaki aşiretler kendisine korkudan boyun eğmiş, mecburen hizmet etmişlerdir. Sabit ve muayyen bir yerde durmayan, askeri hareketler karşısında kaçıp, komşu devletin hududuna sığınan daima seyyar ve hareketli yaşayan Simko, İran ve Türk hükümetlerini 1922 yılının sonlarına kadar meşgul etmiştir. Hâlbuki Türk ve İran halkını bu eşkiyanın zulmünden kurtarma zamanı gelip geçmişti bile⁴⁴⁸.

1922 baharında Simko kendisi uydurduğu bağımsız (kürt devleti) kralı ilan ederek hükümetini teşkil etmişti⁴⁴⁹. Yabancı ülkeler ile ilişki kurmak için çalıştı, lakin İran ordusu Ağustos 1922’de onu yenmeyi başardı. Simko

⁴⁴⁶ Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 220; Halit, **a.g.e.**, s. 221.

⁴⁴⁷ Sabır, **Kürdistan Min Bidayet El-Harb El-Alemiye El-Ula ile Nihayet Müşkilet El-Mosul 1914-1926**, Dirasa Tarihiye Siyasiye Vesaikiye, Erbil, 2001, s. 220-221.

⁴⁴⁸ Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 92-93.

⁴⁴⁹ Şammo, **a.g.t.**, s. 104.

Türkiye'ye kaçıp kayboldu. Hükümet kuvvetleri Simko'nun merkezi olan Dliman'daki Teşharik ve Cehrik'i ele geçirdi⁴⁵⁰.

Güney Türkiye'ye kaçan Simko, yolu üstünde bulunan 8. fırkanın pusudaki müfrezelerinin eline düştü. Mükemmel bir müfrezenin bu yolu kapatmış olduğunu hiç de tahmin etmeyen Simko'nun kuvvetleri ile yolu kapatan Türk müfrezesiyle arasında iki saat devam eden mücadelede Simko'nun etrafındaki bütün aşiret efradı dağıldı, 10 ölü, 13 yaralı vardı. 3 Rus, 2 topla 10 kadar ağır makineli tüfek bıraktı. Kendisi birkaç kişi ile güçlükle yakasını kurtararak güneye firar etti⁴⁵¹.

İki saat süren bir savaş sonunda Simko'nun Türk olan karısının maktuller arasında, oğlu küçük Hurşit Han'ın da esirler arasında bulunduğu sonradan anlaşıldı. Esir olarak alınan Hurşit Han Cephe Komutanlığı'na götürüldü. Türk müfrezesinin ateşinden kurtulan Simko'nun sığınacağı iki yer vardı. Birincisi Şeyh Mahmud'un hükümet merkezi, diğeri de İngilizlerin kucağı. Şeyh Mahmud'un İngilizler tarafından Kuveyt'e esir olarak gönderilmesinden sonra Simko, Şeyh'in ailesine maddi yardımlarda bulunmuştu. Halen yeni bir hükümetin reisi bulunması itibarı ile yetkili ve önemli mevkide bulunan Şeyh Mahmud'un bu iyiliğe mukabele olarak kendisine her türlü yardımda bulunması icap ederdi. Bunu düşünen Simko, doğruca Şeyh Mahmud'a sığındı ve Şeyh tarafından hüsnü kabul gördü⁴⁵².

Aynı zamanda İngilizler de Simko'nun başına gelen bu olaylardan ötürü kendisi ile irtibata geçmek istediler. Ancak bu irtibatın amacı yardım için değil onu tekrar kullanmak içindi. Türklerden ve İngilizlerden memnun olmayan Edmonds, Irak'ın Kuzeyine giden Simko'ya refakat etmişti. Edmonds, Türklerin kendisine yardım sözü verdiğini, lakin bugün silahlarını kendisine doğrulttuklarını söyledi. İngilizler ise kendileri için oldukça önemli

⁴⁵⁰ Celil, **a.g.e.**, s. 132; Brunson, **a.g.e.**, s. 145.

⁴⁵¹ Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 94-95.

⁴⁵² **a.g.e.**, s. 94-95.

biri olmasına rağmen, ona sıradan bir insan gibi bakmaya başladılar ve kuvvetinin yenilmesine göz yumdular⁴⁵³.

Erbil'e davet edilen Simko yanında Seyid Taha ile Erbil'e ulaştı. İngilizler Şeyh Mahmud'u etkilemek ve daha sonra da Revanduz'dan Özdemir ve kuvvetlerini çıkarmak için bunları sömürmek ve kullanmak istedi⁴⁵⁴.

Bütün bunlara rağmen Simko, Türkler ile ilişkisini kesmemişti. Simko'nun Şeyh Mahmud tarafından Süleymaniye'ye davet edildiğinde, Türk Milli Teşkilatı'nın ve Türk makamlarının alınmamaları ve başka türlü mana çıkarmamaları için de durumu Özdemir'e bildirmişti. Simko ile Şeyh Mahmud, Süleymaniye'de birleşmiş ve anlaşmışlardı. Bu anlaşma üzerine Simko'nun affı, esir olan oğlu ile el konulan parasının iadesi için Şeyh Mahmud resmen Özdemir Bey'e, bir taraftan da bütün aşiret reislerinin imzalarını havi önemli bir mazbata ile de Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ve Şark Elcezire Cepheleri Komutanlıkları'na müracaat ve tavassut etmiştir⁴⁵⁵.

Hâlbuki birbirine rakip iki müstakil hükümdarın anlaşmalarına, bir gaye etrafında müşterek hareket etmelerine imkân yoktu. Filhakika, Simko İran topraklarında, Şeyh Mahmud Irak topraklarında hükümdar olmak iddiasında idiler. Fakat her ikisi de tam manası ile bir davayı benimsedikleri için birbirinin rakibi idiler. Ayrıca Şeyh Mahmud rakibinin düştüğü vaziyeti ıslah etmesi ve Türkiye nezdinde tavassut ederek af edilmesini, esir olan çocuğu ile müsadere edilen parasını iadesini resmen rica etmiş olduğu halde Simko'ya bir türlü itimat edemiyor, nasıl olsa bir gün İngilizlerin kucağına atlayacağından emin bulunuyordu⁴⁵⁶.

⁴⁵³ Brunson. Tevrat Simko. s. 147.

⁴⁵⁴ Halit, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁴⁵⁵ Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 96,97.

⁴⁵⁶ Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s. 96,97.

Burada belirtmek gerekir ki Simko Kemalistlerden intikam almak için yeterince kuvvetli olmadığı ve İngilizlerin de desteğinden mahrum kaldığı için⁴⁵⁷, Türkler ile ilişkisini bitirmemeye çalışmıştı. Türk milliyetçileri Simko ile hedeflerini gerçekleştirdiklerinde onu ihmal edip, daha sonra da Türkler Simko'yu tutulmamak için İran Hükümetine yardımdan da geri kalmamışlardı⁴⁵⁸.

Yalnız şu önemli noktayı da açıklamak isteriz: Simko'nun oğlu Hüsrev Han, Şark Cephesi Komutanlığı'nın şifreli telgrafında da beyan edildiği gibi, uzun süre Ali Sait Paşa'nın evinde ikamet etmiş, büyüüp yetiştirilmiş, sonradan Erzurum mekteplerinde, orta tahsile kadar okumuştur. İkinci Cihan Harbi sırasında Almanların Kafkasya'ya kadar uzandıkları zaman Hurşit Han, hükümet tarafından lise tahsilini ikmal etmesi için Eskişehir Lisesi'ne kaydedilmiş, tahsiline burada devam etmiştir. Hurşit, burada babasından kalan ve müsadere edilerek devlet hazinesine irad kaydedildiği iddia edilen 36.000 altın lira ile bütün masrafını karşılamış ve babasından kalan bu paralar, Hurşit Han namına bütçe emanetinde kalmış, o da bu paraya tasarruf etmiştir. Binaenaleyh paranın müsadere edilmesi iddiası yalandır. Hüsrev, ikinci Cihan Harbi'nin sonunda, Eskişehir Lisesi'nin son sınıfında okumakta iken zatürreye yakalanmış ve vefat etmiştir⁴⁵⁹.

S

⁴⁵⁷ Şammo, **a.g.t.**, s. 109.

⁴⁵⁸ Halit, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁴⁵⁹ Akgül, Uzel., **a.g.e.**, s. 100, 101

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRTÇÜLÜĞÜN SİYASALLAŞMA SÜRECİ (1934-2007)

1. BÜYÜK GÜÇLERİN GENEL SİYASİ DURUMU

Irak Krallığı 1932 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Irak Kıranlığını yöneten Haşimi hanedanlarından Kral Faysal ardından yerine geçen oğlu Gazi'nin krallığı döneminde Irak siyasi sahnesine ordunun etkisi giderek artmaya başlamıştır. Daha milliyetçi bir çizgi sergileyen ordu, 1936'da gerçekleştirmiş olduğu darbe ile Irak tarihindeki darbeler sürecini başlatmıştır⁴⁶⁰. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar geçen süre zarfında Irak'ın Kuzeyinde Kürt hareketi nispeten sakin bir dönem yaşamıştır. Bu dönem yeni Irak Devleti'nin iç ve dış politikasında İngiltere'nin hâkim güç konumunda olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla İngiltere'nin büyük desteğine mazhar olan Irak hükümeti, bu dönemde uyguladığı baskı politikası sayesinde etnik ayrılıkçılık anlamında büyük sorunlar yaşamamış, milliyetçi oluşumlar yer altı örgütlenmeleri seviyesinde kalmış; karşılaştığı 1932 Kürt, Asuri, 1933 Süryani, 1936 Yezidi ayaklanmalarını ise şiddetli bir şekilde bastırmıştır⁴⁶¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın yeni dünya düzenindeki taşları yerine oturtmakta kifayetsiz kalması sebebiyle, gerek iki dünya savaşı arasındaki dönemde, gerek İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında bölge üzerindeki emperyalist paylaşım kavgası ise hız kesmeden devam etmiştir. Bu dönem, İngiltere'nin kazandığı imtiyazları Almanya, ABD ve Bolşevik Rusya başta olmak üzere diğer güç odaklarına karşı koruma gayretlerinin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur.

⁴⁶⁰ William R. Folk, **Irak'ı Anlamak**, çev. Nurettin El-hüseyni, NTV Yayınları, Şubat 2007, s.105.

⁴⁶¹ Yılmaz Veli, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 273-274.

ABD ile İngiltere'nin petrol üzerine paylaşım savaşı, yeni dünya düzeninde aynı tarafta yer alan iki müttefikin gizli servislerinin faaliyetlerinde yoğunlaşan diplomatik bir boyut sergilemiştir. ABD, İran petrolleri üzerindeki amansız mücadelede veya Süveyş Kanalı krizinde olduğu gibi zaman zaman bu uğurda üçüncü taraf olan Sovyetlerle bile dirsek temasına geçebilmiştir. En nihayetinde bölgenin en etkin gücü olarak İngiltere görünse dahi, ABD aslında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde bölgede asıl belirleyici güç olarak temerküz etmiştir⁴⁶².

Bolşevik Rusya ise askeri bir tehdit olarak yeni kurulmakta olan dünya düzeninde yerini almıştır. Bolşevik Rusya'nın arz ettiği tehdit, bölge ülkelerinin dış politikalarında belirleyici bir rol oynamış, bu çerçevede İngiltere'nin teşvikiyle yakınlaşan Türkiye, Irak, İran ve Afganistan 1937 yılında Sadabat Paktını kurmuşlardır⁴⁶³. Bu paktın diğer bir boyutu da, global anlamda aktif bir politika izleyen Atatürk'ün yükselen İtalyan- Alman tehlikesine karşı İngiliz- Türk- Fransız ittifakının temellerini atan bir denge politikası özelliğini göstermesi olmuştur⁴⁶⁴. Sonuçta denilebilir ki, bu dönemdeki Türk- Irak ilişkileri, Bolşevik Rusya tehdidine karşı yakınlaşarak Orta Doğu'da barış ve istikrarı arayan bir çerçevede kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Irak milliyetçiliğini ön plana çıkaran Baas Partisi'nin 1940'larda kuruluşuyla olmuştur. Fakat bu dönem yine İngiliz yanlısı Nuri Said hükümetinin baskın olduğu bir polis devleti görünümü çizmiştir. Yine bu dönemde gerek Sovyet yayılmacılığına, gerek yükselen Arap milliyetçiliğinin arz ettiği tehlikeye karşı İngiltere, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında Bağdat Paketi kurulmuştur⁴⁶⁵.

Gerek Kürtler, gerek Türkmenler üzerinde genel bir baskı havasının yaşandığı bu zaman zarfında, Türkmenler Kürt aşiretlere nispeten daha ağır

⁴⁶² Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası**, Adak yayınları, İstanbul, 1979, s. 344-376.

⁴⁶³ Suphi Saatçi, **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s. 209.

⁴⁶⁴ Mustafa Sıtkı Bilgi, "Türk Irak İlişkilerinin Tarihsel Boyutu", **Irak Krizi 2002-2003**, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 220.

⁴⁶⁵ İsmail Dursun, "Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri", Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2006, s. 84.

bir baskıya maruz kalmışlar. İngiltere'nin bir kukla hükümeti konumundaki Irak hükümeti Mezopotamya'dan Türk kimliğinin silinmesi için yoğun bir çaba harcamıştır. 1933 yılında Musul ve Kerkük'te Nuri Said Paşa'nın talimatıyla gerekçesiz bir surette gerçekleştirilen askeri harekâtla birçok Türkmen katledilmiştir⁴⁶⁶. Ardından sırf Sadabat Paktı görüşmeleri için Kerkük'e gelen Türk heyetine gösterilen büyük teveccühten dolayı 1938 yılında birçok Türkmen aydın güneye sürülmüştür. Bu baskı politikalarını 1941 ve 1946 "Gavurbağı" Türkmen katliamları takip etmiştir⁴⁶⁷.

2. BARZANİ AŞİRETİNİN TARİHÇESİ

Osmanlı döneminde Musul Vilayeti'ne bağlı "Zibar" nahiyesinin merkezini teşkil eden Barzan Köyü ve çevresinde Barzan, Zibar, Beçil ve Fakih Abdurrahman aşiretleri gibi aşiretler yaşamaktaydılar. Bugünkü Barzan aşiretini oluşturan bu aşiretler sürekli bir iç çatışma halinde olan ve büyük sayılamayacak aşiretlerdi⁴⁶⁸. Caf aşireti, Berzenci aşireti gibi büyük aşiretlerin siyasi arenada önemsizleşerek Barzan aşiretinin isminin duyulması ve bugünkü seviyede etkinleşmesi ise, ancak Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz işgal ve etkinlik döneminde mümkün olmuştur.

Birçok eserde bu aşireti tarihsel süreçte diğerlerinden ayıran güçlü özelliklerin başında "aşireti oluşturan aileleri bir arada tutan Nakşibendî tarikatına bağlı güçlü Barzan Şeyhlerinin varlığı"⁴⁶⁹ ifade edilmektedir.

Musul Vilayeti'nde bulunan Barzan aşireti, uzun yıllar boyunca faaliyetler ve ayaklanmalar nedeniyle Osmanlı hükümetiyle sık sık karşı karşıya geldiler. Birinci Dünya Savaşı'na doğru 1914 yılında aşiretin reisi Şeyh Abdüsselam, İran Azerbaycanı üzerinden Tiflis'e kaçmış ve burada

⁴⁶⁶ Karadağ, **a.g.e.**, s. 247.

⁴⁶⁷ Saatçi, **a.g.e.**, s. 209-210.

⁴⁶⁸ Ahmet Uçar, " Mühtedilikten Osmanlı'ya, İngilizlere ve Türkiye Cumhuriyeti'ne İsyan", **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Aralık, 2002.

⁴⁶⁹ Attar, **a.g.e.**, s. 125.

Çarlık Rusya'nın yetkilileriyle görüşerek Türkiye'ye karşı savaşta Ruslardan destek ve yardım sözü almıştı⁴⁷⁰. Şeyh Abdüselam, Musul'a dönerken diğer Kürt aşiretlerinin yardımıyla Türk makamları tarafından yakalandı. Türk makamlarına yardım eden Kürt aşiretleri daha sonra Rus orduları tarafından cezalandırıldı⁴⁷¹. Şeyh Barzani ise 14 Aralık 1914'te başka anlatımlara göre Ocak 1915'te veya 1916 yılında bölücülük yaptığı, 30 güvenlik yetkilisini şehit ettiği ve hükümete karşı isyan hazırlığı içinde olduğu gerekçesiyle idam edildi. Ondan sonra aşiretin başına Molla Mustafa Barzani'nin ağabeyi Şeyh Ahmet Barzani geçti. Şeyh Ahmet, Şeyh Abdüselam'ın büyük oğluydu⁴⁷².

Şeyh Ahmet Barzani babası gibi isyan yoluna devam etti. 7 nci Kolordu Komutan Vekili olan Fuat'ın 2 Ağustos 1930 tarihinde Genelkurmay Başkanlığın gönderdiği raporda şöyle anlatıyor: "...Barzan Şeyhinin, Molla Hüseyin komutasında 250 kişilik bir kuvveti Heriki nahiye merkezi olan Beyitkar üzerinden Şemdinan ve Bembuldiği yönde harekete geçmiştir. Heriki nahiyesi halkının bunlara katılmış olduğu, Şemdinan yaylasındaki göçerlerin de bunlara katılabileceği haber alınmıştır. Barzan Şeyhine ait bir kuvvet de sınırimız dışından Doski bölgesine, diğer bir kuvvet de Revanduz'den Girdi bölgesine doğru harekete geçmişlerdir. Çeşitli kaynaklardan alınan bu haberler, Barzan şeyhinin Oramar⁴⁷³ ve Şemdinan bölgelerinde faaliyete geçtiklerini göstermektedir.

Irak sınır bölgesinde eşkiya durum ve harekâtını tespit edebilmek için sürekli hava keşfine ve gözlemine, iyi bir hava keşfi ve gözetlemesi yapabilmek için de Gevar tayyare meydanından yararlanılmasına ihtiyaç vardır"⁴⁷⁴.

⁴⁷⁰ Hulusi Turgut, **Barzani Olayı**, Doğan Kitap, İstanbul, Temmuz 2008, s.368.

⁴⁷¹ **a.g.e.**, s.368.

⁴⁷² Mehmet Perinçek, "Ermeni ve Rus Belgeleriyle Barzanilerin Kürtlere İhaneti", **Aydınlık Dergisi**, 26 Nisan 2009.

⁴⁷³ Oramar (Van-Hakkâri).

⁴⁷⁴ Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, 53.yıl, S. 118, Ankara Genelkurmay Basım Evi, Temmuz 2004, s. 358.

Ayrıca, 1930'da Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi'nin Dışişleri bakanlığına gönderdiği raporda Barzanilerin Oramar'a geldiklerini ve orada bulunun askerlere saldırdıklarını anlatıyor: " Irak sınırimızda bulunan Oramar sınır bölüğünün 21-22 Temmuzda güneyden gelen ve Barzan şeyhine mensup 500 kadar şakinin saldırısına uğradığı, Barzan bölgesinden eşkiyaya yardım için yeni birliklerin gelmekte olduğu ve Gevar- Oramar telgraf hattının eşkiya tarafından yıkıldığı 7 nci kolordu komutanlığı ile 1 nci Genel Müfettişlikten bildirilmiştir.

Eşkiya ile Oramar Hudut Bölüğü ve gönderilen takviye birlikleri ile çarpışmalar devam etmekte olup sonuç hakkında henüz bilgi alınmamıştır".

Ayrıca Mareşal Fevzi durumu Irak Hükümeti nezdinde protesto edilmesini talep ediyor⁴⁷⁵.

Daha sonra 1 nci Genel Müfettişlikten alınan 26 Temmuz 1930 tarihli ve 4798 şifreye göre " ... Barzan şeyhi ve komutasındaki 700 kişilik bir kuvvetin Şemdinan'a diğer bir kuvvetin de Çal yönüne geçtiklerini doğrulayacak bir haber alınmıştır. Bu haberin doğruluk derecesinin araştırılması; Şemdinan'daki normal durum bozulmuş ve kaza merkezi ile Gevar- Şemdinan güzergâhı tehlike altında ise oradaki memurların Gevar'da bırakılmaları ve durum değişmemişse şemdinan merkezine gönderilmelerini talep etmiş". Daha sonra Şemdinan kaza merkezinde duruma göre tahliye zamanı oradaki valinin yetkisine bırakılmıştır⁴⁷⁶.

Daha sonra nedense 7 nci Kolordu Komutanı Kenan Bey'in Erzincan'da 3 ncü Ordu Müfettişliğine gönderdiği şifrede Şeyh Ahmet Barzani ve yanındakilerin hükümete iltica ettiklerini bildirmiş: "Ahmet Barzani ile kardeşi Molla Mustafa Barzani, Mehmet Sıddık ve yanındakiler, aile üyeleri ile birlikte devletimizin emrine girmiştir. Silahlarını teslim ederek 22 Haziran 1932'de 6 ncı Sınır Taburuna iltica ettikleri ve taburun korumasında Gevar'a getirilmekte olduklarını, yanlarındaki hayvanların fazlalığından günde 5

⁴⁷⁵ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, s. 353.

⁴⁷⁶ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, s. 355.

kilometre yürüyebildikleri”, ve diğer detaylarını daha sonra anlatacağını bildirmiş⁴⁷⁷.

Ayrıca, 22 Temmuz 1932 tarihinde Kenan Bey 3 ncü Ordu Müfettişliğine yazdığı başka bir şifrede “ şeyh Barzan Beraberinde 168 erkek, 156 kadın, 135 kız ve 171 erkek çocuk toplam 630 kişi olduğu halde bir kafilde halinde 21 Temmuz 1932 tarihinde Van’dan Erzurum’a hareket etmiştir... bu kafilde aç ve sefil. Bu yüzden birçoğu hasta olduğu gibi Gevra’dan Van’a hareket etmekte olan, ikinci Barzan kafilisi daha aç ve sefildir. Hiç olmazsa ekmeklerinin temini için ilgili yerlere emir verilmesi arz olunur” demiş⁴⁷⁸.

Daha sonra Barzani aşiretinin meşhur adı olan Molla Lakaplı Mustafa Barzani aşiretin reisi olmuştur. 14 Mart 1903 tarihinde Hakkâri yakınlarındaki Barzan köyünde doğmuş olan Mustafa Barzani⁴⁷⁹ daha önce sürgün edildiği Süleymaniye şehrinden kaçarak İran sınırından doğum yeri olan Barzan’a gelmiş, buradan 1943’ten itibaren Irak birliklerine karşı isyan hareketini başlatmıştır. Mustafa Barzani’nin başlatmış olduğu bu isyan hareketi gelecekte oluşturulacak olan Kürt siyasi partilerinin de temelini oluşturan Birayeti Derneği, Darker Örgütü, Kürdistan Komünist Partisi, Rızgari (Kurtuluş) Partisi, Rerast (Doğruyol) Örgütü, Hevi (Umut) Örgütü ve Barzani’nin kendi kurmuş olduğu örgütü olan Azadi (Özgürlük) Konseyi isimli kimi yapılar tarafından büyük destek görmüştür⁴⁸⁰. Bu bağlamda Irak’ın kuzeyinde yaşamakta olan Kürt etnik unsurları daha önceki silahlı isyanlarının yanı sıra bu defa özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın tüm dünya ve Irak siyasi yaşamında yaratmış olduğu ortamdan faydalanarak kimi örgütsel yapılar oluşturmuşlardır. Molla Mustafa Barzani, Irak yönetimine karşı İsyan başlatmıştır. İki taraflı saldırılar yer yer daha da şiddetlenmiş. Sonunda İngiliz destekli Irak kuvvetleri Barzani önderliğindeki bu hareketi 1945 yılı sonlarına doğru bozguna uğratmıştır. Almış olduğu bu yenilginin ardından Molla

⁴⁷⁷ Aynı yer, s. 361.

⁴⁷⁸ Belgenin detayı için bkz. Aynı yer, s. 363.

⁴⁷⁹ Eşref Günaydın, *İsyanın Sıfır Noktası Barzan*, Karakutu Yayınları, Mart 2008, s.76

⁴⁸⁰ Öznur, a.g.e., s.43-48.

Mustafa Barzani 1945 yılı Kasım ayı içerisinde yanındaki aşiret mensupları ile birlikte İran'da Kürtlerin yoğun olarak yaşamakta olduğu Mahabad bölgesine göç etmiştir⁴⁸¹.

Kürtçe konuşan Yahudilerle ilgili ilk ciddi çalışmaları yapan Kaliforniya Üniversitesi İbrani Dili Profesörü Yona Sabar, Osmanlı döneminde özellikle ünlü Barzani ailesinden gelen hahamların oldukça güçlü olduklarını ve bölgenin birçok yerinde dini çalışmalar ve eğitim için merkezler kurduklarını ifade etmektedir ⁴⁸². Gerçi bugün, İsrail'in de kolaylaştırıcı müdahaleleriyle Kürt Yahudilerinin İsrail'e göç etmesi⁴⁸³ sonucunda Irak'ın Kuzeyinde etkin bir Yahudi nüfusundan söz etmek mümkün değildir. Fakat Molla Mustafa Barzani'nin yakın dostu İngiliz diplomat Admonds'un kitabında anlatılan Barzanilerin elindeki şeyhten şeyhe gösterilen gizli ve gizemli bir kitap olduğu⁴⁸⁴ iddiası ve bu karışık tarihi süreç göstermektedir. Osmanlı döneminde basit bir aşiretken bugün son derece güçlü bir konuma gelen Barzani aşireti, beslendiği dış desteğin yanı sıra sahip olduğu yapısal özellikleriyle halen pek çok soru işaretleri taşımaktadır. Bu süreçte belki de göze çarpan en belirgin özellik olarak, temsil ettiğini iddia ettiği toplumdan aslında oldukça farklı olmasına rağmen, Barzanilerde tarihi boyunca manevi değerlerden faydalanmayı esas alan güçlü bir iktidar hırsı ön plana çıkmaktadır.

3. MAHABAD CUMHURİYETİ VE MOLLA MUSTAFA BARZANİ'NİN RUSYA YILLARI

İkinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere ve Rusya'nın işgali altında bulunan İran'ın kuzeybatı bölgesinde yer alan Mahabad civarında da Kadı

⁴⁸¹ Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, Nisan 1993, s.25.

⁴⁸² Dursun. *a.g.e.*, s. 88.

⁴⁸³ Cevat Eroğlu, *İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler*, Sayfa yayınları, İstanbul, 2003, s. 152.

⁴⁸⁴ Dursun, *a.g.e.*, s. 88.

Muhammed önderliğinde bir Kürt hareketi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.

İran'da kurulan en önemli Kürt kuruluşu Komel'dir⁴⁸⁵. İran'ın Mahabad bölgesinde Iraklı Kürtlerin desteğiyle 16 Eylül 1942'de kuruldu. Bu örgütlenmenin amacı İran, Irak, Suriye ve Türkiye'deki Kürt bölgelerini de içine alan bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasıdır. Harita bastırılmış bayrak hazırlanmıştır. Komel liderleri güçlü ve otoriter olan Debokri aşiretinin zengin ve nüfuzlu bir ailesine mensup, Arapça, Farsça, Türkçe, İngilizce ve Rusça bilen Kadı Muhammed Kadı Muhammed'i örgüte almak istiyorlardı⁴⁸⁶. Kadı Muhammed 1944 yılında bu teklifi kabul etmiştir. Molla Mustafa 3000'e yakın silahlı Kürtlerden oluşan grubun Kadı Muhammed'in emrine verdiğini açıklamıştır. Bu dönemde Kürtlere en fazla desteği Rusya vermiştir. Kürtler, Kürt devletini kurmak için Silahlı eylem başlattıklarında silahlarının büyük bir kısmı Sovyetlerden karşılandı. O sıralarda İran, ikinci Dünya Savaşı'ndaki müttefikler tarafından işgal edilmişti. Sovyetlerin amacı Sovyetler Birliği'ne Hitler'in ordularının erişemeyeceği bir ikmal koridoru açmaktır. Komel örgütü büyüyünce Kadı Muhammed, örgütün adını İ-KDP "İran Kürdistan Demokrat Partisi" olarak değiştirmiştir⁴⁸⁷.

11 Aralık 1945'te ilan edilen Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'nin varlığından da destek alarak 22 Ocak 1946'da Mahabad merkezli bir Kürt Cumhuriyeti kurduklarını ilan etmişlerdir⁴⁸⁸.

1945 yılında İngiliz desteğindeki Irak hükümetinin Barzani isyanını bastırmasından sonra Molla Mustafa, beraberindeki yaklaşık 10.000 aşiret mensubu ile İran'ın Mahabad bölgesine geçmiştir. Bu dönemde İran, Sovyetler Birliği'ne ikmal koridoru açmak amacıyla kuzeyi Sovyetlerce, güneyi İngilizlerce işgal altına alınmış bir durumdadır. Şah ise, Nazi Almanyası'na

⁴⁸⁵ Öznur, **a.g.e.**, s. 54-60.

⁴⁸⁶ Öznur, **a.g.e.**, s. 54-60.

⁴⁸⁷ Arif Cabo, "Cumhuriyet Mahabad Dahiyat Al-Nafit ve El- Masalih El- Düveliye", **El-Hivar El-Mütemeddin**, S.1774, 24-12-2006.

⁴⁸⁸ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C.1, 9. bs, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.649.

duyduğu sempati yüzünden devrilmiş ve Hindistan'a sürgüne gönderilmiştir⁴⁸⁹.

1946 yılında Irak'taki isyanın İngiliz Hava Kuvvetlerince bastırılmasının ardından, ayrılıkçı Kürt hareketi İngiltere'den uzaklaşarak yüzünü Sovyetlere dönmüştür. Gazi Muhammed tarafından İran'da kurulan ve bağımsızlığını ilan eden Rus yanlısı Mahabad Kürt oluşumuna katılan Barzani, burada Sovyetlerin akıl hocalığıyla IKDP'nin kurulmasını sağlamıştır. Amaç, dindar Sünni Kürtler tarafından tasvip edilmeyen Irak Komünist Partisinin çatısı altında faaliyet gösteren Kürt ayrılıkçılarının üzerlerindeki menfur komünist damgasını silmektir⁴⁹⁰.

Fakat Mahabad Cumhuriyeti çok fazla yaşamamıştır. Savaşın bitmesini müteakip, stratejik çıkarların yeniden yapılandığı bu yeni dönemde, Batı ile gayet uyumlu bir çizgiye taşınan Şahlık rejimi, Batının tam desteğine haiz olmuştur⁴⁹¹. Dolayısıyla, Soğuk savaş döneminin başlangıcını teşkil eden bu süreçte, bu kukla devletin asıl hamisi olan Sovyetler Birliği'nin de ABD'nin baskısıyla İran'ı boşaltmıştır⁴⁹². Ardından Mahabad Cumhuriyeti Batı desteğindeki İran ordusu tarafından kolayca yıkılmıştır.

19 Mayıs 1947 tarihinde Molla Mustafa Barzani Irak'ın kuzeyinden yanındaki aşiret mensupları ile birlikte yeni hamisine Sovyetlere doğru sığınmak için yola çıkmıştır. Molla Mustafa Barzani Irak, İran ve Türkiye sınırları boyunca, İran askeri birliklerinin saldırıları altında gündüz istirahat edip geceleri yol alarak ilerlemiş ve 18 Haziran 1947 tarihi itibarıyla Aras Nehri'ni geçerek Sovyet topraklarına ayak basmıştır⁴⁹³.

Sovyetlerdeki ilk yıllarında umduğunu bulamayan Barzani, Stalin döneminde yandaşlarıyla beraber bir askeri kampta denetim altında

⁴⁸⁹ Yavuz Turan, **ABD'nin Kürt Kartı**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31.

⁴⁹⁰ Attar, **a.g.e.**, s. 132.

⁴⁹¹ Yıldız Kerim, **a.g.e.**, s. 41.

⁴⁹² Yavuz, **a.g.e.**, s. 31.

⁴⁹³ Molla Mustafa Barzani bu yolculuk sırasında karşılaştıkları İran saldırıları karşısında özellikle Türk köylerinden yiyecek yardımı aldıklarını ifade ediyor. Hulusi Turgut, **a.g.e.**, s.281.

tutulmuştur⁴⁹⁴. İngilizlerin adamı olarak tanınan Barzani'ye karşı Sovyetlerin temkinli yaklaşımı Stalin'in ölümünün ardından iktidara gelen Kruşçev döneminde değişmiş, İngilizlere gösterdiği aynı riyakârlıkla Kruşçev'e bağlılığını bildiren Barzani, Sovyet Askeri Akademisi'nde eğitim görmüş ve general olarak mezun edilmiştir. Yine bu dönemde tüm silahlı Kürtler Sovyet hükümetince askeri eğitime tabi tutulmuştur. Sovyet desteğindeki General Abdülkerim Kasım'ın Irak'ta darbe yapıp iktidarı ele geçirdiği 1958 yılına kadar Rusya'da kalan Barzani ve adamları, darbeden sonra Kasım'ın daveti üzerine Irak'a geri dönmüşlerdir⁴⁹⁵.

Bu ara dönemde Irak'ta hiçbir Kürt isyanı gerçekleşmezken, Kürtlerin faaliyetleri tamamen yer-altı siyasi faaliyetlerine indirgenmiştir. Bu süreçte Marksist- Leninist bir çizgiye sahip olan Irak KDP' sinin yanı sıra, Irak Komünist Partisi ve Arap entelektüelleri temsil eden Ulusal Demokratik Parti muhalif kanadı temsil eden üç büyük oluşum olarak ön plana çıkmışlardır. Bunlardan en güçlüsü olan Irak Komünist Partisi, uzun bir süre Kürt ayrılıkçılarla dirsek temasında çalışmış, aynı tabandan beslenmiştir. Militanlarını Irak'ın Kuzeyinde eğitmiştir. Fakat IKDP ile arasında Kürt otonomisi üzerinde temerküz eden bir takım ideolojik çekişmeler yaşayan IKP, 1960'lara kadar en güçlü muhalefeti temsil etmesine rağmen, bu tarihten sonra liderliği IKDP'ye kaptırmıştır⁴⁹⁶. Dördüncü büyük siyasal akım olarak Kürt İslami Hareketi'ni saymak mümkündür. Kürt İslami Hareketi, bu dönemde, 1954 yılında kurulan Müslüman Kardeşler örgütü tarafından temsil edilen Sünni hareketin bir parçası olarak ve askeri bir güç olmaktan daha ziyade siyasal bir güç olarak yaşamıştır⁴⁹⁷.

Bu dönemde görünüşte Sovyet Rusya'nın etkisinde olan Kürt hareketinin lider kadrosuna bakıldığında, sözde komünist olan İbrahim

⁴⁹⁴ Haydar Çakmak, **Avrupa Güvenliği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s.114

⁴⁹⁵ **a.g.e.**, s. 35.

⁴⁹⁶ Gerard Chaliand, **A People Without a Country: The Kurds And Kurdistan**, Zed Press, London, 1980, s. 150.

⁴⁹⁷ Dursun, **a.g.e.**, s. 91.

Ahmed ve Mustafa Barzani gibi isimlerin İngilizlere yakınlığı ve fiiliyattaki değişkenlikleri, Hevi'deki İngiliz ağırlığı gibi olgular göstermektedir ki, aslında hareketin bir ideolojisi yoktur.

Bu süreçte İngiltere, Amerika ve Rusya arasında bir güç mücadelesine sahne olan Mezopotamya, casuslar, komplolar ve ihanet manzaralarıyla örülmüş. Bir iktidar kavgasının merkezi olmuştur. Bu kavgada Sovyet Rusya, 1958 ihtilali ile güçlü bir etkinlik kazanmış olsa da, ülkenin ekonomisini petrol tröstleriye elinde tutan İngiltere ve ABD'nin varlığı ve etkinliği, daima en güçlü kontrol mekanizması olarak kesintisiz bir surette süreç boyunca hissedilmiştir. Irak bu süreçte sosyalist, nasyonal sosyalist ve nasyonalist iktidarlar arasında gidip gelirken; ayrılıkçı Kürt hareketi daima “ideolojisi olmayan bir muhalif hareket olarak” farklı dış güçler tarafından kullanılmıştır. Hatta denilebilir ki, Rusya'nın Irak üzerinde en etkin olduğu yıllarda bile, Irak komünizme ve Moskova'ya mesafeli kalmış, bu süreçte IKDP legalleşirken, Irak Komünist Partisi hiçbir zaman legalleşememiştir. Belki de Kızıl kuşak teorisiyle anlam kazanabilen bu dönem boyunca, değişmeyen ve kesin olan tek olgu ise, ayrılıkçı Kürt hareketinin yine Demokles'in kılıcı olarak hizmet gördüğü ve varlığını bu suretle sürdürdüğüdür⁴⁹⁸.

4. IRAK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE KÜRTLERİN DURUMU(1958-1983)

4.1. Abdülkerim Kasım ve Kürtler

1958 İhtilali'nin meydana geldiği dönemde, 1948'de İsrail Devleti'nin İngiliz desteği ile kurulması ve İsrail'in Birinci Arap-İsrail savaşından galip çıkması, 1952 yılında Mısır'da Arap milliyetçiliğinin lideri kabul edilen Cemal Nasır'ın iktidara gelmesi ve 1955 yılında ise Bağdat Paketi'nin imzalanması gibi olaylar gelişmeler yaşanmıştır. Bunların sonucunda ise Irak'ın doğrudan

⁴⁹⁸ Dursun, **a.g.e.**, s. 92.

etkilendiği birtakım siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. İşte bunlardan en önemlisi 1958 ihtilali ile Krallık rejiminin son bulmasıdır⁴⁹⁹. Irak Krallığının sonu ve Irak Cumhuriyeti'nin başlangıcı demek olan, 1958 ihtilali sonrasındaki gelişmeler, Irak'ın geleceğinde önemli etkileri olan gelişmeler olarak nitelenebilir⁵⁰⁰.

İngilizler tarafından kurulan ve onun desteği ile 1958 yılına kadar Irak'ı yöneten krallığın uzun süre devam edememesinde demografik yapısı ve batılı güçlerin Irak üzerindeki çıkar çatışmaları etkili olmuştur. Ülkedeki etnik ve dini karışıklık, Bağdat'ta merkezi bir idarenin kurulmasını zorlaştırmıştır. Bu dönemde İngilizler tarafından bir yandan Arap Şeyhlerine ve Kürtlere otonomi şeklinde sözler verilirken, diğer taraftan da yoğun Şii ve Kürt nüfusa rağmen idare Sünni Araplara verilmiştir. Bunun yanında İngilizler ülkede sahte bir anayasal ve parlamenter sistem uygulamaya çalışmışlardır. 1932 yılından itibaren ise seçim ve parlamento bir oyun olmaktan öteye gidememiştir. Bunlara bir de devletlerarası ilişkiler, eklenince 1921 ve 1958 yılları arasında devam eden krallık döneminde Irak'ta 58 kabine görev yapmıştır⁵⁰¹.

14 Temmuz 1958'de General Kasım tarafından yapılan ihtilalde batı taraftarı olan monarşi rejimi yıkılmış ve yerine radikal milliyetçi bir yönetim geçmiştir. Irak'ta meydana gelen bu ihtilal radikal Arapların lideri olan Nasır'ın yeni bir zaferi olarak adlandırılmıştır⁵⁰².

General Kasım Arap-Kürt kardeşliğinden yana olduğunu söyleyip Barzani'yi Irak'a geri çağırmıştır⁵⁰³. 1958 Devrimi başlangıçta Irak'taki Kürt

⁴⁹⁹ S. Marufoğlu, **Irak Türkleri, Türkler**, C.20, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Selim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 607.

⁵⁰⁰ Şeref Bağbozan, "Baas Yönetimi Altındaki Türkler", Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Eylül, 2007, s. 48.

⁵⁰¹ Z. Kurşun, "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanmayan Ülke: Irak", **Irak Dosyası**, I, ed.: Ali Ahmet Beyoğlu, Tarih ve Tatbikat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.

⁵⁰² Ö.F. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 123.

⁵⁰³ Erol Kurubaş, "Irak'ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Başarı Sansı", **Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel**, c.8, S. 4 Kış 2002, s. 130.

hareketine bazı avantajlar getirdi. 1940'lardaki isyanlar ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ndeki rolünden sonra Irak'tan kaçıp Rusya'ya sürgüne giden Mustafa Barzani, devrimden sonra Irak'a davet edildi. Barzani, 11 yıl sürgünden sonra 6 Ekim 1958 tarihinde Irak'a döndü⁵⁰⁴. Abdülkerim Kasım'ın özerklik veya benzeri haklar yoluyla Kürt meselesine çözüm getirmek gibi bir niyeti yoktu. Ancak Kürt meselesine yaklaşımları, Krallık zamanındaki hükümetlerden farklıydı. Irak'ta, Devrim'den bir hafta sonra ayrılıkçı Kürt hareketinin önde gelenleri de dâhil olmak üzere çok sayıda siyasi tutuklu serbest bırakıldı. Ayrıca, 27 Temmuz 1958 tarihli geçici anayasanın 3. maddesi Arap ve Kürtlerin işbirliğinden söz ediyor ve haklarını güvence altına alıyordu. Bu durum Kürtlerde bir bayram havası yarattı. Abdülkerim Kasım rejimine başlangıçta destek vermelerine yol açtı⁵⁰⁵. Fakat 1958 Devrimi'ni yapan grup içinde ciddi ideolojik farklılıklar vardı. Özellikle devrimin ikinci adamı ve içişleri bakanı olan Abdülselem Arif ile Kasım arasında bu farklılıklar belirgindi. Kasım, Iraklılığa dayanan bir milliyetçiliği savunurken Arif koyu bir Pan Arapçı'ydı. Irak'ın bir Arap devleti olduğunu ve Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birleşmesi gerektiğini savunuyordu⁵⁰⁶.

Devrimden kısa bir süre sonra General Kasım ile Nasırcılar ve komünistler arasında açık bir güç mücadelesi patlak verdi. Kasım, komünistler ve Nasırcılar ile mücadele ederken Barzani'ye bağlı Kürtler Kasım'a destek verdi⁵⁰⁷. Fakat Kasım'ın zayıfladığını düşünen Kürtler özerklik taleplerini artırdıkça aralarındaki 1959 yılından itibaren ilişkiler bozulmaya başladı. Bunun üzerine Kasım, Irak'ın Kuzeyinde daha önceki

⁵⁰⁴ Öznur, a.g.e. s. 106.

⁵⁰⁵ Chris Kutschera, **Kürt Ulusal Hareketi**, çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Avesta, 2001, s. 240.

⁵⁰⁶ Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın "Suriye Bunalımı"ndan sonra artan şöhreti onun Arap Dünyası'nda lider olarak görülmesine neden olmuştur. Nasır'a Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması için ilk teklif Suriye'den gelmiştir. Nasır ilk başlarda bu teklifi ciddiye almasa da, 5 yıllık bir geçiş dönemi önermiş ve daha sonra da teklifi kabul etmiştir. İki Arap ülkesinin hayali gerçek olmuş ve birleşmişlerdir, ancak bütün güç Kahire'de olmuştur. Daha sonra da Suriye geri çekilmiştir. Detaylı Bilgi için bkz: Ö. Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Orta Doğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 331.

⁵⁰⁷ Edmond Ghareeb, **The Kurdish Question in Iraq**, Syracuse, Syracuse University Press, 1981, s. 38.

Irak hükümetlerinin de yaptığı gibi isyancı Kürtlere karşı hükümetin yanında olan Kürt aşiretlerini silahlandırdı.

Abdülkerim Kasım'ın gerçekleştirmeye çalıştığı toprak reformu⁵⁰⁸ nedeniyle hükümete büyük tepki duyan Kürt aşiretlerinin desteğiyle Kasım'ın silahlandığı aşiretleri yenen Barzani, bu tarihten sonra daha da güçlendi⁵⁰⁹. Bunun sonucu olarak 1961'de ise kuzeyde büyük bir Kürt isyanı başladı⁵¹⁰.

4.1.1. Abdülkerim Kasım İle Molla Mustafa Barzani Arasındaki İhtilaf

Abdülkerim Kasım, Şubat 1960'da partisi yasallaştıktan sonra Mustafa Barzani özerklik talep edince aralarında anlaşmazlık yaşanmış ve bu anlaşmazlık kamuya duyurulmuştur. 14 Ekim 1960 tarihinde Molla Mustafa Bazani El-Ümme El-Kürdiye ve El-Madda El-Taniye adlı makalesini Habat Gazetesi'nde yayınladığında Irak Devleti, makaleyi ülkenin birlik ve beraberliğine karşı bir tehdit olarak değerlendirmiş ve adı geçen gazeteyi Meclis-i Örfiye havale etmiştir. Lakin Molla Mustafa, hükümetin bu icraatlarından korkmamış ve 12 Ocak 1961 tarihinden itibaren bir dizi makale yayınlamıştır. Yayınlanan bu makalelerde Irak dış siyasetinin ülkedeki Kürt-Arap ortaklığını dışarı yansıtılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Barzani, hükümetin Arap özgürlük sorunlarının desteklemesi durumunda İran ve Türkiye'deki Kürt halkının sorunlarının da desteklenmesi gerektiğini

⁵⁰⁸ Devrim'den sonra Kasım'ın ilk hedeflerinden birisi Irak'ta geniş çaplı bir toprak reformu yapmaktır. Topraksız köylülere toprak dağıtmayı amaçlayan bu reform sadece Kuzey Irak'ta değil ülkenin geri kalanında da aşiret reislerinin tepkisiyle karşılanmıştır. Kasım, toprak reformuna büyük bir heyecanla girişmesine rağmen, bir süre güç kaybetmesi ve ülkedeki iç karışıklıklar nedeniyle bu reform hiçbir zaman tamamlanamadı.

⁵⁰⁹ Saad N. Jawad, **"The Kurdish Problem in Iraq"**, The Integration of Modern Iraq (Abbas Kelidar) London, Croom Helm, 1979, s. 176.

⁵¹⁰ Martin van Bruinessen, **"The Kurds between Iran and Iraq: Hidden Wars"** Middle East Report, S.141, Temmuz Ağustos 1986, s. 14-27

söylemiştir⁵¹¹. Bu sözlerden endişelenen Türkiye ile İran hükümetleri Irak'taki konsolosluklarını Irak Dış İşleri Bakanı ile görüşmesi için devreye sokmuşlar ve bu makalenin ülkelerini rahatsız ettiğini bakana bildirmişlerdir. Bu makaleyi her iki ülkenin de iç işlerine müdahale ettiği ve komşuluk ilkelerine aykırı olduğu şeklinde değerlendirdiklerini dile getirmişlerdir⁵¹².

9 Eylül 1961 tarihinde Irak'ta Molla Mustafa Barzani liderliğinde Kürt İsyanı başlamıştır. İran Hükümeti, Molla Mustafa Barzani'nin bu isyanı kendi çıkarı için kullandığını düşünüyordu. İran Hükümeti ile Barzani arasında yapılan ilk görüşme sınırlı başladı. Barzani, İran Hükümetine İran topraklarında herhangi bir Kürt İsyanı başlatmayacağı taahhüt edecek, karşılığında da İran Hükümeti isyancılara sınırını açarak erzak yardımında bulunacaktır. Antlaşma, Amerika'nın denetimi altında olacak. İran Hükümeti, Barzani'nin şartlarını kabul etti ve 1962 yılında Amerika ile İran Hükümeti arasındaki gizli müzakerelerde Amerika, İran Hükümeti'nden İsyanlılara silah yardımında bulunmasını istedi.

Barzani, İran topraklarını isyancıların merkezi haline getirmişti. İran hükümeti kendi toprakları olan Raniya ve Rayat şehirleri karşısındaki kuvvetlerini geri çekerek isyancılara silah, tıbbî yardım ve gıda yardımında bulundu. Tam da bu durumda Abdülkerim Kasım, Barzani'yi affedip Irak'a geri çağırmanın ne kadar yanlış bir adım olduğunu anlamıştır. Daha sonra Irak Dış İşleri Bakanı İran Hükümeti'ne protesto muhtırası göndererek Barzani'ye yapılan yardımların durdurulmasını, sınırın kapatılmasını ve komşuluğu devam ettirebilmek için iki ülke arasında imzalanan antlaşmaların ve sözleşmelerin saygı ile karşılanmasını istemiştir. Lakin İran Hükümeti eleştiri muhtırasını reddetmiş, ayrıca bazı İran köylerinin Irak Hava Kuvvetleri

⁵¹¹ Kahtan Ahmet Süleyman, "El-Siyase El-Hariciye El-Irakiye Min Tevrat 14 Temmuz 1958 ile 8 Şubat 1963", Yüksek Lisans Tezi, s. 412.

⁵¹² Halil İbrahim Hüseyin, **Sukut Abdülkerim Kasım, Mevsuat 14 Temmuz**, Dar El-Hurriye Liltibaa, Bağdad, 1989, s. 188-189.

tarafından bombalandığını iddia ederek Barzani'ye yapılan yardımların devam edeceğini bildirmiştir⁵¹³.

Barzani, Irak'ın Kuzey Bölgesi'ni kendi kontrolü altında tutarak vatandaşların kendilerini güvensiz hissetmelerine, onlardan fazla vergi almaya, muhaliflerini tasfiye etmeye devam etmiştir. Irak ordusu, Molla Mustafa Barzani'nin isyanını durdurmak için sürekli çatışma içinde bulunmuştur. Kâsım, Kuzey Bölgesi'ni abluka altına almış, Kendisini düştüğü bu kötü durumdan çıkaramamış, özellikle komünistlerle işbirliği yaparak kendisinin ve milletin çıkarları açısından olumlu davranışlar sergilemediği için beklediğinin tam tersi sonuçlar almıştır⁵¹⁴.

Abdülkerim Kasım Barzani'ye karşı tutumunu şöyle anlatmıştır:

“ Sabah oldu gerçekler ortaya çıktı. Barzani ve yandaşlarının skandalları belirlendi. Yabancı güçlerle işbirliği yaparak ülkenin güvenliğini tehdit ettiğine dair deliller toplandı. Yabancı medya ve basın son günlerde Barzani ve onun önderlik ettiği isyandan bahsetmeye başladılar, bazıları da isyancıların haklarının verilmediğini ağlayarak yazdı. Bu gazeteler, isyancıları Kürt halkının temsilcileri haline getirmek istiyorlar. Lakin bilmiyorlar ki Kürt halkı bu eşkıya ve yandaşlarından vazgeçti, hatta en önemlisi kendi kardeşi Ahmet Barzani bile ondan vazgeçti. Şimdi yanında sadece birkaç eşkıya ile maddi durumlarını düzeltmek için söz verdiği ne yaptıklarını bilmeyen bazı fakir insanlar kalmıştır⁵¹⁵.

New York Times Gazetesi'nin Orta Doğu muhabiri Dana Schmidt, kendi gazetesinde yayınlanan ve daha sonra 10 Eylül 1962 tarihinde Londra'da Daily Telegraph Gazetesi'nde yeniden yayına geçen makalesinde olay şöyle anlatılır: Molla Mustafa Barzani ile görüşmek için onu bir adam

⁵¹³ a.g.e., s. 191.

⁵¹⁴ a.g.e., 191.

⁵¹⁵ Ceridet El-Tevra, S. 995, 14 Eylül 1962.

Beyrut'a davet etti. Barzani'nin yanına gitmek için yabancılar (İran) tarafından yardım edilerek muhabire Kürt kıyafeti bile verildi, adı geçen gazeteci, Irak'ta kuzey bölgesinin dağlarında devrimci lider Molla Mustafa Barzani'nin General Kasım'ı devirmek istediğini ve Orta Doğu'daki Irak'ı Batının en yakın müttefiki yapmak için Amerika'nın yardımını istediğini bildirmiştir. Gazeteci, Barzani ile karargâhında görüştüğünde onun tekrar tekrar bunları dile getirdiğini de ifade etmiştir.

Abdülkerim Kasım, Barzani'nin İngiltere ve Amerika ile eskiden beri işbirlikçi olduğunu, Orta Doğu'da İngiliz nüfuzunu yeniden canlandırmak için çalışan bir ajan olduğunu söyler. Ayrıca Barzani'nin Irak topraklarında 1932-1943-1945 yıllarında isyan ederek Irak'a hıyanet ettiğini ve son olarak ta cumhuriyet dönemindeki son hıyanetini yaptığını da sözlerine ekler⁵¹⁶.

Ayrıca Abdülkerim Kasım basın toplantısında Barzanileri şöyle anlatmıştır: Barzaniler ülkenin dışındaydı, devrimden sonra saygıyla Irak'a getirildiler. Önceden yaptıkları isyanlar eski hükümetler devrinde kaldı, şimdi ise kendi ülkelerine ve topraklarına gelsinler dedik, bölgelerinde imar başlattık. Geri geldiklerinde evsiz oldukları için onlara ev verdik. Durumlarını daha iyi hale getirebilmek için aylık maaş olarak evli olanlara 45 dinar, çocuğu olanlara 50 dinar ve bekâr olanlara da 35 dinar⁵¹⁷ vermeye başladık. Ayrıca, Barzanilerden hapsedilen kişilerin ailelerine 30-50-150 dinar civarında maaş verildi⁵¹⁸. Molla Mustafa Barzani'yi, 16 Nisan 1961 tarihinde Basra Körfezi'ne yanaşan Rus gemisinde, bu gemiyle gelen ve 755 kişiden oluşan Barzaniler arasında en üstün gördüm ve ona elimden gelen her türlü iyiliği yaptım. Lakin o, sonunda devrime ve devrim liderine hıyanetten başka bir şey yapmadı⁵¹⁹.

⁵¹⁶ **New York Times Newspaper**, 10 Eylül 1962.

⁵¹⁷ O devirde Doktora Diplomasına sahip olanların maaşı 50 dinarıydı.

⁵¹⁸ **Ceridet El-Tevra**, 23 Eylül 1961.

⁵¹⁹ Hüseyin, **a.g.e.**, s. 189.

Daha sonra 1963'te Abdülislam Arif'in işbaşına geldiği darbeden sonra savaş iyice kızıştı. İsyan 1966'a kadar sürdü ve bu süreç içinde Irak ordusu büyük güç kaybetti. 1966'da yapılan ateşkesten sonra Bağdat'ta savaşın sürdürülmesinin ülkeye zarar verdiği ve özerklik taleplerinin kabul edilmesi havası oluştu. Aynı yıl dönemin Irak Başbakanı Abdullah Rahman El Bezzaz Kürtlere bazı bölgelerde özerklik veren bir anlaşma planı sundu. Ancak⁵²⁰, bu plan yürürlüğe girmeden 1968 darbesiyle ortadan kaldırıldı.

1958'deki Devrim'den sonra Irak, 1963 ve 1968 yıllarında iki darbeye sahne oldu. 1968'de hükümeti ordu içinden bazı subayların desteğiyle darbeyle deviren Baasçılar, aynı Kasım gibi içeriden tehditlerle karşı karşıyaydı. Bir yandan Irak Komünist Partisi faaliyetlerini hızlandırmıştı. Diğer yandan, Baasçılar hem kendi içlerinde çatışıyor; hem de ordu ile iktidar mücadelesine girmişti. Bunun sonucunda Irak, 1969 yılında bir darbe içinde darbe daha yaşadı. Devlet Başkanı Hasan El Bekir bir grup Badasçıyı ülkeyi Kürt meselesine odaklayarak, orduyu İran ve İsrail ile mücadele etmekten alıkoymak suçlarıyla tutukladı⁵²¹. Ayrıca, aralarında Yahudilerin çoğunlukta olduğu 19 Irak'lı darbe hazırlığı içinde olduğu ve Irak'ı CENTO'ya sokma çabasında olduğu suçlamasıyla idam edildi⁵²². Irak hükümeti bir yandan Bağdat'ı kontrol altına almaya çalışırken diğer yandan Rusya'dan aldığı yeni silahlarla kuzeye 60.000 kişilik bir orduyla operasyon başlatmıştı. Bu operasyonda Irak ordusu Kürtlerin elinde bulunan bazı yerleri ele geçirdi ve Barzani'yi önemli bir yenilgiye uğrattı. Baasçılar Kürtleri yenmelerine rağmen geçmişteki olaylardan bir ders çıkartarak Kürtlerle zayıfken barış yapmayı düşünüyorlardı. Bu nedenle, Bekir da 1970'de anlaşma yoluna gitmeyi seçti.

Bunun en önemli nedenlerinden birisi de Irak'ın içeride ve dışarıda köşeye sıkışmış olmasıydı. Irak, İsrail ile 1967 savaşından sonra bir barış

⁵²⁰ Chris Kutschera, "The Kurds Secret Scenarios", **Middle East Report**, S. 225, Kış 2002, s.14-21.

⁵²¹ Stephen C. Pelletiere, **The Kurds Unstable Element in the Gulf**, Westview Press, Boulder and London, 1984, s. 162.

⁵²² Pelletiere, Stephen Managing Strains in the Coalition," What to do about Saddam?", **U.S. Army War College**, 1996, s. 163.

anlaşması yapmamıştı ve savaş teknik olarak sürüyordu. Suriye ile ciddi bir mücadele içindeydi. İran ile örtülü bir savaş hali içindeydi. Bu nedenle Irak hükümeti iki boyutlu bir politika izlemeye karar verdi: Bir yandan Kürtlerle geçici bir anlaşma yaparak onları yatıştırmayı umuyorlardı. Öte yandan da ordu içinde darbe hazırlığı içinde olan grupları temizlemeyi planlıyorlardı.

4.2. Baas Partisi ve Kürtler

Abdülkerim Kasım Temmuz 1959'da Kerkük Türklerini imha etmek için Kürtleri ve komünistleri kullandıktan sonra devlet içinde kadrolaşan KDP elemanlarını görevden almıştır. Kasım'a karşı Kürtlere verdiği imtiyazlardan dolayı Arap milliyetçilerinde büyük bir nefret duygusu oluşmuştur. Kasım'a suikast düzenlemeye başlayan Arap milliyetçileri arasında Saddam Hüseyin El-Tikriti de vardı. Baasçılar 8 Şubat 1963'te Abdülkerim Kasım'ı darbeye indirdiler⁵²³. Irak Devrik Komite Konseyi 10 Haziran 1963 tarihinde Kürtlerin yaşadığı yerleri askeri bölge ilan edip tekrar savaşı başlatmıştır. Kürt isyancıları ise Kerkük'teki petrol tesislerini imha ettiler. Çıkan çatımsalar sonunda Irak ordusu üstünlük sağlamıştır. Peşmergeler, İran-Irak sınırına kaçmıştır.

12 Mayıs 1966'da Hendren Tepesine saldıran Irak ordusu Kürt isyancılarınca geri püskürtülmüştür. İsyancıların bu başarısı sonucu Irak hükümeti görüşme talebinde bulunmuştur. 29 Haziran 1966 sözleşmesi ile Kürtlere önemli haklar tanınmıştır. Bu sözleşme Kürtlerin özerklik mücadelesinde büyük bir olaydır. Baas Partisi Temmuz 1968'de iktidara geldikten sonra yayınladığı ilk bildiride Irak'ta aşiretçiliği kesin olarak reddetmiştir⁵²⁴. Kasım ayı 1968 tarihinde Irak ordusu destekli Talabani ile Barzani kuvvetleri arasında çatışma çıkmıştır. Irak birlikleri Barzani

⁵²³ Öznur, **a.g.e.**, s. 109-110.

⁵²⁴ Serhat Erkmen, "İç Etkenler Açısından Irak'ın Geleceği", **Irak Krizi (2002-2003)**, ed. Ümit Özdağ-Sedat Laçiner-Serhat Erkmen, Ankara, Asam Yayınları, 2003, s. 5.

karşısında yenilmiştir. Irak ordusu toparlanıp teknolojik silahlar yardımıyla tekrar Barzani'ye üstünlük sağlamıştır.

8 Mart 1970'te Saddam, Barzani'nin bölgesine gelmiştir. Bağdat Yönetimi, 11 Mart 1970 tarihinde Kürtlerle 12 maddelik bir anlaşma imzaladı. Gerçekte bu anlaşma 4 yıllık bir ateşkes işlevi gördü⁵²⁵. Millet Meclisinde temsil edilmelerini, özerk bir Kürt bölgesinin kurulmasını, bir Kürt Cumhurbaşkanı yardımcısının tayini, milli gelirin adil biçimde paylaşılmasını, bölgede Arapça ve Kürtçenin resmi dil olarak kabulünü kararlaştırmıştır⁵²⁶. Bu özerklik anlaşmasına göre Kürtçe, Kürt bölgelerinde resmi dil olacak, eğitim Kürtçe yapılacak ve Kürtlere ayrımcılık yapılmayacaktı⁵²⁷. Aslında Saddam Hüseyin, Irak ordusunun toparlanması için zamana ihtiyacı olduğunun farkındaydı. Kürtler açısından da çatışmaya ara verilmesi gerekiyordu. Uzun süre gerilla savaşı yürüten Kürtler bu anlaşmayı toparlanmak için bir fırsat olarak görüyordu⁵²⁸. Irak hükümeti bu anlaşma ile 4 yıl kazanmış ve bu zaman zarfında ordusunu modernleştirdikten sonra Kerkük'te yeni bir nüfus planlaması başlatıp şehrin yapısını değiştirmeye başlamıştır.

Baas yönetimi ile Kürtler arasında varılan anlaşmaya göre, Kürt özerk bölgesinin sınırlarını tespit etmek için, plebisite başvurulması gerekiyordu. 26 Ekim 1970 tarihinde, etnik köken ve konuşulan anadile dayalı, yapılması düşünülen plebisitte esas çekimşe, Türklerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerin kaderi üzerinde olmuştur. Türk bölgelerinin, hangi tarafın idaresinde kalacağını tespit etmek için, Türkler, taraflardan birinin yönetimini seçmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Öte yandan bu sayım, tercihi öğrenmek için değil, bölgedeki nüfus oranını öğrenmek için yapılacaktı. Ancak, sonuçta yönetim ya Kürtlerde ya da Baasçılar'da kalacaktı. Böylece, bölgedeki Türkler

⁵²⁵ Iraq and Kurdish Autonomy,” **Merip Reports**”, S. 27, Nisan 1974, s. 26.

⁵²⁶ Baskın Oran, **Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti**, İstanbul, Bilgi Yayın evi, 1996, s 206-210.

⁵²⁷ Kurubaş, **a.g.m.**, s. 132.

⁵²⁸ Lokman I. Meho, Michael. G. Nehme, “The Legacy of U.S. Support to the Kurds”, The Kurdish Question in U.S. Foreign Policy” (Lokman I. Meho) Westport, Praeger, 2004, s. 20.

kendilerini Baas-Barzani çekişmesinin ortasında bulmuşlardır. Her iki taraf, sayımın kendi lehlerine sonuçlanmasını sağlamak amacıyla, bir takım baskı ve hilelere başvurmuştur. Başta Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği olmak üzere, birçok gençlik kuruluşu da yayınladıkları bildirilerde, bu durumu şiddetli bir dille kınamış ve Türklerin yalnız ve sahipsiz olmadıklarını dile getirmişlerdir. Kürtlerin, zellikle Kerkük'te giriştikleri sızma hareketleri karşısında aciz kalan Bağdat yönetimi, plebisitin ileride bir tarihe ertelendiğini ilan etmek zorunda kalmıřtır⁵²⁹.

1970 Anlaşmasıyla kısa bir süre için de olsa Irak'ın Kuzeyinde atışma dönemi sona erdi. 1972 yılında Saddam, Moskova ile imzalanan Dostluk Anlaşması'ndan sonra bir anlaşma yaparak silah ve uçak almıştır. İran ve İsrail'in de katkısıyla ABD'den silah ve para yardımı alan Kürtler, yeni bir savaş için hazırlık yapıyordu. Irak ordusu da benzer bir hazırlık iindeydi⁵³⁰.

Irak ordusu 11 Mart 1974'te askeri hazırlıklarını bitirip Kürtlerin zerine yürümüştür. Bağdat kendi hazırladığı özerklik yasasını Barzani'ye kabul ettirmek istiyordu. Barzani de şah aracılığı ile ilişki kurduğu ABD desteği ile anlaşmaya yanaşmamıştır. 4 Ekim'de Baas'a bağlı bir meclis Erbil'de aılmıřtır⁵³¹.

Baas yönetimi, Kürtlere zerklik vererek, Barzani'yi devletle barıştırma yönünde bazı adımlar atmıştır. Bu erevede, Erbil, Dohuk ve Süleymaniye illerini kapsayan ve zaten Kürtlerin denetiminde bulunan topraklar üzerinde Kürt zerk Bölgesi kurulmuştur. Ama Barzani'nin daha fazla istekte bulunması; özellikle de Kerkük petrolleri üzerinde hak iddia etmesi, Baas yönetiminin uzlaşma girişimlerini etkisiz bırakmıştır. Irak'ın petrollerini millileştirmesi ve 1972 yılında Sovyetler Birliği ile bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalaması, İran ve ABD'nin Barzani'ye verdikleri desteği arttırmaları sonucunu doğurmuştur. Kürtler tekrar isyan çıkarmıştır. isyanı

⁵²⁹ İrfan Kaya lger, "Düşman Kardeşler: KDP ve KYB", *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak zel)*, C.3, S. 1, İlkbahar 2000, s. 212.

⁵³⁰ Pelletiere, *a.g.e.*, s. 170.

⁵³¹ znur, *a.g.e.*, s. 121-193.

bastıramayacağını anlayan Baas yönetimi İran'la anlaşmak zorunda kalmıştır⁵³².

Irak'ın Kuzeyinde Kürt hareketlerini zaman zaman İran, Suriye ve ABD desteklemiştir⁵³³; ancak bunların verdiği destek taktiksel aşamanın ötesine geçmediği için destekler oyun içindeki küçük amaçlarına erişince geri çekilmiştir. Bu üçlü desteğin en önemli örneğini Şah'ın iktidarda olduğu İran oluşturmuştur. İran, 1960'tan 1975 Cezayir Anlaşması'na kadar Bağdat'a başkaldıran Molla Barzani liderliğindeki Kürt hareketinin en büyük destekçisiydi⁵³⁴. İran'ın her türlü desteğine rağmen Kürtler başarıya ulaşamamışlardı. Cezayir Anlaşması İran Şahı Rıza Pehlevi ile Irak'ın ikinci adamı Saddam Hüseyin arasında 6 Mart 1975'te imzalanmıştır. Bu anlaşma neticesinde iki ülke arasındaki karasularının sınırları belirlenmiş ve sınırdan sızmalara karşı güvenlik ortamı oluşturulmuştur⁵³⁵. Irak, İran'ın Sattül-Arap suyu ile ilgili tüm isteklerini kabul etmiştir⁵³⁶. İran, Irak'tan istediğini alması üzerine Kürtlerden desteğini çekmiş ve Saddam'la baş başa bırakmıştır⁵³⁷.

Bu anlaşma Kürtler üzerinde şok etkisi yapmıştır. Barzani İran istihbaratı Savak'ın Tahran'daki misafirhanesinde radyodan haberi almıştır. Anlaşmadan 8 saat sonra İran ordusu Irak topraklarından geri çekilmiştir. Irak Hükümeti isyancıların teslim olması için 16 günlük süre tanımıştır. Barzani 9 Martta Irak'a gelmiş ve ABD'ye yardım çağrısında bulunmuştur. ABD buna cevap bile vermemiştir. Dünya Baas'ın yanında yer almıştır. Şah, İsrail ve ABD, Kürtleri kaderleriyle baş başa bırakmıştır. Barzani üst düzey yöneticilerini toplayıp herkesin fikrini söylemesini istemiştir. Sıra Barzani'ye geldiğinde Barzani "Kürt devrimi bitti, teslim olmaktan başka çaremiz yok"

⁵³² Tuncay Özkan, **Bush ve Saddam'ın Gölgesinde Entrikalar Savası**, Alfa yayımları, 2003, s. 173.

⁵³³ Pelletiere, **a.g.e.**, s. 170.

⁵³⁴ Abdülhamit Bilici, "Kürt Yahudiler ve Saddam Sonrasında Devletleşme Süreci" Kimin Savaşı? Ortadoğu'da Savaşın Perde Arkası", ed. Kerim Balcı, İstanbul, Zaman Kitap, 2003 s. 168.

⁵³⁵ Öznur, **a.g.e.**, s. 194-201

⁵³⁶ İhsan Kaymaz, "Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, c.1, S.1, Haziran 2005, s. 22.

⁵³⁷ Tayyar Arı, **2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, İstanbul, Alfa yayımları, 1999, s. 246.

demıştır. Muhalifler Barzani'yi teslim olmakla ve davalarında ihanetle suçlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda Kürt cephesi çökmüştür. On binlerce Kürt İran'a sığınmıştır. Irak hükümeti sorunu kökten çözmek için Türkiye sınır bölgelerini yasak bölge ilan edip binlerce sivil yerinden etmiştir.

Bu olaydan sonra KDP'de büyük çözümler başlamıştır. Irak hükümeti KDP liderlerinin başına ödül koymuştu. Zaho bölge komutanı ödül için bir peşmerge tarafından öldürülünce KDP arasında büyük bir şok etkisi yapmış herkes birbirine şüpheyile bakmaya başlamıştır. Bir görüşmede Barzani, ABD'yi Kürt meselesinin içine niçin çekmek istediği konusunda şunları söylemiştir “Amerikalıları bu işin içine sokmak son derece önemlidir. Çünkü ABD bir yere parasını bağlıyorsa o iş bitene kadar içinde olur, çekip gitmez.”

17 Mart 1975'te Irak ve İran Dışişleri Bakanları bir protokol imzaladılar. Bu protokolle Barzani hareketi noktalanmıştır. Barzani'nin sonunu, güvendiği Şah hazırlamıştır. 1975'teki başarısızlık Kürt hareketi içindeki muhalefeti harekete geçirmiştir. Bölgedeki İngiliz, Alman ve Fransız etkinliği sebebiyle ABD Ortadoğu'ya yönelmiştir. ABD başkanları petrolün ilerde hayati öneme sahip olacağı düşüncesiyle emperyal siyasetini attırmıştır. Molla Mustafa Barzani Irak yenilgisinden sonra tekrar İran'a sığınmıştır. Barzani'nin sağlığı bozulduğu için ABD'ye gitmiş ve 1 Mart 1979'da ABD'de ölmüştür. Barzani yanılmış, siyasi mücadelesinde yaptığı en büyük hatayı ABD ve Şah'a güvenmekle yapmış⁵³⁸.

Irak Kürt hareketinde 1979'da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Molla Mustafa'nın ölümü üzerine Kasım 1979'da toplanan 9. kongrede oğlu Mesud Barzani parti başkanlığına seçilmiştir. 1946'da İran'da doğan ve sekiz çocuğu olan Mesud Barzani'nin “Barzani ve Kürt Kurtuluş Hareketi” adlı 4 ciltlik kitabı bulunmaktadır. Mesud Barzani, Irak'ın Kuzeyinde 20 yıldır savaşta ve barışta en fazla öne çıkan şahsiyet olmuştur⁵³⁹.

⁵³⁸ Öznur, **a.g.e.**, s. 202-255.

⁵³⁹ Zülfü Dağdeviren, “Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası Devlet- Hükümet İlişkileri”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 72.

4.3. Celal Talabani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin Kurulması

Celal Talabani 1933 yılında Süleymaniye'de doğmuştur. Liseyi Erbil'de 1958 yılında bitirmiştir. Talabani, babasının kendisi hakkındaki düşüncesini şöyle anlatıyordu:” bana her zaman lisedeyken değil üniversiteyi bitirdikten sonra siyasi sahada bulunmam için öneride bulunurdu, Annem ise din adamı olmamı isterdi. Fakat ben inandığım ve istediğim siyaset, halkımın ve ülkenin menfaati için çalışmaktı”⁵⁴⁰. Talabani Bağdat Üniversitesi hukuk fakültesinden mezun olmuş, genç yaşta KDP'ye üye olmuştur. Siyasi hayatına 1950'lerde KDP'nin örgenci kanadının kurucusu ve lideri olarak başlamıştır⁵⁴¹. 1954'te politbüro üyeliğine seçilmiştir. 1961'de peşmerge gücü Rızgari (Kurtuluş) güçlerinden sorumlu olmuştur. Celal Talabani Kürt liderlerin en eski olanlarından ve diplomasiyi en iyi kullananlarından biridir. Celal Talabani Soranca konuşan, görelî olarak daha gelişmiş eğitilmiş ve şehir kökenlidir. Soranca, İran'daki Kürt diline daha yakındır. Doğuda yerleşik Sorani aşiretinin lideri olan, atak ve örgütçü yapısıyla pratik bir teorisyen ve iyi bir yönetici olan Talabani grubu Kadiri tarikatına bağlıdır. Kürtçe ve Arapçadan başka İngilizceyi ana dili gibi konuşur. Talabani, 2003 Irak harekâtından sonra Irak Yönetim Konseyi'ne bilahare de Irak Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Hitabetinin ve ikna kabiliyetinin iyi olması sebebiyle birçok lideri etrafına toplamıştır. Halk arasında efsane şahıs olarak görülmektedir. Hatta Kürt kadınları en güzel elbiselerine “Mam Celal-Celal Amca” ismini vermişlerdir⁵⁴². Talabani Marksist ilkeleri savunan şehirli ve aydın bir görünüme sahip olup, Barzanileri gericilik ve milliyetçilikle suçlamaktadır.

⁵⁴⁰ Maad Fayad,” Min Dakiret El-Mam Mundu 1951 Daauna İle İlan İklım Kürdistan Dımın El-Irak ve Hüküme Kürdiye İle Canib El-Merkeziye”, **El-Şark El-Avsat Ceridesi**, Ağustos 2009, S. 11217.

⁵⁴¹ **a.g.m.**, Ağustos, 2009.

⁵⁴² Dağdeviren, **a.g.t.**, s. 73.

KDP'nin gelenekçi, muhafazakâr ve aşiretçi kanadını temsil eden Mustafa Barzani ile partinin entelektüel, Marksist kanadını (buna KDP Politbürosu deniliyor) temsil eden İbrahim Ahmet arasında bir ayrışma yaşandı. Bu ayrışma, bugünkü KYB (Kürdistan Yurtseverler Partisi)- KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) ayrılığının da temelini oluşturmuştur. Molla Mustafa'ya isyan eden Hizbin lideri İbrahim Ahmet, Talabani'nin kayınbabasıdır⁵⁴³. 1960'ların başından itibaren Barzani yönetimine muhalefet eden 1964'te partiden ayrılan Talabani kendi örgütünü kurmak ve hareketin liderliğini ele geçirmek istemiştir. Barzani ile yolları ayrılırken 10 Şubat 1964'te Irak hükümeti ile KDP arasında yapılan çatışmanın durdurulması ve barış çözümü Kürt hareketinde ihtilaflara sebep olmuştur. 1964'te yapılan KDP kongresine Celal Talabani katılmamıştır. Talabani, Kürtlerin Irak'tan ayrı müstakil ve sosyalist rejime dayalı bir Kürt devleti kurmalarını istemiştir. Bunu sağlamak için de Irak Komünist Partisi ile işbirliğine gidilmesini istemiştir. Molla Mustafa Barzani'nin fikri ise çevredeki bütün devletlerin müstakil Kürt devletinin kurulmasına izin vermeyeceklerini, bu sebeple en iyi yolun Irak devleti içinde özerk bir Kürt bölgesi olarak kalmak olduğudur. Hafız olan Molla Mustafa Barzani, komünist ve sosyalist rejim esasını kabul etmiyor; daha önce kendisinin bulunduğu Rusya'dan örnekler vererek müstakil Kürt devleti fikrini reddediyordu. Bu fikir ayrılığı sebebiyle Celal Talabani, İran'a gitmek zorunda kalmıştır.

KDP'de kopuş böylece tamamlandı. KDP'nin safında 15-20 bin peşmerge varken Talabani'nin 1000 kadardı⁵⁴⁴. Molla Mustafa Barzani, çırağı için "halkına ihanet eden davasını satan Cahs olarak nitelendirmiştir. Cahs satılmış merkep anlamına da gelmektedir⁵⁴⁵. 1966-1970 yılları arasında Talabani güçleri ile Barzani güçleri arasında birçok silahlı çatışma yaşanmıştır. Barzani'nin 18 Mart 1970'te ilan ettiği aftan Talabani de

⁵⁴³ Serhat Erkmen, "Türkiye'nin Körfez Savaşı Sonrası Kuzey Irak Politikası", **Irak Krizi (2002-2003)**, ed. Ümit Özdağ-Sedat Laçiner-Serhat Erkmen, Ankara, ASAM yayımları, 2003, s. 271.

⁵⁴⁴ Öznur, **a.g.e.**, s. 431-438.

⁵⁴⁵ **a.g.e.**, s. 444.

yararlanıp kendi örgütünü lağvetmiştir. Talabani 1974'e kadar Barzani'nin Ortadoğu ve Avrupa'daki temsilcisi gibi çalışmıştır. 1974'teki çekişmeler sonucu Talabani, Suriye'ye sürgüne gönderilmiştir. Talabani'ye fırsat 1975 yenilgisiyle çıkmıştır. 1975'teki Cezayir Anlaşması'ndan sonra Barzani hareketin liderliğinden çekilmiştir. Talabani Irak ordusunun KDP'yi Mart 1975'te yenilgiye uğratmasından sonra Irak'tan kaçan Kürtleri tek çatı altında toplamaya çalışmıştır.

Suriye yanlısı politikalar izleyen Celal Talabani, 1 Haziran 1975'te KYB'yi kurduğunu ilan etmiştir. Suriye'nin yardımıyla Süleymaniye'ye dönen KYB bu dönemde KDP ile çatışmaya girmiştir. KDP de bu dönemde İran'da üslenmiş ve Tahran'dan yardım görmüştür. Talabani Irak ordusuna ilk kurşunu atmak için silahlı mücadeleye başlama kararı almıştır. 26 Mayıs 1976'te ilk kurşunu Barzani peşmergeleri atmış, ama KYB'lilere mal edilmiştir. Çünkü bu dönemde Kürt enformasyonu Talabani denetiminde bulunuyordu.

1977'de KYB karargâhını Şam'dan Irak'ın Kuzeyine taşımıştır. Silah ve diğer ihtiyaçları Türkiye üzerinden Suriye'den gelmiştir. Yol KDP denetiminde olduğu için KYB artık KDP'yi siyasi ve askeri açıdan bitirmek istemiştir. Talabani karargâhını Türkiye-Irak sınırına taşıyarak kuvvetlerinin başına Ali Askeri'yi geçirmiştir. KYB'ye bağlı 800 kişilik bir grup Soran'dan çıkmış Şemdinli ilçesinde KDP'ye yakın Türkiye'deki Şıvancılar tarafından saldırıya uğramıştır. Bu grubun çoğu öldürülmüştür⁵⁴⁶.

1979 Şubat'ında İran'da Humeyni rejiminin başlaması ile İran-Irak ilişkileri bozulmuştur. Humeyni'nin İran dışındaki Şiileri etkilemeye yönelik politikası üzerine Irak, 17 Eylül 1980'de İran-Irak sınır anlaşmasını feshetmiştir. Irak 22 Eylül 1980'de de İran'a saldırmıştır⁵⁴⁷. İran'ın Temmuz 1983'te Irak'ın Kuzeyine saldırması KDP ve KYB'nin arasını iyice açmıştır. İran ve KDP'nin ortak saldırısı sonucu KYB güneye inerek Irak'la Aralık

⁵⁴⁶ a.g.e., s. 457-470.

⁵⁴⁷ Refet Yinanç, *Iraklı Sığınmacılar Ve Türkiye*, Ankara, Tanmak yayımları, 1992, s. 23.

1983'te ateşkes anlaşması yapmıştır. 1985'ten sonra Talabani Irak'la ilişkilerini kesip KDP' ye yanaşmaya çalışmıştır⁵⁴⁸. KYB, kuruluşunda Suriye sonrasında Almanya ve İran'ın desteği ile bölgede etkin bir konuma gelmiştir. Türkiye, İran ve Suriye'deki çoğu Kürt örgütleriyle ilişkiler geliştirmiştir.

5. İRAN-IRAK SAVAŞINDAKİ KÜRTLERİN DURUMU 1983-1991

Şubat 1983'te Türkiye ile Irak arasında "Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Türkiye PKK faaliyetlerini durdurmak amacıyla Irak'ın Kuzeyine askeri hamleler düzenlemiştir. Bu hamlelerde KDP ve KYB kampları zarar görmüştür. KDP bu hamleleri kınadığı gibi Temmuz 1983'te "KDP-PKK Dayanışma ilkeleri" adlı bir protokol imzalamıştır. Türkiye'nin hamleleri aralıksız devam ederken 1986'da bundan büyük zarar gören Kürt gruplar işbirliği anlaşması imzalamıştır. Türk uçaklarının bombalamasından zarar gören KDP ve KYB artık PKK'nın yükünü taşımak istememiştir. KDP Türkiye'nin baskısı ile İran'dan gelen desteğin kesilmesi sonucu Nisan 1987'de PKK ile yaptığı 1983 protokolünü tek taraflı olarak iptal etmiş ve dost ülke Türkiye'ye ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir⁵⁴⁹. 1980-1988 yılları arasında süren savaş boyunca Irak'ın Kuzeyindeki Kürtler, İran'ın desteğiyle ayaklanarak bölgede denetimi ele geçirmiştir. Savaştan sonra İran desteğini çekince Saddam Hüseyin'in Enfal operasyonları başlamıştır⁵⁵⁰. Iraklılar 23 Şubat-6 Eylül 1988 tarihleri arasında yapılan askeri eylemlere Enfal (ganimetler) adını vermişler. Bu harekât KYB karargâhlarına yapılan saldırı ile başlamıştır. Irak ordusu Kürtlere yönelik ilk Enfal saldırısını 17 Şubat 1988'de yapmıştır. Bu olayda Kürt köyleri yıkılmış, Barzani aşiretinden 800 eli silah tutan erkek Irak ordusu tarafından kaçırılarak öldürülmüştür. Aynı tarihte

⁵⁴⁸ Öznur, **a.g.e.**, s. 452-491.

⁵⁴⁹ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "Kürt Sorunu", **Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim yayımları, 2003, s. 133-136.

⁵⁵⁰ Kaymaz, **a.g.e.**, s. 23.

1000 Kürt kızı da kaçırılarak körfez ülkelerinde zenginlere satılmıştır. 13 Mart 1988'de İran askerleri Irak topraklarına girip Kürtlerin desteği ile Süleymaniye'nin Halepçe kasabasını ele geçirmiştir. 16-17 Mart'ta Saddam bu bölgeye uçaklarla bomba yağdırmıştır. Irak yönetimi kimyasal gazlar kullanmıştır. En büyük kimyasal saldırı Halepçe'ye yapılmıştır. Toplam 3200 ile 5000 arasında insan ölmüştür⁵⁵¹. Saddam Kürtlere Kürt tarihindeki en büyük darbeyi bu Enfal operasyonu ile gerçekleştirmiştir. Mayıs 1988'de KDP ile KYB arasında uzlaşma sağlanmış ve bu iki partiden oluşan Irak Kürdistan Cephesi (IKC) kurulmuştur⁵⁵².

Saddam İran ordusu ile beraber hareket eden Kürtleri cezalandırmak için tekrar Irak'ın Kuzeyine büyük bir operasyon düzenlemiştir. Yine kimyasal saldırı olur endişesiyle binlerce Kürt Türkiye sınırına doğru kaçmıştır. Bunun üzerine Türkiye 1 Eylül'de Kürtlere geçici göçmen statüsü vererek sınırlarını açmıştır. Halepçe katliam korkusu içindeki insanlar sınırı geçip Türkiye'ye sığınarak canlarını kurtarmaya çalışmışlardır. Irak 1984 protokolünü öne sürerek Türkiye'den sıcak takip hakkını kullanmak istemiştir. Türkiye bu hakkı 3 kez kullanmasına rağmen Irak'ın Kuzeyinden gelen mültecilerin silahsız olduklarını ve bunların Irak aleyhinde faaliyet göstermelerine izin verilmeyeceğini bildirerek Irak'ın isteğini reddetmiştir. Irak bunun üzerine sıcak takip protokolünü iptal etmiştir⁵⁵³. Toplam 51.542 kişi yoğunluk Hakkâri olmak üzere sınırı geçmiş ve Türk Devleti'nin kurduğu geçici kamplara yerleştirilmişti. Batılı ülkeler sembolik olarak bunlardan sadece 1018 kadarını ülkelere kabul ettikleri gibi istenen maddi yardımı da yapmamışlardır. Üstelik Türkiye'yi de sığınmacılara kötü davranmakla, yetersiz şartlarda barındırmak ve insan haklarından yoksun bırakmakla suçlamışlardır. 6

⁵⁵¹ Human Rights Watch, **Irak'ta Soykırım: Kürtlere Karşı Enfal Harekâtı**, çev. Akın Sarı- Orhan Akalın- Umut Hasdemir, İstanbul, Aram yayıncılık, 2004, s. 38-48.

⁵⁵² Erhan-Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 136.

⁵⁵³ **a.g.m.**, s. 138.

Eylül'de Saddam'ın af ilan etmesiyle bu göçmenler Irak'a geri dönmüştür. İran bu olayda da Kürtleri yalnız bırakmış ve yardım etmemiştir⁵⁵⁴.

Savaş esnasında Irak Kürt Cephesi, 1988-1989 yıllarında Irak ordusundan yediği darbe nedeniyle, zayıflaması ve dış desteği fazla bulamaması sebebiyle Irak ordusuna karşı fazla faaliyette bulunamamıştır. Bu dönemde KDP İsrail ile KYP ise ABD ile görüşmüşse de destek alamamıştır. Fransa'nın himayesi altında 14-15 Ekim 1989'da Paris'te Kürt konferansı düzenlenmiştir. Konferansa ABD ve İngiltere de destek vermiştir. Konferansta Kürt meselesini BM gündemine alınması tartışılmıştır⁵⁵⁵. Kasım 1990'da Irak Kürt Cephesi ile CIA yetkilileri Şam'da görüşmüşlerdir. CIA ayaklanma durumunda Irak Kürtlerine silah vereceklerini söylemiş, Irak Kürtleri, Filistin Kurtuluş Örgütü gibi uluslararası tanınma talep etmiştir. Ancak ABD bu isteği yerine getirmekten (Arap tepkisinden dolayı) çekinmiştir⁵⁵⁶.

6. İRAN-IRAK SAVAŞINDAN SONRA KÜRTLERİN DURUMU 1991-2003

KYP ve KDP iki Kürt grubunun oluşturduğu Irak Kürt Cephesi'nin 40 bin civarında silahlısı vardı. Bush'un 15 Şubat 1991'de yaptığı "Irak halkı Saddam'ı kenara çekilmeye zorlamalıdır" konuşmasından sonra, Irak'ın Kuzeyinde ayaklanma planları yapılırken güneyde Şiiler, Muhammed Bakır El-Hâkim önderliğinde ayaklanmıştır. Mart 1991'de başlayan ayaklanma aynı dönemde kuzeyde Kürtlerinde ayaklanması sebebiyle Irak yönetimini zor durumda bırakmıştır⁵⁵⁷. İran'ın Şiileri desteklemesine, Kuveyt, Suudi Arabistan ve ABD karşı çıkmıştır. Bu sebeple Irak yönetimi Kürtlerden farklı olarak Şii ayaklanmasını daha kolay bastırmıştır. Burada Irak'ın kimyasal

⁵⁵⁴ Arı, **a.g.e.**, s. 230.

⁵⁵⁵ Öznur, **a.g.e.**, s. 307

⁵⁵⁶ Erkmen, **a.g.m.**, s. 271.

⁵⁵⁷ Chomsky Noam, Bennis Phyliss ve ark, **A.B.D.'nin Irak Politikası- Amerika'nın Irak Savaşı**, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2003. s. 102.

silah kullandığı da iddia edilmiştir. Şii ayaklanmasının bastırılmasında, dış güçlerin, Kürtlere destek oldukları gibi Şiilere destek olmamasının büyük önemi vardır. Şii ayaklanmasının yardım görmemesinin en önemli sebebi, Irak'ın bölünmesi ve güneydeki Şii nüfusun yoğunluklu olduğu bölgenin İran'la birleşmesi endişesidir.

Böylesi bir senaryo ise bölgede güçlü bir devlet istemeyen büyük güçler için kabul edilemez bir durumdur⁵⁵⁸. Şii ayaklanmasının diğer bir özelliği ise kuzeydeki Kürt ayaklanmasından farklı olarak devleti değil, rejimi hedef alan ve rejim karşıtı tüm Arap unsurların katıldığı bir ayaklanmaydı. Bu yüzden de Batılılarca desteklenmemiş ve Saddam tarafından kolayca bastırılmıştır. II. Körfez Savaşı sonrasında gerçekleşen Kürt ayaklanmasına ekonomik ve siyasal olarak büyük destek veren Batı, aynı desteği Kürtlerle es zamanlı olarak ayaklanan Şiilerden esirgemiştir. Oysa Şiilere verilecek bir destek, Saddam rejiminin daha o zaman devrilmesini sağlayabilirdi. Bu olaydan sonra Şiiler anladılar ki, Batının ve ABD'nin gerçek amacı, Kürtleri kullanarak bölgeye müdahale etmektir. Saddam yönetimine yönelik suçlamaları, yalnızca bu politikanın bir aracıdır⁵⁵⁹.

Kuzeydeki Kürt isyanı kısa sürede büyümüş ve denetim Kürtlerin eline geçmiştir. Ayaklanmanın liderliğini KYB yapmıştır. Kürtler petrol olmadan Kürt devletini kuramayacaklarını bildiklerinden Musul ve Kerkük'ü ele geçirmek için ısrarla mücadele etmişlerdir. Saddam güneyde Şiileri acımasızca bastırdıktan sonra kuzeye yönelmiştir. 21 Mart 1991'de Irak ordusu saldırıya geçerek ayaklanmayı bastırmıştır. Kürtler, Türkiye-İran sınırına kaçmış ve iki örgütün üst düzey yöneticileri İran ve Suriye'ye sığınmıştır. Göçmen Kürt ve Türkmenler Türkiye sınırına gelmiştir. Türkiye başlangıçta sayıları 500.000'e varan sığınmacıların içeri alınmaması yolunda karar almıştır. Çünkü 1988'de böyle bir deneyim yaşamış ve bunun maliyetine katlandığı halde Batılı

⁵⁵⁸ Mesut Özcan, "Irak'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", Orta Doğu: Kaos mu, Düzen mi? **Konferansı**, yay. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul, Tatav Yayınları, 2004, s. 23.

⁵⁵⁹ Kaymaz, **a.g.e.**, s. 12-16.

devletler yardımıda bulunmak bir yana bir de Türkiye'yi eleştirmişlerdi. Saddam'ın ayaklanmayı bastırma yönündeki çabalarına ABD'nin sessiz kalması sonucu Kürt ayaklanması bir kez daha başarısız olmuştur⁵⁶⁰. Türkiye savaş sonrasında tekrar Saddam tarafından yok edilme tehlikesi yaşayan Kürt halkına topraklarını açmış aynı zamanda Turgut Özal bu göçmenlerin evlerine dönmelerini sağlamak ve güvenlik içerisinde yaşamalarını sağlamak için girişimlerde bulunmuştur⁵⁶¹. Özal BM'nin 688 sayılı kararının alınmasında önemli rol oynamıştır⁵⁶². Türkiye'nin girişiyle 1991'de Kürtler yeni Halepçelerden kurtulmuştur⁵⁶³. BM 5 Nisanda 688 sayılı kararı kabul etmiştir. Özal'ın girişiyle yardımların ulaştırılması için bir güvenli bölge oluşturulmuştur. Türkiye'nin, sınırı 5 Nisanda açması üzerine göçmenler Türkiye topraklarına geçiş yapmıştır. Türkiye yardım için sığınmacılara 1,6 milyon dolar harcama yapmıştır. 10 Nisan'da 36. paralel ile Türkiye arasında kalan bölge Kürtler için güvenli bölge haline getirilmiştir. Buranın güvenliğini ABD İngiltere ve Fransa askerleri sağlamıştır⁵⁶⁴.

Bununla birlikte ayaklanmanın ardından BM'nin kabul ettiği 688 sayılı kararla, Milletler Cemiyeti'nin 1925'teki Musul'la ilgili kararından bu yana ilk kez, bir uluslararası belgede Kürt sözcüğüne yer verilerek, Kürtlerin uluslararası topluluk tarafından ayrı bir etnik grup ve bölge politikalarının bir aktörü olarak tanındığı tescil edilmiştir. Bu arada ABD'nin bastırmasıyla Nisan ortalarında Irak hükümetiyle Kürt ayaklanmacılar arasında özerklik görüşmelerine başlanmış ve anlaşmaya varılmıştır. Saddam ve Kürt liderleri bir televizyon programında barıştırılmışlardır⁵⁶⁵.

⁵⁶⁰ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 260.

⁵⁶¹ Ramazan Gözen, "Kuzey Irak Sorunu", **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel yayımları, 2004, s. 787.

⁵⁶² McDowell David, **A Modern History Of The Kurds**, I.B.Tauris, London, 2001. s. 275.

⁵⁶³ Tayyar Arı, "**Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler**", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara, Nobel yayımları, 2004, s. 683.

⁵⁶⁴ Öznur, **a.g.e.**, s. 316-320.

⁵⁶⁵ Baskın Oran, **Devlet Devlete Karşı**, Ankara, Bilgi yayınevi, 1994, s. 68-70.

7. ABD’NİN IRAK’I İŞGALİNDEN SONRA IRAK’IN KUZEY KÜRTLERİNİN DURUMU 2003-2007

ABD’de 11 Eylül tarihli küresel terörün ABD’yi vurmasının ardından, bir taraftan uluslararası teröre savaş açarken bir taraftan da bu gelişmeyi ABD kamuoyunu aldatan bir kampanyaya dönüşmüştür. Önce BM şemsiyesi altında Afganistan’daki Taliban yönetimine müdahale eden, daha sonra Irak’a yönelen ABD’nin gerekçesi “ Kitle İmha Silahları” (KİS) (nükleer, biyolojik, kimyasal)⁵⁶⁶ ürettiği ve El-Kaide ile Irak hükümetinin ilişkisinin olduğu endişesi idi⁵⁶⁷. Bir diğer endişe de İsrail’in Irak’ın nükleer gücünün hedefi olabileceği hususu idi. Oysa ABD’nin Irak’ta KİS olduğuna ve Taliban’ın desteklendiğine ilişkin bahanelerinin gerçek olmadığı, Amerikan halkını 11 Eylül terör dalgalarıyla korkutan teröre karşı savaş için bahane bulmak olduğu daha sonra ortaya çıktı⁵⁶⁸.

Afganistan’dan farklı olarak, ABD’nin Irak’taki işleri çok iyi gitmemiştir. Irak içinden önemli bir direnişle karşılaşmıştır. ABD’nin Irak’taki başarısız kılınarak durdurulabilmesi ve yeni bir maceraya gitmesinin önlenebilmesi için, dolaylı yoldan bölgedeki ABD aleyhtarlarının bu direnişe destek vermekte oldukları kuvvetle muhtemel olduğu değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, Irak operasyonu, Küresel terörle mücadele değil, ABD-İngiliz ve diğer ülkeler arasında bir uluslararası savaş niteliği kazanmıştır⁵⁶⁹.

Kuzey Irak zamanla Coğrafi bir anlamı olduğundan siyasi bir terime dönüşmüştür. Türkiye’nin Irak’taki yokluğunu fırsat bilen Irak’ın kuzeyli Kürtleri hem Irak’ın Kuzey bölgesindeki boşluğu doldurmuş, hem de yeni

⁵⁶⁶ Şebnem Duman, “ABD’nin 11 Eylül Sonrası Stratejisi üzerine tespitler”, **Global Strateji Enstitüsü Dergisi**, Yıl 3, S.10, Ankara, Yaz 2007, s. 180.

⁵⁶⁷ Bradley A. Thayer, “Irak’ta Beklenen Savaşın Nedenleri”, **Stratejik Analiz Dergisi**, C.3, S.33, ASAM, Ocak 2003, s. 86-87.

⁵⁶⁸ Celalettin Yavuz, “Irak’ın Kuzeyindeki Gelişmelerin Bölge Jeopolitiğine Etkileri”, **Global Strateji Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2, S.6, Ankara, Yaz 2006, s. 25.

⁵⁶⁹ Ramazan Gözen, **Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 187.

yönetimde önemli görevler üstlenmişlerdir. Irak’a müdahalenin ardından ABD’nin müttefik haline gelen Irak’ın Kuzeyindeki Kürtler, özellikle Türklerin yoğun bulunduğu Kerkük ve benzeri bölgelerde Arap nüfusu dışarıya sürerken, bu boşlukları dışarıdan getirilen Kürtlerle doldurarak bölgenin demografik yapısını alt üst ediyorlardı⁵⁷⁰.

Barzani Kürt ulus devletini içeren federasyon konusunda ısrar etmiş ve etnik yapıya göre federasyon istemiştir. Musul ve Kerkük Barzani’ye göre Kürtlerindir. Türkiye Kürt devletinin kurulmasını savaş sebebi sayacağını Batılılara bildirmiştir. 3 Mart 2003’te KYB ve KDP silahlı peşmergelerini birleştirme kararı almıştır. 26 Kasım 2002’de Amerikan Time dergisinin muhabiri Robin Wright, Mesut Barzani ile röportajlar yaptı. Barzani, Türkiye’nin adını vererek yabancıların müdahalelerinde duyduğu endişeyi dile getirerek şöyle demiştir:

“Bizi bu ülkenin müdahalelerini kabul etmiyoruz. Onlar ve başkaları için Kerkük bizim kanlarımızın denizidir. Kerkük, Kürt halkının çektiği eziyetlerin sembolüdür. Elbette Kürt olmayanlar da Kerkük’te bulunabilirler; ama Kerkük, Kürdistan’ın bir parçasıdır ve biz onun kimliği konusunda pazarlık yapmaya hazır değiliz”⁵⁷¹.

KDP lideri Mesut Barzani 2003 yılında El-Arabia televizyonunda yaptığı bir söyleşide şöyle demiştir:

“Kürt Milleti tek bir millettir. Ben bunu bir kez daha vurguluyorum. Fakat ortada gerçekler var. Gerçek şu ki Kürt milleti bölünmüştür. Bugün biz Irak Kürtlerinin sorunlarını üstlenmiş bulunuyoruz. Türkiye’deki, İran’daki ya da başka bölgelerdeki Kürtlerin sorunlarını çözmek, oralardaki Kürtlere düşer. Ama uzun vadede, stratejik açıdan birleşmek ve bağımsız bir devlet kurmak

⁵⁷⁰ Kerkük Yağmalanıyor, **Yeniçağ Gazetesi** 08 Aralık 2003, s. 13.

⁵⁷¹ Şeyh Ali Rıza Attar, **Kürtler**, çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 332.

Kürt milletinin hakkıdır. Bu iki mesele arasında bir çelişki bulunmamaktadır”⁵⁷².

Iraklı muhalifler Ağustos 2002’de Washington’da, 14-16 Aralık 2002’de Londra’da, 26 Şubat-1 Mart 2003’te Ankara’da toplanmışlardır. Londra toplantısında 22 maddelik bir siyasi bildiri kabul edilmiştir. Bildirinin Türkmenlerin hakları başlıklı tek cümlelik 11. Paragrafı şöyledir:

Konferans, Türkmenlere karşı uygulanan ırkçılığı ve etnik temizliği görüşmüş ve Türkmenlere diğerleriyle eşitliği kabul etmenin önemini vurgulamış ve veli hukuki çerçevede onlara etnik, kültürel ve idari hakları bahşetmeyi ve bu hakları anayasa ile korumayı kabul etmiştir⁵⁷³.

7.1. Musul ve Kerkük’ün Kürtler Tarafından İşgali

9 Nisan 2003 tarihinde Bağdat düşmüştür. Irak Kuvvetlerinin çekilmesi üzerine ABD birliklerinin öncülüğünde Irak Kürdistan Demokrat Parti (İKDP)’ye bağlı peşmergeler Erbil’den Musul’a; KYB’ye bağlı peşmergeler de Kerkük’e girmişlerdir. Kerkük’ün Nüfuz ve tapu dairelerine saldırmışlar, belgelere ya el koymuşlar ya da imha etmişler⁵⁷⁴.

Resmi binalarda büyük önem taşıyan evrakın bir kısmını yakan silahlı Kürtler, bir kısmını da kamyonlara yükleyerek götürmüşlerdir. Bu esnada Irak ordusuna ait silah, mühimmat ve malzemelere el konularak Erbil ve Süleymaniye’ye tanımıştır. Tarih boyunca Türkmen bölgeleri olarak bilinen

⁵⁷² Attar, **a.g.e.**, s . 354.

⁵⁷³ **a.g.e.**, s. 249.

⁵⁷⁴ Mustafa Çaykuş,” Kuzey Irak’ın Yapısı, Bölgedeki Oluşumlar, Bölge İçi ve Bölge Dışı Devletleri Amaçları ve Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 145

Kerkük, Tuzhurmatu ve Diyala'ye bağlı ilçeler de Kürt grupları tarafından işgal edilmiştir⁵⁷⁵.

Bu durumu öğrenen Türkiye endişelenmiştir. Dışişleri Bakanı Gül, saat 14:30 sularında, ABD Dışişleri Bakanı Powell'i aramıştır. O zamana kadar Irak sınırındaki birliklerin tamamı ve Kayseri Hava indirme Tugayı alarma geçirilmiştir. Powell'in ABD 173'üncü Hava İndirme Tugayının birkaç saate dek orada olacağı ve kontrolü ele alınca peşmergelerin gideceği yönündeki garantisi durumu sakinleştirmiştir. 10 Nisan akşamı ABD birlikleri şehre girdiğinde, peşmergeler çoktan arşivleri yağmalamışlardır⁵⁷⁶.

İşgalin hemen ardından ABD'nin sivil yönetimin başına getirdiği Jay Garner, 22 Nisan'da Süleymaniye'ye geldiğinde, Barzani ve Talabani tarafından "Evinize hoş geldiniz" pankartıyla karşılanmıştır. ABD'nin Nisan 2003'te başlattığı Irak Savaşı, Kürtlerin yıllardır beklediği fırsatı da yaratmıştır⁵⁷⁷. ABD'nin müttefiki olmuştur. Bu arada Korgeneral Jay Garner, Barzani ağzıyla 23 Nisan'da yaptığı bir açıklamada, Kerkük için "Kürt Kenti" demiştir⁵⁷⁸.

Bu doğrultuda ilk olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'taki varlığı hedef olarak kalınmıştır. 1996'dan beri KDP ve KYB arasındaki çatışmalara son vermek amacıyla bölgede konuşlanmış olan Türk Barış Gücü bu doğrultuda ilginin odağı olmuş, KDP ve KYB bu gücün misyonunu tamamladığını beyanla çekilmesini istemişlerdir. 23 Nisan'da Kızılay konvoyuna eşlik eden bir grup Türk Özel Kuvvetleri mensubunun ABD askerlerince çobanların bile silah taşıdığı bir coğrafyada silahlı oldukları gerekçesiyle tutuklanmasının ardından başlatılan baskı süreci ve gerginlik, Türkiye'nin 23 Haziran'da ilişkileri iyileştirmeye yönelik aldığı bir kararla

⁵⁷⁵ a.g.t., s. 145.

⁵⁷⁶ Bilal N. Şimşir, **Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 297.

⁵⁷⁷ Özkan Tuncay, **CIA Kürtleri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s. 317.

⁵⁷⁸ Şimşir, a.g.e., s. 312.

limanlarını ve havaalanlarını ABD'nin kullanımına açmasına rağmen⁵⁷⁹ giderilememiştir. ABD ile ilişkilerini düzeltmeye odaklanan Türkiye bu süreçte oldukça zayıf kalmış, bu zayıf politika hayal kırıklığına uğrayan Türkmenlerin bugünkü cılız direnişinin önemli sebeplerinden birisi olmuştur.

Washington Post'un yazdığına göre: 1 Mayıs'ta Musul'da kenti yönetecek ve valiyi seçecek 223 kişilik kent konseyi oluşturulmuştur. Kürtlerden 27, Hristiyanlardan 27, Türkmenlerden 15 ve Yezidilerden 9 kişinin yer aldığı Kent Konseyinin diğer üyeleri Araplardan oluşmuştur. Konsey, kendi arasında 23 kişiden oluşan yerel meclis grubu kurmuştur. Böylece Musul Valisi'nin Araplardan seçilmesi kesinleşmiştir.

ABD, 5 Mayıs'ta Musul'da seçim yaptırmıştır. 200'den fazla delege 24 kişilik geçici konseyi seçmiştir. Geçici Konsey'de 13 Arap, 3 Kürt, 3 Asuri, 1 Türkmen, 1 yezidi yer almıştır. Belediye başkanlığına Arap Ganim EL- Basso seçilmiştir. Onun 3 yardımcılığına birer Kürt, Türkmen ve Asuri seçilmiştir.

7.2. Süleymaniye Olayı

11 Nisan 1991'de ABD tarafından Irak'ın Kuzeyinde insani amaçlı faaliyet bahanesi ile Türkiye'de koalisyon askeri konuşlandırılması teklifini hükümetin olumlu karşılaması ile birlikte Çekiç Güç ya da Huzur Harekâtı (Operation Provide Comfort) adıyla bilinen operasyon başlamıştır⁵⁸⁰. Huzur Operasyonu 15 Temmuz 1991'de sona ermiş, yerine 2. Huzur Operasyonu diye adlandırılan ikinci safha başlatılmıştır. Türkiye'nin de bir askeri birlik bulundurduğu beş bin kişilik bir güçle, Temmuz 1991'de Çekiç Güç kurulmuştur. Anlaşma gereği Çekiç Güç'ün faaliyetlerinde Türk

⁵⁷⁹ Şimşir, **a.g.e.**, s. 602.

⁵⁸⁰ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Ortadoğu da Güç Dengeleri (1978-1996)**, İstanbul, Alfa yayımları, 1998, s. 241-242.

Genelkurmayı'nın onayı gerekiyordu. Bu amaçla Türkiye'ye gelecek silahlar yine Türkiye'nin denetimine tabi olacaktı. Bu gücün süresi ise 6 aylık sürelerle uzatılacaktı. Türkiye, Çekiş Güç'e izin vererek Irak'ın Kuzeyli Kürtlerin ezilmesine engel olup Kürtlerin yakınlığını sağlıyordu. Bu durumda ABD Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarına tepki göstermiyordu.⁵⁸¹ Çekiş Gücün görev süresi hükümetlerin isteği, TBMM'nin onayı ile altı aylık uzatmalarla devam etmiş, 1997'de gücü sınırlandırılarak Keşif Gücü şekline dönüştürülmüş⁵⁸².

Nisan 2003'te Irak'ın Kuzeyindeki görev yapan "Barış İzleme Gücü" Türk askerlerini çekme talebine uyma kararı almıştır. Kürt parlamentosu ABD'nin geçen yılki Irak işgalinin ardından bu gücü Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyindeki askeri varlığının gerekçesi gördüklerinden geri çekilmesini istemiştir. Yaklaşık 200 kişi olarak göreve başlayan birlikte yer alan asker sayısı zaman içinde yarıdan fazla azalmıştır⁵⁸³.

28 Mayıs 2003 tarihinde Kürt adayı Abdurrahman Mustafa Kerkük valisi olmuştur. Kerkük kent Başkanı da Türkmen Tahsin Mehmet Kahya olmuştur. Yeni vali Amerikan bayrağı önünde yemin ederek göreve başlamıştır⁵⁸⁴. Irak Türkmenleri, özellikle göçmen, arsa, tapu işlerinin KDP temsilcisine verilmesinden sonra bölgeye her gün yeni Kürtlerin yerleştirildiğini, 15-20 bin dolar karşılığında bölgedeki Arapların evleri ve arsalarının satın alındığını ve bölgeden uzaklaştırıldıklarını böylece bölgedeki nüfus dengesinin Kürtler lehine yönetimin desteğiyle bozulduğuna işaret etmiştir⁵⁸⁵.

ABD kuvvetleri, 4 Temmuz'da bir planla Süleymaniye'deki Türk Özel Kuvvetler Komutanlığı bürosunu "Kerkük'ün Kürt valisi Abdurrahman

⁵⁸¹ Uzgel, **a.g.m.**, s. 261-263.

⁵⁸² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 890.

⁵⁸³ **Radikal Gazetesi**, 3 Temmuz 2004.

⁵⁸⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s. 333.

⁵⁸⁵ **Hürriyet Gazetesi**, 13 Haziran, 2003.

Mustafa'ya suikast planı hazırlama" suçlamasıyla basmış ve Türk Askerlerinin kafalarına çuval geçirerek esir alınmışlardır⁵⁸⁶. Bu hadise münferit bir olay olmayıp, aynı gün içerisinde ABD'nin kontrolündeki peşmergeler Kerkük'ün 20 km güneyindeki Tavuk ilçesinde bulunan Irak Türkmen Cephesine bağlı olan Güvenlik Daire Başkanlığını ve Çamçama ilçesindeki Türkmen İrtibat Bürosunu da basmışlar⁵⁸⁷.

Fiili tepkilerini bu surette veren ABD yönetimi, "Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyindeki faaliyetlerinin endişe verici boyutlara ulaştığını" Türk hükümetine bildiren bir de mektup göndermiştir⁵⁸⁸.

Türk Özel Kuvvetlerinin Türkmenleri örgütlediği ve silahlandığı yönündeki Kürt propagandalarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı bu süreçte daima muğlak kalmış. ABD bu yönde net hiçbir delil sunamamıştır. Ama bu gün gelinen noktada kesin olan bir olgu vardır ki, silahlı peşmerge çetelerinin kanun olduğu bu coğrafyada iddiaların aksine Türkiye'nin Türkmenleri silahlı bir güç konumuna getiremeyişi belki de yapılan en büyük hata veya alınamayan en önemli tedbir olmuştur.

Elbette ki bütün bu gelişmeler son derece bilinçli ve örtüşen hadiseler olup, Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyindeki varlığını istemeyen ABD ve Kürt stratejisinin ürünleridirler. Bu surette, Kürt hareketi adına, ABD, Irak'ın Kuzeyinde patronun kim olduğunu hem Türkiye'ye, hem de Irak Türklerine göstermek ve onları pasifize etmek istemiştir. Bu operasyonlardan güdülen amaçları "TSK'ni Irak'ın Kuzeyinden çekilmeye zorlamak, ABD hegemonyasının karşısındaki bölgesel dirençleri tamamen kırmak, Irak Türklerine TSK'ne güvenmemeleri yönünde mesaj vererek pasifize etmek ve onları bu surette Kürt hareketine entegre etmek" olarak saymak mümkündür. Gerçi Türk birliklerinin Irak'ın Kuzeyindeki varlığına son vermeyi başaramayan

⁵⁸⁶ Cemalettin Taşkıran, "Kuzey Irak, Türkmenler ve Dış Politikamız", **Global Strateji Enstitüsü Dergisi, Irak Türkmenleri Özel Sayısı**, Yıl 3, S. 9, Ankara, İlkbahar 2007, s. 46.

⁵⁸⁷ Ahmet Dinç, **Babil'de Amerikan Tangosu**, Selis yayınları, İstanbul, 2003, s. 82-84.

⁵⁸⁸ **Hürriyet Gazetesi**, 16 Temmuz 2003.

ABD, yine de özellikle bölge halklarına etkili bir mesaj vermeyi bu surette başarmıştır.

Bundan sonraki süreç daha da ilginçtir. ABD, Irak'ta sağlayamadığı güvenlik konusunda bölgesel destek arayışıyla Türkiye, Pakistan, Bangladeş ve Hindistan gibi Müslüman ülkelerden kuvvet talep etme yoluna gitmiş, bu doğrultuda Türkiye'den bölgeye asker sevk etmesini istemiş, yapılan görüşmeler neticesinde prensipte anlaşmaya varılmış ve TBMM bu yönde hükümeti yetkilendiren tezkereyi 6 Mart'ta onaylamıştır. Fakat ABD'nin Kürt liderleri ve Irak Geçici Yönetim Konseyi'ni sözde ikna edememesi ve özellikle Kürt liderler tarafından Türk askerinin Irak'a girmesine karşı verilen sert demeçler yüzünden bu süreç gerçekleşmemiştir. Türkiye'yi tedricen ve üstü örtülü bir surette fakat kesin olarak Irak'ın Kuzeyinden çıkarmayı amaçlayan ABD, son derece bayat bir stratejiyle, uluslar arası kamuoyuna ve Türkiye'ye "Türkleri Irak'ta Iraklılar istemiyor" mesajını bu surette verdikten sonra, yeni kurduğu ve legalleştirdiği dengeler üzerinde yeni siyasi sürecini başlatmıştır⁵⁸⁹.

⁵⁸⁹ Şimşir, **a.g.e.**, s. 370

SONUÇ

19. yüzyılın sonlarından 1926 yılına kadar incelediğimiz Kürtçülük hareketleri başlangıçta daha ziyade feodal karakterde iken gittikçe milliyetçi bir kimliğe bürünmüştür. 19. Yüzyılda meydana gelen Kürt isyanları milliyetçi bir kapsam içerisinde tahlil etmek çok da mümkün değildir. Bu dönemdeki hareketler esas itibariyle belli bir bölge içerisinde yarı otonom hayatlarından memnun olarak yaşamakta olan Kürt aşiret liderlerinin Osmanlı siteminde meydana gelen bir takım değişikliklere gösterdikleri tepkiden ibarettir. Bu isyanlar milli bir hareketten ziyade kişisel veya mahalli çıkarların gözetilmesine yönelik hareketlerdir.

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti üzerindeki yıkıcı etkisiyle birlikte ülkedeki halkların bağımsızlık arayışları içerisinde girmelerine de sebep olmuştur. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bölge üzerindeki emelleri doğrultusunda yürüttükleri faaliyetler bu halkların bağımsızlık isteklerini daha da kamçılamıştır. Wilson ilkelerinden birisi olan halkların kendi kendileri yönetmesi prensibi hızla tüm İmparatorluğu etkisi altına almıştır. Bu dönemde Kürtçülük faaliyetleri içerisinde bulunan kişiler kendi çıkarlarını ön planda tutarak gelecekle için emperyalist devletlerden medet umar bir tutum içerisinde olmuşlardır. Dünya Savaşı ardından imzalanan Sevr Antlaşması Kürt milliyetçileri için bir başka milat olmuştur. Taraf ülkelerce imzalanan ancak onaylanmayan bu antlaşma hiç bir zaman hayata geçmemesine rağmen bağımsız bir Kürt Devletinin kurulması yönünde uluslararası ilk belge olması itibariyle Kürt milliyetçileri için bir referans özelliği taşımaktadır.

Kurtuluş Savaşının verildiği yıllarda Milli Mücadeleyi zora sokacak bir takım Kürt faaliyetleri olsa da genel olarak Kürtler olumsuz bir tutum sergilememişlerdir. Fakat bu tutumlarının ardında örgütlü bir yaklaşım yoktur. Mustafa Kemal'in aşiret liderleri ile yaptığı görüşmeler bu olumlu havanın

oluşmasına katkı sağlamıştır. Aslında bu yıllardaki Kürtlerin tutumlarını daha ziyade Türklerle olan dini birliktelikleriyle ve halifeliğe olan bağlılıklarıyla açıklanabilir.

1900'lü yıllarla birlikte tüm dünyada yayılan milliyetçi fikir, Kürt toplumu üzerinde aynı etkiyi doğurduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Kürtler açısından bu gecikmenin başlıca nedenlerinden birisi yaşadıkları coğrafyanın yarattığı şartlardan kaynaklanmaktadır. Dağların birbirinden ayırdığı bu toplumda merkezi bir devlet yapısı oluşmamıştır. Bunun başlıca sebebinin Kürtlerin sosyal yapıları oluşturmaktadır. Kürtlerdeki aidiyet duygusu millet kavramından ziyade ait olduğu aşiret, aile gibi daha alt bir yapıya aittir. Kürtlerin bu feodal yapıya sıkı bağlılıkları milliyetçi duygularla hareket etmelerine büyük oranda engel olmuştur. Ayrıca Kürtler milli farkındalığın esaslarından olan kültürel ve edebiyat alanında da oldukça geri kalmışlardır. Bu alanlarda kendilerini ifade edebilecek ciddi eserler ortaya koymaktan uzak olmuştur. Diğer bir neden ise İmparatorluk içerisinde tek bir Müslüman milletin varlığından ötürü, Kürtlerin Türklerden farklı bir muamele görmemiş olmalarıdır. Bu nedenle Kürt milliyetçileri açısından Cumhuriyetin ilanı ile birlikte halifeliğin kaldırılması yeni bir dönemi temsil etmektedir. Zira halifeliğin kaldırılmasıyla Türkler ve Kürtler arasında önemli bir bağlılık vasıtası olan din büyük ölçüde etkinliğini kaybetmiştir.

Gerek Mahmud Barzenci dönemi gerekse Molla Mustafa Barzani döneminde Kürtçü faaliyetleri hep feodal bir yapı içerisinde zuhur ettiğini görülmektedir. Kürt milli hareketi adı altında yürütülen çalışmaların tamamında bir büyük Kürt ailesinin adını görmek mümkündür. Bu çalışmaların derinlemesine incelenmesi halinde kişisel çıkar ve hırsların olduğu da görülecektir.

1919'da İngiltere'nin Şeyh Mahmud Berzenci'yi yetkilendirerek kurdurduğu özerk Kürt yönetimiyle, bölge insanı ilk kez kendini yönetme imkânına kavuşmuştur. Kısa bir ömrü olmasına ve sosyokültürel hastalıklar nedeniyle işlevinin sınırlı kalmasına karşılık, bizzat İngiliz memurların

kurduğu bu yönetim modern anlamdaki bir devlet teşkilatlanmasının minyatür formudur. Kürt milliyetçiliğinin kalbi Süleymaniye’de kurulan bu özerk yönetimin Araplarla bir arada yaşamayacağına kanaat getirecek bölge insanına bağımsız devlet hayali için ilham verdiği iddia edilebilir.

II. Dünya Savaşı’nın sonucunun belli olmaya başladığı anlardan itibaren İran ve Irak’taki İngiliz varlığını hedef alan Rusya politikaları, Molla Mustafa Barzani’nin sığındığı ve İbrahim Ahmed’in de örgütsel bağ kurduğu Mahabad çevresi üzerinden Irak Kürt hareketini etki etmeye devam etmiştir.

Mahabad kaynaklı etkiler, Süleymaniye’nin İran Kürtlüğüyle akrabalığı sayesinde Irak içlerine sokulmuştur. Mahabad tecrübesi, Tahran’ın kontrolü dışına çıkan bir bölgede, az sayıdaki Kürt milliyetçisinin Rusya’nın tam himayesinde devlet teşkilatlanması modelini hayata geçirmeye çalışmaları bir yılın öyküsüdür. Kurucuların ilan ettiği özerk bir cumhuriyet olsa da, milliyetçi Kürt tarih yazımı ve romantizmi, Mahabad tecrübesini modern zamanların ilk Kürt devleti gibi kabul etmeye yatkın olmuştur. Irak Kürt hareketi açısından da, 1850’lerden sonra ilk kez 1919’da yakalanan özyönetim fırsatı, 1946’da İran Kürtleri nezdinde bağımsızlığa yakın biçimde vücuda kavuşmuştur.

Mahabad tecrübesinin, özel plandaki önemli bir etkisi, aşiret hassasiyetleriyle hareket etmeye devam eden Molla Mustafa Barzani’nin Rusya’nın kurdurduğu (İran) KDP modelini örgütsel ve ideolojik kalıplarıyla aynen kopyalayıp Irak’a aktarmasıdır. Barzani yeni retorik ve yöntemlerle tanışması, Rusya’ya sığındığı dönemde 11 yıl sürecektir. Döndüğünde artık; farklı ülkeleri ve halkları tanımış, çok sayıda devlet başkanıyla tanışmış, Rusça lisan öğrenmiş, üniversitelerde ve parti okullarında çeşitli disiplinlerin eğitimini almış, ulusal hareketler konsepti içinde “Kürt halkının mücadelesi”ni çok daha meşru bir çerçeveye oturtmuş ama daha önemlisi arkasına Rusya’nın desteğini almış bir “halk Kahramanı”dır. Tüm bunlara karşılık Barzani hiçbir zaman iyi bir Marksist olamamıştır; yerel gerçekliklerle “aydın ideolojileri” arasında orta bir yol

bulmaya çalışmış, kısmen de başarı sağlamıştır. 1961’de 400 silahlı adamıyla dağa çıkıp şehirdeki avukatların, doktorların, subayların desteğini arkasında bulduğunda, aşiret gibi değil devlet gibi savaştıklarını söylemiştir. 1950’lerde güçlenen ve Abdülnasır’ın işbaşına geçmesiyle hızla yükselişe geçen Arap milliyetçiliği, 1958’de İngilizlerin kontrolündeki monarşinin yıkılmasının ardından Kürt hareketi üzerindeki en önemli baskı unsuru olmuştur. Her ne kadar yeni Irak rejimi Rusya ile dostluğu çerçevesinde Marksist damarı güçlü olan Kürt hareketine rahatlama sağlamış olsa da, özellikle 1963’te Başkan Kasım’ın devrilmesinden sonra, Kürtler için Panarabizmin önündeki duvar ortadan kalkmıştır. Irak’ın Mısır ve Suriye ile başlattığı birleşme çalışmaları, bu gündemi “Arap deryasında Kürtlerin önemsiz bir azınlığa indirgeneceği” şeklinde algılayan Kürt hareketinin ilk kez ayrılma hakkını dillendirmesine neden olmuştur. Güçlenen Panarabizmle, Arap milliyetçiliğini yaşamsal tehdit olarak algılayan Kürt hareketinde tepkisel milliyetçilik ayrılıkçı eğilimleri beslemiştir. Kürt hareketi, Arap milliyetçiliğinin baskısı altında çareyi Arap olmayan dış güçlerden yardım istemekte bulmuştur. Bu yardım taleplerini en iyi, aynı şekilde Arap milliyetçiliğinden rahatsız olan İran ve İsrail karşılamıştır.

Kürt hareketinin siyasi ve askeri gücü 1970-1975 döneminde doruk noktasına ulaşmıştır ve bunu sağlayan etkenler yine dış dinamiklerle ilişkilidir. Baas yönetimi 1970 otonomi anlaşması için masaya otururken, İran’ı devreden çıkarmak amacıyla Kürtlerin bu ülkeye olan bağımlılığını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. 1970 anlaşmasının yapılmasını engelleyemeyen İran, anlaşmanın uygulanma süresinde Kürtlere aktarmaya devam ettiği silahlarla, Kürt hareketine daha iyi anlaşma şartları sunacak yeni bir kalkışma başlatması için güç ve cesaret asılamıştır. Kürt hareketi de bu güç ve cesaretin bedelini, yeni bir savaşta ipleri teslim ettiği İran’ın savaşın süresini ve şiddetini, ama en önemlisi de kazanan tarafı belirlemesine izin vererek ödemiştir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

1.1.Arapça Kitaplar

- AL-LLAVEND, Abdulhalim; **Nadarat Fi Zecli Al- Mosul**, Al-Mosul, 1969.
- AL-VERDÎ, Ali; **Lemahat İctimayia Min Tarih Al-Irak Al-Hadis**, C. 4, Bağdad, 1974.
- AL- UMERÎ, Muhammed Emin; **Tarih Harb Al- Irak**, C. 1, Bağdad, 1935.
- AL-UBEYDÎ, Muhammed Habib; **Cinayet El-İngiliz ala AL-Başar Ammeten ve Ala Al-Müslimlin Hassa**, Beyrut, 1916.
- AL- UBEYDÎ, **Habli Al- İtisam ve Vucub Al-Hilafa Fi Din Al-İslam**, Beyrut, 1916.
- AL-HAŞİMÎ, Taha; **Harb Al-Irak**, C. 1, Bağdad, 1963.
- AL-ASKERÎ, Tahsin; **Müzekkirati An Al-Sevre Al-Arabiye Al-Kübra Ve Al-Sevra Al-İrakiye**, C. 1, Al-Necef, 1938.
- AL-SEYÎD VEHAB, Muhammed Yonis; **Tarih Tellafar Kadiman ve Hadisen**, C. 1, Al-Mosul, 1967.
- AL-YOSİF, Abdülkadir Ahmet; **Al-İmparatoriya Al- Beyzantiniye**, Sayda, 1966.
- AL-DEMLUCÎ, Sddik; **İmaret Bahdinan av İmaret Al-İmadiye**, Al-Mosul, **1952**.
- AL-MAYÎ, Enver; **Al-Ekrad Fi Bahdinan**, Al-Mosul, 1960.
- AL-BASÎR, Muhammed Mehdi; **Tarih Al-Kadiya Al-Irakıya**, C. 2, Bağdad, 1923.
- AL-TALABANÎ, Celal; **Kürdistan ve Al-Hareke Al- Kevmiyye Al-Kürdiye**, 2. bs, Beyrut, 1971.

- AL-NUAYMÎ, Ahmet Nuri; **Türkiye ve Hilf El-Şemal El-Atlası**, Umman, 1981.
- ABU BEKİR, Ahmet Otman; **Kürdistan Fi Ahd Al-Salam (Bad Al-Harb Al-Alemiye El-Ula)**, Rabitat Kawa, 1. bs, Erbil, 2001.
- ABDÜLHAMÎT, Muhsin; **El-Nursi El-Raid El-İslami El-Kebir**, 1987, 'y.y'.
- AL-GULAMÎ, Abdulmunim; **Tevratuna Fi Şemal El-Irak, 1337-1338H-1919-1920**, C.1, Bağdad, 1966.
- AL-HAC, Aziz; **El-Kadiya El-Kürdiye Fi El-Işrinat**, 2. bs, Matbaat El-İntisar, Bağdad, 1985.
- ATTAR, Şeyh Ali Rıza; **Kürtler**, çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.
- AL-DAKUKÎ, İbrahim; **Ekrad Türkiye**, 1. bs, Dimaşk, Dar El- Meda, 2003.
- AL-DRRA, Mahmut; **Al-Kadiye Al-Kürdiye ve Al-Kavmiye Al-Arabî'ye Fi Mareket Al-Irak**, Beyrut, 1963.
- BROWN, G. Kilbert; **Kuvvat El-Lifi El-Irakıya 1915-1932**, çev. Muayyet İbrahim El-Vindavi, Süleymaniye, 2006.
- BUA, Tomas; **Tarih El- Ekrad**, çev. Muhammed Teysir Mirihan, Dimaşk, 2001.
- BEG, Zeki; **Meşahir Al-Kürd ve Kürdistan**, çev. Alseyide Kerime, C. 2, 2. bs, Dimaşk, 2006.
- CEMİL PAŞA, Kadri(Zinar Silobi); **Meselet Kürdistan**, 2. bs, Beyrut, 1997.
- CELİL, Celili; **Nahdat El-Ekrad El-Tekafiye ve El-Kavmiyye**, çev. Bafi Nazi Wd ve Lato Kder 1. bs, Beyrut, 1986.
- CELİL, Celili ve Aharun; **El-Hareke El-Kürdiye Fi El-Asr El-Hadis**, çev. Abdi Hacı, 1. bs, Beyrut, 1992.

- COL, İsmail Bek; **El-Yezidiye Kadimen ve Hadisen, Neşir Kastantin Zarif**, Beyrut, 1934.
- EDMONDS; **Kürd ve Türk ve Arap**, çev. Cercis Fathullah, Erbil, 1999.
- EL-SUVEYREKÎ, Muhammed Ali; **Mucam Alam El- Kürd fi El- Tarih El-İslami ve El- Asru El- Hadis fi El- Kürdistan ve Hariciha**, El-Süleymaniye, 2006.
- EDMONDS, Cecil John; **Kürt ve Türk ve Arap**, çev. Cercis Fathullah, Bağdad, 1971.
- EL-ZEYİN, Mustafa; **Diib El-Anadol**, London, 1991.
- EL-MUSİLLÎ, Mundir; **El-Hayat El-Siyasiye ve El-Hizbiye Fi Kürdistan**, 1. bs, London, 1991.
- EL-NEKŞBENDÎ, Zeyin Ahmet; **Memleket Kürdistan Beyin El-Şeyh Mahmud El-Hafid ve El-Melik ela Melik El-Hecaz El-Sabik Fi: Yadnamei Şeyh Mahmud-i Hafide**, Süleymaniye, 2006.
- EL-UMERÎ, Muhammed Tahir; **Tarih Mukadderat El-Irak El-Siyasiye**, C. 3, Bağdad, 1925.
- EMİN, Salih Muhammed; **Kürd-ü Acam Mejuy Siyasi Kürdistan-i İran, C.1,1992.**
- EL-KADİRÎ, Sıddık Resul; **Mudekirat El-Kadiri, Beyan El-Tevra El-Rusiye El-Kubra ve İdah Gavamidiha**, Bağdad, 1924.
- EL-BAYATÎ, Abdurrahman Salih İdris; **El-Şeyh Mahmud El-Hafid El-Berzenci ve El-Nüfuz El-Biritani Hatta Am 1925**, London, 2005.
- EL-BOTANÎ, Abdulfattah Ali; **Ara Mevzuiye An El-Şeyh Mahmud El-Hafid El-Berzenci ve Metalibihi El-Kevmiyye Fi: Yadnamei Şeyh Mahmud-i Hafide**, Süleymaniye, 2006.
- EL-SALABÎ, Ali Muhammed Muhammed; **El-Devle El-Osmaniye Avamil El- Nuhuz ve Esbab El- Sukut**, Beyrut, 2003.
- EL-FAYAD, Abdallah; **Al- Tavra Al-İrakiye Al- Kübre Senet 1920**, 2. bs, Bağdad, 1963.

- SEYFETTİN, Bayar Mustafa; **Al-Siyasa Al-Britaniye Ticah Türkiye ve Eteruha Fi Kürdistan 1923-1926**, Dar Sibiriz Litibaa ve Elneşir, Dohuk, 2004.
- HİLMİ, Refik; **Mudakerat**, çev. Cemil Bender Al- Rojbiyani, C.1, Bağdat, 1957.
- ZEKİ, Muhammed Emin; **Hulaset Tarih Al-Kürd ve Kürdistan**, çev. Muhammed Ali Avni, Al-kahire, 1939.
- SAİD, Emin; **Eyam Bağdad**, Al-Kahire, 1934.
- HAYYAT, Hinna; **Al-Akaliyye Al-diniye Fi Al-Irak**, Bağdad, 1939, Bağdad Üniversitesi, Lisansüstü araştırma kütüphanesi.
- MUDHIR, Ahmet Kemal; **Kürdistan Fi Senevat El-Harb El-Alemiye El-Ula**, 2. bs, Bağdad, 1984.
- MUDHIR, Ahmet Kemal; **Davur El-Şaab El-Kürdi Fi Tevrat El-İşrin El-Irakıya**, Bağdad, 1978.
- MUDHIR, Ahmet Kemal; **Dirasa Fi Tarih İran El-Hadit ve El-Muasır**, Bağdad, 1985.
- FATHÜLLAH, Cercis; **Yakdat-u Al-Kürd Tarih Siyasi 1900-1925**, Erbil, Dar Ersan, 2002.
- FATHULLAH, Cercis; **Yakdet El-Kürt Tarih Siyasi 1900-1925**, Erbil, 2002.
- GAFUR, Abdulcebbar Kadir; ” **El-Müfekkir El-Kürdi El- Doktor Abdullah Cevdet 1869-1932**”, çev. Abdulfattah Ali Yahya, Karwan Dergisi, 4. yıl, S.46, Erbil, Temmuz 1986.
- GARİB, Admon; **Al-Hareke Al-Kevmiyye Al-Kürdiye**, Beyrut, 1973.
- HAMDİ, Velit; **El-Kürd ve Kürdistan Fi El-Vetaik El-Biritaniye Dirasa Tarihiye Vetaikiye**, y.y., t.y.
- HARB, Muhammed; **El-Otmaniyun Fi El-Tarih ve Al-Hadara**, 2. bs, Dimaşk, 1999.

- HİLMİ, Refik; **Yadaşt, Kürdistanî Irak Şorşakani Beşduan**, C.5, 1988, 'y.y.'.
- HİLMİ, Refik; **Yadeşt, Kürdistanî Irak ve Şorşekani Şeyh Mahmud Beşiyekam**, 1988.
- HAWACA, Ahmet, DEE, Cem; **Şorşakani Şeyh Mahmud-i Mezin**, Bağdad, 1968.
- HÜSEYİN, Halil İbrahim; **Sukut Abdülkerim Kasım, Mevsuat 14 Temmuz**, Dar El-Hurriye Liltibaa, Bağdad, 1989.
- İSA, Hamid Mahmut; **El-Kadiyya El-Kürdiye Fi El-Irak Min El-İhtilal El-Britani ile El-İhtilal El-Amriki 1914-2004**, 1. bs, Al- Kahire, 2005.
- İSA, Hamid Mahmud; **El-Kadiye El-Kürdiye Fi Türkiye**, 1. bs, Al- Kahire, 2002.
- IZLADY, Mehrdad R.; **Bir El Kitabı, Kürtler**, 2. bs, çev. Cemal Atilla, İstanbul, 2007.
- KASİMLÖ, Abdurrahman; **Kürdistan ve El-Ekrad Dirasa Siyasiye ve İktisadiye**, Beyrut, 'y.t'.
- KOCİ, Halit Halit; **El-Siyase El-Soveytiye Ticah El-Kadiye El-Kürdiye Fi Al-Mizan**, Stockholm, 1990.
- KASİMİLLO, Abdurrahman; **Kürdistan ve El-Ekrad**, Dirasa Siyasiye ve İktisadiye, El- Müessese El-Lubnaniye Linneşir, Beyrut, t.y.
- LAZARİF, M.S.; **Tarih Kürdistan**, çev. Abdi Hacci, Duhok, 2006.
- LAZARİF; **El-Mesele El-Kürdiye (1917-1923)**, çev. Dr. Abdi Hacı, 1. bs, Dar El-Razi, Beyrut, 1991.
- MEKDOL, David; **Tarih El-Ekrad El-Hadis**, çev. Rac Al-Muhammed, 1. bs, Beyrut, 2004.
- MUSTAFA, Fuad Hame Hurşid; **El-Kadiye El-Kürdiye Fi El-Mutamarat El-Duveliyye**, Erbil, 2001.

- MURAD, Halil Ali ve Aharon; **El-Kadiye El-Kürdiye Fi Türkiye ve Tatirihe Ala Düvel El-Civar**, Merkez El-Dirasat El-Türkiye, Mosul, 1994.
- M.A. Hsrtien, **Kürdistan Türkiye Beyin El-Harbeyin**, 1. bs, Beyrut, 1987.
- NİKTİN, Basil; **El-Kürd Dirasa Sosyolojiye ve Tarihiye**, çev. Nuri Al-Talabani, 2. bs, Dar Aras, Erbil, 2004.
- OSMANOĞLU, Al-Amira Ayşe; **Babam Sultan II. Abdulhamid**, çev. Salih Sadavi Salih, Umman, 1991.
- ROSENTHAL, M.M.; **El-Kamus El-Felsefi**, Moskova, 1975.
- RONDEAU, Pierre; **Mustakbal El-Şark El-Avsat**, çev. Necde Hacı ve Said Al-Gar, Beyrut, y.t.
- SAADALLAH, Salaheddin Muhammed; **Al-Hareke Al-Vataniye Al-Kürdiye**, Bağdad, 1959.
- SABİR; **Kürdistan Min Bidayet El-Harb El-Alemiye El-Ula ile Nihayet Müşkilet El-Mosul 1914-1926, Dirasa Tarihiye Siyasiye Vesaikiye**, Erbil, 2001.
- ŞERİF, Abdulsattar Tahır; **Al-Cemiyat ve Al-Munaddamat ve Al-Ahzab El-Kürdiye Fi Nusf Kırın, 1908-1958**, 1. bs, Bağdat, 1989.
- ŞEMDET, Admız Dana; **Rihla ile Al-Rical Al-Şucaan Min Kürdistan**, çev. Cercis Fathullah, Beyrut, 1972.
- ŞİFİLİ, A.M. Mantşa; **El-Irak Fi Senevat El-İntidab El-Biritani**, çev. Haşim Salih El-Tikriti, Bağdad, 1978.
- ŞİRKÖ, Bila C.; **Al-Kadiye El-Kürdiye Madi El-Kürd ve Hadirihum**, Rabitat Kawa Liltakafa El-Kürdiye, 1. bs, Beyrut, 1986.
- TYLER, A.C.B; **El-Siraa Ala El-Siyada Fi Avrupa 1848-1918**, çev. Kazım Haşim Nimma ve Youil Yunus Aziz, Bağdad, 1980.
- VEHBİ, Tevfik; **Sefre Min Brbndbazian İla Tasluca**, Bağdad, 1965.

- VASİLİEV, Alexei; **Rusya Fi Al-Şarkayin El-Edna ve El-Avsat “Min El-Resuliye İle El-Bıragmatiye”**, çev. El-Merkez El-Arabî Moskova.
- WILSON, Robert; **Al-Mesele Al-Kürdiye Fi Al-Alakat Al-Türkiye Al-İraniye**, çev. Muhammed İhsan, Erbil, 2001.
- WILSON, Robert; Raperini Shex Sa3idi Piran, Wargeran Abubkr Xoshnaw, Slemani, 1999.

1.2.Türkçe Kitaplar

- ARI, Tayyar; **2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, İstanbul, Alfa yayımları, 1999.
- ARI, Tayyar; **Basra Körfezi ve Ortadoğu da Güç Dengeleri (1978-1996)**, İstanbul, Alfa yayımları, 1998.
- ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.1-2, Ankara, 1996.
- ARSLAN, Abdurrahman; **Samsun’dan Lozan’a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919- 1923)**, 1. bs, İstanbul, 1991.
- ATATÜRK, M. Kemal; **Nutuk**, Vesikalar, C. III, 5.000. bs, Milli Eğitim Yayınevleri, İstanbul, 2000.
- Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, 53.yıl, S. 118, Ankara Genelkurmay Basım Evi, Temmuz 2004.
- AKDOĞAN, Lütfü; **Molla Mustafa Barzani Anlatıyor ve Ortadoğu’da Çanlar Kimin için Çalışıyor?**, İstanbul, Arkaplan Yayınları, 2007.
- AKGÜL, Suat, UZEL, Sahir; **Musul-Kerkük Harekâtı**, Ankara, 2001, Berikan Yayınları.
- AYDIN, Mehmet; **İkinci Abdülhamit Hanın Liderlik Sırları**, İstanbul, 1999.
- BAYRAM, Kemal; **Mezopotamya, Irak Gezi Notları**, Ankara, Yenigün Yay., t.y.

- BURAK, Durdu Mehmet; **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri**, Ankara, 2004.
- Cavit, **Irak Seferi ve İttihat Hükümetinin Hayalet ve Cehalet Siyaseti**, İstanbul, 1334.
- ÇAKMAK, Haydar; **Avrupa Güvenliği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- DİNÇ, Ahmet; **Babil'de Amerikan Tangosu**, Selis yayınları, İstanbul, 2003.
- DEMİRBAŞ, H. Bülent; **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuveyt Meselesi**, İstanbul, 1991, Arba Yayınlar.
- EDMONDS; **Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey-doğu Irak'taki Siyaset, Seyahat ve İnceleme(1919-1925)**, çev. Serdar Şengül ve Serap Ruken Şengül, İstanbul, 2003.
- EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara, 1990.
- EROĞLU, Cevat; **İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler**, Sayfa yayınları, İstanbul, 2003.
- FOLK, William R.; **Irak'ı Anlamak**, çev. Nurettin El-hüseyni, NTV Yayınları, Şubat 2007.
- GÜZTOKLUSU, Murat; **Kurtuluş Savaşının Kapanmaya Cephesi Musul Özdemir Harekâtı**, İstanbul, 2008, Pozitif Yayınları.
- GÖZEN, Ramazan; **Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.
- GÜNAYDIN, Eşref; **İsyanın Sıfır Noktası Barzan**, Karakutu Yayınları, Mart 2008.
- HİLMİ, Refik; **Anılar, Şeyh Berzenci Harekâtı**, Nujen Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- KİRİŞÇİ, Kemal, WIVRO, Gareth M.; **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, çev. Ahmet Fethi, 3. bs, İstanbul, 2000.
- KUTLAY, Naci; **İttihat ve Terakki ve Kürtler**, Ankara, 1992.

- KUTSCHERA, Chris; **Kürt Ulusal Hareketi**, çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Avesta, 2001.
- KARADAĞ, Raif; **Petrol Fırtınası**, Adak yayınları, İstanbul, 1979.
- KAHRAMAN, Ahmet; **Kürt İsyanları**, 2. bs, İstanbul, 2004.
- KURUBAŞ, Erol; **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, C. 1, Ankara, 2004.
- KURUBAŞ, Erol; **Başlangıçtan 1960'a Değın Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, 1997.
- KAYMAZ, İhsan Şerif; **Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İrak Münasebetleri(1926-1958), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer F.; **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
- KOCABAŞ, Süleyman; **Türkiye ve İngiltere (Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar)**, İstanbul, 1985.
- MARUFOĞLU, S.; **Irak Türkleri, Türkler**, C.20, ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Selim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- MISİROĞLU, Kadir; **Lozan Zafer Mi? Hezimet Mi**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1971.
- NOAM, Chomsky, PHYLISS, Bennis ve ARK; **A.B.D.'nin Irak Politikası- Amerika'nın Irak Savaşı**, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- ORAN, Baskın; **Devlet Devlete Karşı**, Ankara, Bilgi yayınevi, 1994.
- ORAN, Baskın; **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C.1, 9. bs, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

- ORAN, Baskın; **Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti**, İstanbul, Bilgi yayım evi, 1996.
- ÖZGÜREL, Avni; **Ayrılıkçı Hareketler Ziya Gökalp'ın Kürt Dosyası Ekiyle**, İstanbul, 2006.
- ÖZNUR, Hakkı ÖZNUR; **Cahşların Savaşı**, Altinküre Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖKE, Mim Kemal; **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, İstanbul, 1991.
- ÖKE, Mim Kemal; **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları:123, S. A-33, 1992.
- ÖKE, Mim Kemal; **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı Noel'in Faaliyetleri**, Ankara, 1988.
- SAATÇİ, Suphi; **Tahir Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1996.
- SAATÇİ, Suphi; **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2003.
- TÜRKMEN, Zekeriya, **Musul Meselesi (Askerî Yönden Çözüm Arayışları)**, Ankara, 2003.
- TURGUT, Hulusi; **Barzani Olayı**, Doğan Kitap, İstanbul, Temmuz 2008.
- TURAN, Yavuz; **ABD'nin Kürt Kartı**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.
- TURAN, Yavuz; **ABD'nin Kürt Kartı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, Nisan 1993.
- TURAN, Ömer; **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Orta Doğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2003.

- TUNCAY, Özkan; **CIA Kürtleri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
- TUNCAY, Özkan; **Bush ve Saddam'ın Gölgesinde Entrikalar Savaşı**, Alfa yayımları, 2003.
- VELİ, Yılmaz; **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998.
- YAVİ, Ersal; **Kürdistan Ütopyası**, İstanbul, Yazıcı Yayınevi, 2006.
- YİNANÇ, Refet; **Iraklı Sığınmacılar Ve Türkiye**, Ankara, Tanmak yayımları, 1992.
- YILDIZ, Hasan; **Fransız Belgeleriyle Sevr- Lozan- Musul Üçgeninde Kürdistan**, İstanbul, 2005.
- WATCH, Human Rights; **Irak'ta Soykırım: Kürtlere Karsı Enfal Harekâtı**, çev. Akin Sarı- Orhan Akalın- Umut Hasdemir, İstanbul, Aram yayımcılık, 2004.
- "Irak" Maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, C. XIX, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

1.3.İngilizce Kitaplar

- ALTUNIŞIK, Meliha Benli, TÜR, Özlem; **Turkey: Challenges of Continuity and Change**, London, 2005.
- ARFA, Hassan; **The Kurds, An Historical and Political Study**, London, 1966.
- BULLARD, Keader; **Britain and the Middle East**, London, 1951.
- CHALIAND, Gerard; **A People Without a Country: The Kurds And Kurdistan**, Zed Press, London, 1980.
- CRAIG, Gordon A., GILBERT, Felix; **The Diplomats 1919-1939**, Volum I, New York, 1963.
- DAVID, Mcdowell; **A Modern History Of The Kurds**, I.B.Tauris, London, 2001.

- GRAVES, Philip; **The Life of Sir Persy Cox**, London, 1942.
- GHAREEB, Edmond; **The Kurdish Question in Iraq**, Syracuse, Syracuse University Press, 1981.
- HOWARD, Douglas A.; **the History of Turkey**, London, 2001.
- HOPKİRK, Peter; **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, İstanbul, 1995.
- KİNNANE, Derk; **The Kurds and Kurdistan**, London, 1964, P. 35; David Adamson, **The Kurdsh War**, London, 1964.
- KEDOURİ, Ali; **The Chatham House Version and Other Middle Eastern Staies**, London, 1970.
- LONGRİGG, Stephen Hemsley; **Iraq 1900 to 1950**, Beirut, 1968.
- LENCZOWSKI, George; **The Middle East in World Affairs**, New York, 1957.
- LEWİS, Bernard; **The Emergence of Modern Turkey**, London, 'y.t.'
- MAİN, Ernest; **Iraq, From Mandate to Independence**, London, 1935.
- NEVAKİVİ, Jukka; **France and the Arab Middle East 1914-1920**, London- 1969.
- Percy Cox, **Historical Summary**, in Bell, Letters, vol. 2.
- PONOMARYOV, B., GROMYKO, A., KHVOSTOV, V.; **History of Soviet Foreign Policy 1917-1945**, Translated by David Skvirsky, Union of Soviet Socialist Republics, 1969.
- PELLETİERE, Stephen C.; **The Kurds Unstable Element in the Gulf**, Westview Press, Boulder and London, 1984.
- STEVENS, E.S. ; **By Tigris And Euphrates**, London, 1923, P. 189.
- WİLSON, Arnold T. ; **Loyalties Mesopotamia 1914-1917 A Personel and Historical Record**, London, 1930.
- STANFORD, R.S.; **The Tragedya oh the Assyrians**, London, 1935.
- SONEL, Salahi Ramsdan; **Turkish Diplomacy 1918- 1923**, London, 1975.

- WILSON, Arnold T. ; **Mesopotamia, 1917-1920 A clash of Loyalties, A personal and Historical Record**, London, 1931.

2. Tezler

2.1. Arapça Tezler

- AHMET, İbrahim Halil ;” Vilayet Al-Mosul Dirasa Fi Tatavuratiha Al-Siyasiye 1908-1922”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 1975
- AL-MİMARİ, Abd Şatır Abdurrahman; “Siyaset Türkiye Al-İklimiye Beyin El-Harbeyin El-Alemiyetin”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Musul, Nisan, 1995.
- BEHNAN, Hınna Azzo;” El-Tatavurat El-Siyasiye Fi Türkiye 1918-1923”, Risalet Macistir, Külliyyet El-Âdab, Camiat Bağdad, Bağdad, Ağustos 1989.
- EL-CUMEYLİ, Kasım Halaf Asi,” Tatavurat ve İtticahat El-Siyase El-Dâhiliye El-Türkiye 1923-1928”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdad Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bağdat, Nisan 1985.
- EL-AZZAVİ, Visal Necib Arif, “El-Kadiye El-Kürdiye Fi Türkiye”, Doktora Tezi, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Bağdat, Eylül 1994.
- EL-UBEYDİ, Muhsin Hamza Hasan,” El-Tatavurat El-Siyasiye El-Dâhiliye Fi Türkiye 1946-1960”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Musul, 1989.
- EMİN, Telar Ali; “Siyaseti Kemali Vizadi Restari Huvazi Netawi Kürd Lebahuri Kürdistan, 1918-1919”, Likulinevayeki Siyasi, Kumalayati Aburi Aburiyeti Mastere Peşkeşi Koleji Edabi Zankoy Selahettin, 2000.

- HALİT, Yasin Hasan; “El-Şerkiya Dirasa Fi El-Hareke El-Teharruriye El-Kevmiye Fime Beyin El-Harbeyin 1918-1939”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selahettin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1995.
- SÜLEYMAN, Kahtan Ahmet; “El-Siyase El-Hariciye El-Irakiye Min Tevrat 14 Temmuz 1958 ile 8 Şubat 1963”, Yüksek Lisans Tezi.
- ŞAMMO, Kadir Selim; “Mevkif El-Ekrda Min Harb El-İstiklal El-Türkiye (1919-1922)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Musul Üniversitesi, Musul, 2007.

2.2.Türkçe Tezler

- BAĞBOZAN, Şeref; “Baas Yönetimi Altındaki Türkler”, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Eylül, 2007.
- CELEPOĞLU, Hamza ; “Dünden Bugüne Irak Türkmenleri (Ortadoğu Siyasetindeki Yeri)”, Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006.
- ÇAYKUŞ, Mustafa ; “Kuzey Irak’ın Yapısı, Bölgedeki Oluşumlar, Bölge İçi ve Bölge Dışı Devletleri Amaçları ve Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2006.
- DUMAN, Selçuk; “Irak 1908–1923”, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2003.
- DURSUN, İsmail;” Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye’ye etkileri”, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2006.
- DAĞDEVİREN, Zülfü; “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası Devlet-Hükümet İlişkileri”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- SAYHOOD, Asra; “1917-1932 Dönemi Irak Yönetimi”, Bastırılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

3. Makaleler

3.1. Arapça Makaleler

- ALP, Talib; “Bedii El-Zaman ve El-Hareke El-Nevresiy”, **Çağdaş İslam Düşünceleri Semineri**, El- Bahreyn,1987.
- ABU BEKİR BİİNVAN, Ahmet Otman, “Harekât Al-Taharrur AL-Vatani Li-Şab Al- Kürdi 1900-1925”, **Ceridet Al-Taahi**, 14 Haziran 1970.
- BERZENÇİ, Letif; “Şeyh Mahmud-i Hafid”, **Todara Karwan**, Cımara (26), Salıseyem, Tişrini Duwem, 1982.
- BRUNSON, Martin Van; “ İran ve El-Aşayir El-Kürdiye...Tevrat Simko”, çev. Fuad Hama Hırşid, **Mücellet Karwan**, S. 68, Bağdad, 1988.
- BRUNSON, Martin Van;” Tevrat Simko ve Devri El-Aşayir El-Kürdiye El-İraniye”, çev. Said Yahya, **Mücellet Karuwan**, S. 64, Bağdad, 1988.
- BOTANİ, Berdal; “ Süleyman Nazif Bek El Diyarbekri 1870-1927”, **Mücellet Laliş**, S. 6, Duhok,1996.
- CORN, David; “Reculan İktahama Al-Ekrad Bil-Irak, Munaverat Cox-Wilson”, çev. Hamid Abdulmelik, **Ceridet El-İttihat**, Süleymaniye, S.326, 1999.
- CEMBAZ, Tarik;” Sait El- Nevresi El- Rabani El- kürdi El- Kebir”, **Mücellet Karwan**, S.86, Erbil,1990.
- CABO, Arif; “Cumhuriyet Mahabad Dahiyat Al-Nafit ve El-Masalih El-Düveliye”, **El-Hivar El-Mütemeddin**, S. 1774, 24-12-2006.

- EL-TANTAVÎ, Abdullah; “Bedii El-Zaman El-Nevresi”, **Mücellet El-Menar**, S. 36, 1423 Şevval.
- EL- HATİB, Abdullah Abdurrahman;” El-İman El-Nevresi ve Vucuh El-İcaz El- Kuran-i İndeh-u”, **Mücellet El-Manar**, C. 5, Al Ürdün, 2000.
- EL-BOTANÎ, Abdulfattah Ali, EL-BAZÎ, Kamiran Behnan; “El-Hareke El-Kürdiye Fi Kürdistan Türkiye 1918-1925”, **Mücellet Metin**, S. 84, Duhok, 1999.
- EL-MUTAWALLÎ, Muhsin Muhammed; “Kürd Al-Irak Fi El-Muahadat ve El-Mutamarat ve El-İttifakiyat El-Duveliyye“, **Mücellet Serdem Al-Arabî**, S. 10, 3. Yıl, Güz 2005.
- FAYAD, Maad;” Min Dakiret El-Mam Mundu 1951 Daauna İle İlan İklim Kürdistan Dımın El-Irak ve Hüküme Kürdiye İle Canib El-Merkeziye”, **El-Şark El-Avsat Ceridesi**, Ağustos 2009, S.11217.
- MUDHIR, Ahmet Kemal; “Vetaik ve Hakaik Cedide An Harekât El-Şeyh Mahmud”, **Ceridet El-Taahi**, 8 Kasım 1973.
- OTMAN, Serva Sabır;” Mevkif El-Nursi Tıcah Kadiyet Kevmih”, **Mücellet El-Hivar**, S. 12, Temmuz 2003.

3.2. Türkçe Makaleler

- ARI, Tayyar; “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel yayımları, 2004.
- ALBAYRAK, Mustafa; “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, **Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi**, 1995.
- BİLGİ, Mustafa Sıtkı; “Türk Irak İlişkilerinin Tarihsel Boyutu”, **Irak Krizi 2002-2003**, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

- BİLİCİ, Abdülhamit; “Kürt Yahudiler ve Saddam Sonrasında Devletleşme Süreci” Kimin Savası? Ortadoğu’da Savaşın Perde Arkası, ed. Kerim Balcı, İstanbul, Zaman Kitap, 2003.
- DUMAN, Şebnem; “ABD’nin 11 Eylül Sonrası Stratejisi üzerine tespitler”, **Global Strateji Enstitüsü Dergisi**, S.10, Yıl 3, Ankara, Yaz 2007.
- ERKMEN, Serhat; “İç Etkenler Açısından Irak’ın Geleceği”, **Irak Krizi (2002-2003)**, ed. Ümit Özdağ-Sedat Laçiner-Serhat Erkmen, Ankara, Asam Yayınları, 2003.
- ERHAN, Çağrı, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “Kürt Sorunu”, **Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim yayımları, 2003.
- ERKMEN, Serhat; “Türkiye’nin Körfez Savaşı Sonrası Kuzey Irak Politikası”, **Irak Krizi (2002-2003)**, ed. Ümit Özdağ-Sedat Laçiner-Serhat Erkmen, Ankara, ASAM yayımları, 2003.
- GÖZEN, Ramazan; “Kuzey Irak Sorunu”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel yayımları, 2004.
- GOL, Maruf Ömer; “Muahadat Siver Fi Al-Siyase ve Al-Kanun Al-Düveli”, çev. Adil Kirmiyani, **Mücellet Serdem Al-Arabî**, S. 5, 1. Yıl, Süleymaniye, Yaz 2004.
- İMAMZADE, Meryem; **Irak Dosyası**, I. Basım, İstanbul, Akabe Yay., 1986.
- KAYMAZ, İhsan; “Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak’ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, c.1, S. 1, Haziran 2005.
- KURUBAŞ, Erol; “Irak’ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Basarı Sansı”, **Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel**, c.8, S. 4, Kış 2002.
- KURŞUN, Z. ; “ Osmanlı’dan Amerika’ya Tanımlanmayan Ülke: Irak”, **Irak Dosyası, I**, ed., Ali Ahmet Beyoğlu, Tarih ve Tatbikat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

- ÖZCAN, Mesut; “İrak’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, Orta Doğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı, yay. Ali Ahmet Beyoğlu, İstanbul, Tatav Yayınları, 2004.
- PERİNÇEK, Mehmet; “Ermeni ve Rus Belgeleriyle Barzanilerin Kürtlere İhaneti”, **Aydınlık Dergisi**, 26 Nisan 2009.
- SÜRÜCÜ, Funda; “Musul Meselesi”, **Kerkük Dergisi**, Ankara, 2001.
- THAYER, Bradley A.; “İrak’ta Beklenen Savaşın Nedenleri”, **Stratejik Analiz**, C.3, S.33, ASAM, Ocak 2003.
- TAŞKIRAN, Cemalettin; “Kuzey Irak, Türkmenler ve Dış Politikamız”, **Global Strateji Enstitüsü Dergisi, Irak Türkmenleri Özel Sayısı**, S. 3, Yıl 3, Ankara, İlkbahar 2007.
- UZGEL, İlhan; “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, C. II İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- UÇAR, Ahmet; “ Mühtedilikten Osmanlı’ya, İngilizlere ve Türkiye Cumhuriyeti’ne İsyana”, **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Aralık, 2002.
- ÜLGER, İrfan Kaya, “Düşman Kardeşler: KDP ve KYB”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, C.3, S. 1, İlkbahar 2000.
- YAVUZ, Celalettin ; “İrak’ın Kuzeyindeki Gelişmelerin Bölge Jeopolitiğine Etkileri”, **Global Strateji Enstitüsü Dergisi**, S. 6, Yıl 2, Ankara, Yaz 2006.

3.3. İngilizce Makaleler

- BRUÏNESSEN, Martin Van; “The Kurds between Iran and Iraq: Hidden Wars” **Middle East Report**, S.141, Temmuz Ağustos 1986.
- ESKANDER, Saad; “**Britain’s Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919**”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, C.27, Sayı 2, Kasım 2000.

- Iraq and Kurdish Autonomy,” Merip Reports”, S. 27, Nisan 1974.
- JONES, C. Sthsnı; “Hamle Fi Kürdistan El-Cunubiye 1919”, çev. Hüseyin Fevzi, **İngiliz Askeri Mücellası**, S. 2, 3. Yıl, 1Nisan 1925.
- JAWAD, Saad N. ; “The Kurdish Problem in Iraq”, The Integration of Modern Iraq (Abbas Kelidar) London, Croom Helm, 1979.
- KUTSCHERA, Chris; “The Kurds Secret Scenarios”, **Middle East Report**, S. 225, Kış 2002.
- MEHO, Lokman, NEHME, Michael. G.; “The Legacy of U.S. Support to the Kurds”, The Kurdish Question in U.S. Forein Policy (Lokman I. Meho) Westport, Praeger, 2004.
- PELLETİERE, Stephen Managing Strains in the Coalition,” What to do about Saddam?”, **U.S. Army War College**, 1996.

4. Gazeteler

- **Ceridet El-Mosul**, 6 Aralık 1922.
- **Ceridet El- Mosul**, 15 Adar1924.
- **Ceridet El-Mosul**, 5 Eylül 1919.
- **Ceridet El-Mosul**, 22 Haziran 1922.
- **Ceridet El-Taahi**, 11 Mart 1974.
- **Ceridet El-Arap**, 5 Ağustos 1919.
- **Ceridet El-Mosul**, S.885, 6. Yıl, Teşrin El-Evvel, 1924.
- **Ceridet El-Tevra**, S. 995, 14 Eylül 1962.
- **Ceridet El-Tevra**, 23 Eylül 1961.
- **Ceridet Al-Taahi**, 22 Mart 1973.
- **Hürriyet Gazetesi**, 13 Haziran, 2003.
- **Hürriyet Gazetesi**,16 Temmuz 2003.
- Kerkük Yağmalanıyor, **Yeniçağ Gazetesi** 08 Aralık 2003.
- **New Yok Times Newspaper**,10 Eylül 1962.

- **Radikal Gazetesi**, 3 Temmuz 2004.

5. Belgeler

- ATASE Arş, İSH, K, 347, G, 60, B, 60-1.
- ATASE Arş, İSH, K, 345, G, 116, B, 116-1.
- ATASE Arş, İSH, K, 347, G, 79, B, 79-1.
- ATASE Arş, İSH, K, 347, G, 89, B, 89-1.
- Abdurrahman Salih, **Kitap Al-Umr**, Müdekiret Hattıya Gayr Menşura, Al-Varaka 130.
- Genel Kurmay Başkanlığı, Askeri Tarih Araştırma Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İSH, K, 347, G, 44, B, 44-1: 2.
- Merkez Hafız El-Vesaik, Melefet Vezaret El-Dâhiliye, Melefe Şuun Amme, Duhok B\20\0 Teselsul 177, Telafer'deki siyasi hâkim yardımcısının raporu Al- Meycer Parlo 26 Nisan 1920.
- Merkez Hafız El-Vesaik, Melefet Vezaret El-Dâhiliye, Melefe Şuun Amme, Duhok, no C/20/B Teselsul 177, Zaho'daki siyasi hâkim yardımcısının rapor sayfası, 28 Ekim 1920.
- Merkez Hafız El-Vesaik, , Melefet Al-Bilat Al-Meleki, Melefet Al-Kadiye Al-Kürdiye, No D/7, Irak İç İşleri Bakanlığı'nın Kürt sorunundan sorumlu müsteşarı Edmonds'ın raporları, Al-Veraka No 8.
- Noel, **Mulahaza Fi Al- Vaziye Al-Kürdiye**, 18 Temmuz 1919'da Arapça yazılan mahtut bir raporun çevirisi, El-Mektebe El-Merkeziye Fi El-Mosul, No 7, 58/91, 26 Varaka.

6. İngiliz Rapor ve Belgeleri

- British Colonial Office, Special Report by His Majest's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the

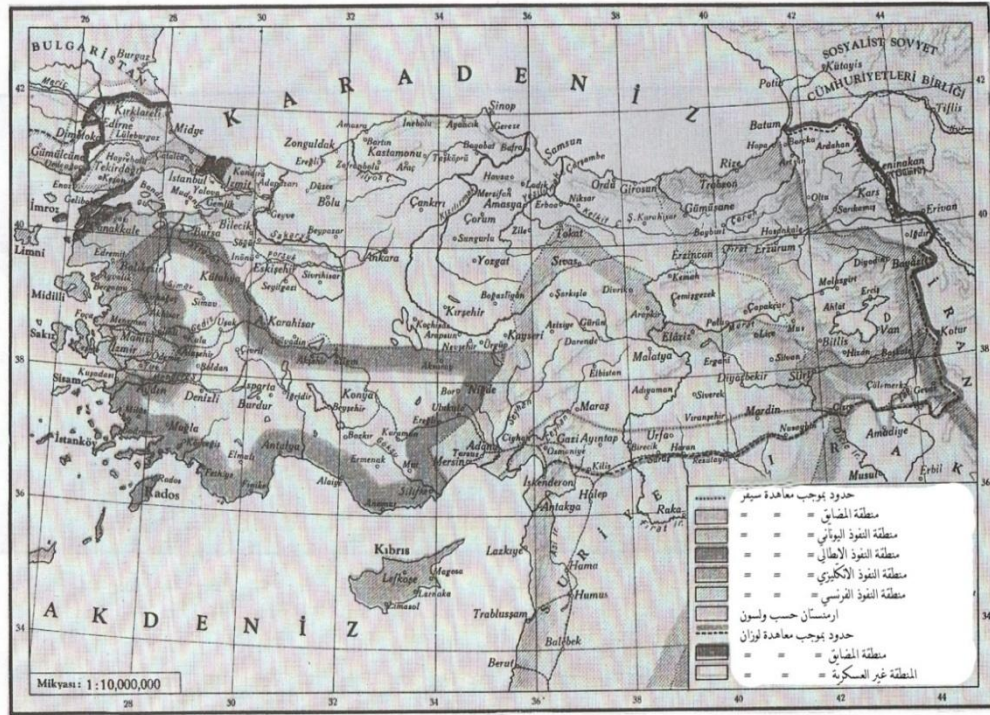
Council of the League of Nations on the Progress of Iraq During the period 1920-1931, London, 1931.

- British Colonial Office, **Report on Iraq Administration, October, 1920 March, 1922**, London, 1923.
- British Colonial Office, **Special Report by his Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on The Progress of Iraq during the period 1920-1931**, London, 1931.
- Civil Commissioner's Office, **Notes on the Tribes of Southern Kurdistan**, Baghdad, 1919.
- Great Britain, India Office, **Review of the Civil Administration of Mesopotamia 1914-1920**, by Gertrude Bell, London, 1920.
- Great Britain, India Office, **Review of the Civil Administration of Mesopotamia, 1914-1920 by Gertrude Bell**, London, 1920.
- Official History of the Great War, **The Campaign in Mesopotamia 1914-1918**, Vol. IV, Brig- Gen F.J. Moberley Editor, London, 1924.
- Official History of the Great War. **The campaign in Mesopotamia, 1914- 1918** (compiled) By Briggen F.J. Moberly, Vol. IV, London, 1927.

EKLER

EK.1.

خارطة رقم (1)

تقسيم الامبراطورية العثمانية بموجب معاهدة سيفر
- Unsul Yavuz, Atatürk imparatorluktan Milli Devlete, (Ankara:1999)

EK.2.

Şeyh Mahmud Efendi Hazretlerine

13.8.1919

Faziletli Efendim;

Makamı muallâyı hilâfete ve saltanatı Osmanîyeye olan revabıtı hakikiyeleri ve vatanı azizimiz hakkındaki alâkai kat'iyeleri cümlemin malûm ve müsellemdir. Harbi Umumînin makûs neticesi düşmanlarımıza çok fırsatlar bahşeylediğinden mütarekeden beri devlet, millet ve vatanımız

hakkında reva görülen tecavüz ve taaddiler gayrikabili tahammül ve akbul dereceye vâsıl olmuştur. Hilâfet ve saltanatın izmihlâline ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiçbir müslüman tasavvur edilemez. Düşmanlarımızın her tarafındaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanmasını ve milletimizin esir olmasını gayelerine matûftur. Milletten kuvvet alamıyan ve esir vaziyetinde bulunan hükûmeti merkeziye acizden başka bir şey gösterememiştir.

Mittetin yekvücut olarak kuvvet ve kudretini cihana göstermesinden başka çarei halâs ve noktai istinat kalmamıştır. Bu sebeple senaverleri resmi makam ve sıfatımın haylûletini gördüğümünden derhal silki askerinden istifa ederek vatan ve milletimizin halâsı tammına kadar milletle beraber ve milletin içinde çalışmağa karar verdim. Zatîâ lileri gibi fedakar, vatanperver dindaşlarımızın benimle beraber çalışacağınıza mutmainim. Bu defa Erzurum Kongresince takarrür ettirilen beyanname ve nizamnamelerden takdim ediyorum. O havalice tevsî ve takviye teşkilât zımında sarfı makderet buyrulmasını rica ederim. Yakında Sivasta in'ikat edecek olan umumi bir kongre ile de daha nafi ve kat'î netayiç elde edeceği şüphesizdir. O havalide İngilizlerin muğfil telkinatının önüne geçilmesi pek zaide lâzımdır. Cenabı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan buyursun. Gözlerinizden öperim efendim.

Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal

M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Vesikalar, C. III, 5.000. bs, Milli Eğitim Yayınevleri, İstanbul, 2000, s. 941-942.

Ek.3.

[illegible]

[illegible]

K 3, K 13 kumandanlarına

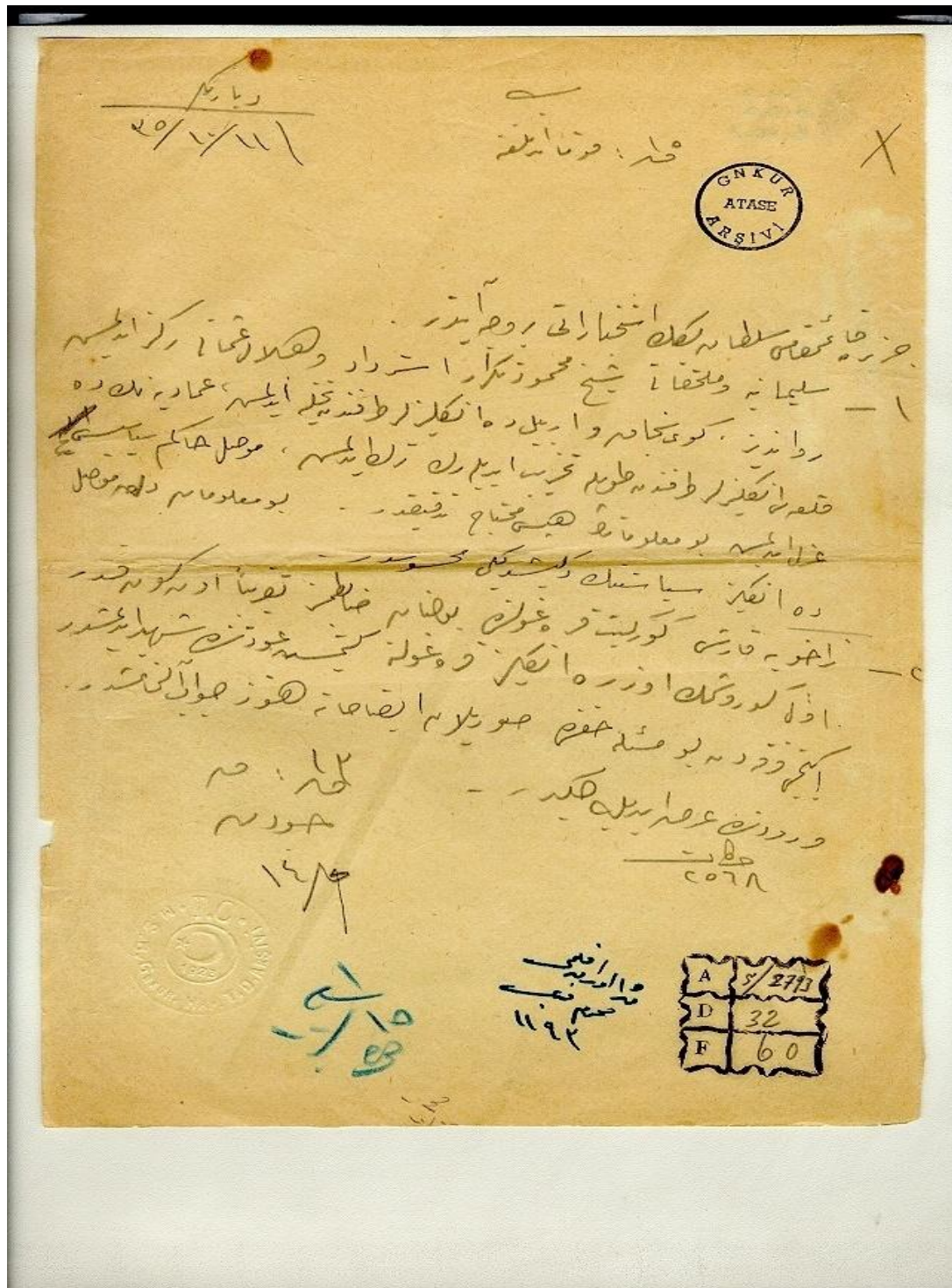
Erzurum, Trabzon Van Vilayetlerine

1. Kıta'at-ı Osmaniye Süleymaniye mıntıkasından çekildikten sonra şeyh o havalide istiklalini ilan etmiş ve teşkilat yapmış, İngilizlerin Kerkük'te bulunan memurları şeyh Mahmud'un ahvalinden ve teşkilatından haber olduktan sonra Süleymaniye'ye giderek hükümetin sizin istiklali yetinizi tebrik ettiğinin ve sulh konferansında tamamıyet ve hakimiyeti mülkiyenizi temin edeceğinin tebliğine memurun demiş ve görüşmüş bir müddet sonra Bağdat hakimi ve Irak mıntıkası kumandanı bulunan memurları tayyare ile Süleymaniye'ye gelmiş ve Şeyh Mahmud ile görüşerek Süleymaniye'de bir hakim-i siyasi bir maliye memuru bulunmak ve ebediyen nakz-ı ahd etmemek şartıyla teşkilat ve tensikatına ve hukuk ve şeref-i millilerine müdahale ve tecavüz atta bulunulmayacağı müstakil tanınacağı kararlaştırılmış. Süleymaniye'ye bu memurlar geldikten sonra şeraite riayet edilmemiş, Şeyh Mahmud aleyhine ihtilal çıkartmak ve şeyh Mahmud'un kesr-i nüfuzuna çalışmak fikir ve mesleğinin takibine başlamış, Süleymaniye'de İngiliz bayrağı çekilmiş kaza ve nahiyelere İngiliz memurları gönderilmiş bu muamelelere Şeyh Mahmud tahammül hazırlıkda bulunmuş ve 26 mayıs sene 1335'de İngiliz memur ve askerleri aleyhine hareket ederek bunları esir almış, Süleymaniye'deki esirleri kurtarmak üzere gönderilen İngiliz kuvvetini Nasluca'da mağlup etmiş otomobile, mitralyöz, silah, cephane, erzak külliyyetli olarak iğtinam etmiş, badehu Kerkük'e doğru ilerleyerek cem halindeki İngiliz kuvvetini muhasara ve mağlup etmiş, bundan sonra Kerkük etrafındaki muharebe kesb-i şiddet etmiş. İngilizlerin mütemadiyen kuvvetlerinin artması ve yevmiye, 12 tayyare ve top mitralyözlerle icra ettikleri şiddetli ateşlere cebhanelerinin bitmesi hasebiyle mukavemet ederek 18 Haziran sene 1335'de Şeyh Mahmud kuvvetini tezyid için İran hududuna çekilmiş

olduğundan İngilizlerde Süleymaniye'ye tekrar girerler. Şeyh Mahmud'un 300 pare köyünü tahrip ve yağma ederler ve Şeyh Mahmud isminde Süleymaniyeli diğer bir Müslümanı şehid ederler. Bu muharebelerde Şeyh Mahmud İngilizlerden 150 otomobil, 4000 tüfek, 12 mitralyöz, 500 katana ve ester, 37 yük gümüş pare, 40 ruble igtinam etmiş 2500 telefat verdirmiş. Şeyh Mahmud vakasından ecel Musul Vilayeti'ne bir fırkaları varmış bu vaka ile bir fırka daha getirmişler, aşâ'irin kuvve-i maneviyyesi iyi imiş. Bütün Urban ve Ekrad evvelce Hükümet-i Osmaniye Aleyhine yaptıklarına nadim imiş. Hükümet-i Osmnaiyye'yi çok arzu ediyor ve İngilizlerinden müteneffir imişler.

2. Şeyh Mahmud kuvvet aldıkran sonra Süleymaniye'yi İngilizlerden alarak Kerkük'e doğru ilerlediği istihbar kılınmış, 25.8. 1335. Tarihinde arz edilmiştir.
3. Erzurum, Trabzon, Van vilayetlerine arz edilmiştir”.

Ek.4.

K 15 Kumandanlığına

Diyarbakır

11- 10- 35

Cezira Kaymakamı Sultan Bek İstihbaratı Proje Atidir

1- Süleymaniye ve mulhakatı Şeyh Mahmud Tekrar istirdad ve Hilal Osmani rekz edilmiş Revanduz. Köysancak ve Erbil'de İngilizler tarafından tahliye edilmiş İmadiye'nin de Kalesi İngilizler tarafından topla tahrip edilerek terk edilmiş, Musul Hakim siyasisi azl edilmiş bu malumatın hepsi muhtaç tetkiktir. Bu mamulattan Musul'da İngiliz siyasetinin değiştiği mahsustur.

2- Zaho'ya karşı Korkit karakolunda bulunan Zabıtımız takriben on gün kadar evvel görüşmek üzere İngiliz karakoluna gitmiş avdetinde şehit edilmiş altıncı fırkadan bu mesele hakkında sorulan izahata henüz cevap alınmamıştır.

Vurudunda arz edilecektir.

K. 13

Cevdet

Müsteciline

15. Fırka Kumandanlığına

Harbiye

11/Temmuz tarihli nushasında

İngilizce Avrupa News Gazetesinin

Müntezir İngiliz Tebliği Resmisi Ziradır:

Kürtler İngilizler tarafından mağlup edildi Harbiye Nezareti 21 Haziran tarihiyle ber vecih zir tebliğ ediyor. Mezopotamya işgali ordu şark bir kuvvet General Fraizer kumandasında olarak 18 Haziran tarihinde Barzan geçitinde Şeyh Mahmud'un baş gördüklerini mağlup ederek yüz esir almış ve üç makine tüfek iğtinam etmiştir. İngiliz zaiat cüzidir aynı akşam süvari Şeyh Mahmud'un karargâhı olan Süleymaniye'yi işgal etmiş ve geçen ay nihayetinde İngilizlerden alındığı olca bildirilen bu sarayı tahlis etmiştir.

Erkan Harbiye Umumiye İkinci Şubesi $\frac{3008}{2672}$ numarasıyladır

10/Temmuz/335

Vusulu 16

Harbiye Nazırı

Bekirs

Ek.6.

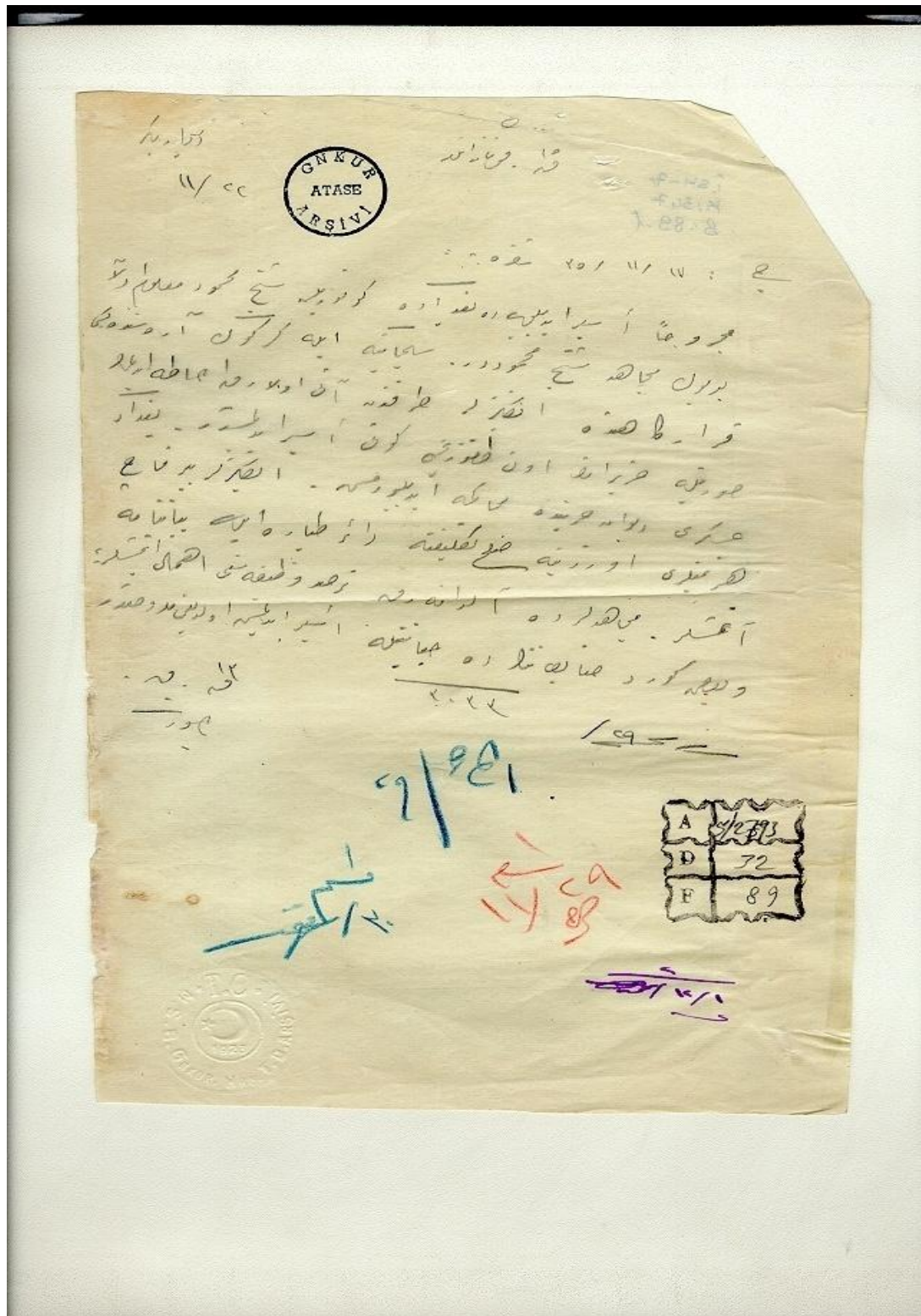
[illegible]

13 Kol Ordu Kumandanlığına

11-11-35 tarih ve (2911) numaralı şifre ile

Lütuf buyurulan malumat arasında Süleymaniye'den gelen iki zatın verdiği ifadeye nazaran Şeyh Mahmud macruhan esir edildiği ve Şeyh Mahmud'a mensup ailelerin Şemdinan ve İran taraflarına hicret ettikleri işar buyurulmaktadır. Şeyh Mahmud hangi ayın on dokuzuncu günü gelen İngiliz kuvvetleri tarafından dağıtılmış ve esir edilmişti. Bizat Süleymaniye havalisinde ona benzer mucahidinde bulunan ve mukaddemen macruhan esareti bir daha şaii olan büyük Şeyh Mahmud mudur. Yoksa Asakir bu sene tebşehir meşayihından ve ohavalide ala elada adamındanımdır. Tavdihi umur ber vecih rica eylerim.

Ek.7.

ATASE Arş, İSH, K, 347, G, 89, B,89-1.

15 K. Kumandanlığına

Diyarbakır

11/ 22

C: 17.11.35 Şifre:

Macruhan esir bulunup da Bağdat'a götürülen Şeyh Mahmud malum olan büyük mucahid Şeyh Mahmudtur. Süleymani'ye ile Kerkük arasındaki karargahında İngilizler tarafından ani olarak ihata edilme suretiyle haziranın on dokuzuncu günü esir edilmiştir. Bağdat Askeri Divan Harbinde muhakeme ediliyormuş. İngilizler birkaç hezimetleri üzerine sulh teklifatine dair tayyara ile beyanname atmıştır. Mucahidler de aldanarak tarassud vazifesini ihmal etmiştir ve bazı Kürd zabıtanlarda hiyanetle esir edilmiş olduğu med vasattır.

13 K.K

Cevdet

ÖZET

YOUNİS TH, qahttan. Musul Vilayeti'nde İngiltere'nin (Kürt Devleti Kurma) Projesi 1918-1919, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Musul Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin önemli vilayetlerinden biriydi. Bu vilayette hem olumlu hem de olumsuz olaylar meydana gelmiştir. Musul halkının siyasi, ekonomik ve kültürel sektörlerde kendilerini geliştirmesinin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarında büyük etkisi olmuştur. Bazen Osmanlı'ya karşı, bazen de Osmanlı'nın yanında yer alan bir tutum sergilemişlerdir. Ayrıca Musul Vilayeti halkının bir parçası olarak Kürtlerin de kendilerine göre milliyetçi faaliyetleri vardır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması sonucunda Arap, Kürt, Süryani ve Yezidi gibi bazı gruplar, bu durumu Osmanlı'dan ayrılma fırsatı olarak görmüşlerdir. İngilizler aracılığıyla müttefik güçler ile işbirliği yapmayı ön görmüşlerdir. Lakin müttefik güçler, Musul'un kaderini Osmanlı'nın kaderine bağlamışlardır.

Kürt meselesine karşı müttefiklerin tutumu ise değişiyordu. Kürt meselesini bölgede kendi çıkarlarına hizmet etmek amacıyla ele aldılar. İlk başta İngiltere ile Fransa Kürtleri desteklediler. İngilizler, Kürt özerkliğinin oluşturulmasını bölgedeki çıkarlarına hizmet edeceğinden, ayrıca hem Musul ile Türkiye arasında bir bariyer olarak hem de Arap ve Türk ulusal hareketleri karşısında kullanabileceğini düşündüğünden istiyordu. Sovyetler ise Kürtlerin İngilizler tarafından kolayca kullanılacaklarını düşündükleri için bölgede herhangi bir Kürt Devleti'nin kurulmasına karşıydılar. Ayrıca bölgede herhangi bir Kürt oluşumunun güçlenmesinin İngilizlerin nüfuzunu da güçlendireceğini tahmin ediyorlardı. Fakat daha sonra Orta Doğu'da İngiliz Nüfuzunu bitirmek için Rusya Kürtleri Kullanmıştır. Musul, o dönemde Kemalizm'in Musul'u geri alma propagandalarına sahne olmaktaydı. Fakat

bölgede kendi çıkarlarını korumak amacıyla İngilizler, Kemalizm propagandaları karşısında boş durmamışlardır. Kemalizm ile yerel ve diplomatik çatışma içinde bulunmuşlardır. Bu çatışmalar sonucunda İngilizler Musul'u Irak Devleti'ne bağlamayı başarmıştır.

Türk İstiklal Harbi'ne karşı Kürtlerin tutumu ise genel olarak kararsız ve sürekli değişken bir seyir izlemekteydi. Ayrıca Kürtler, müttefik güçlerden destek alamadıklarında, ulusal haklarını elde etmek ve destek almak için müttefiklere karşı çatışmalarında doğrudan Türklere yöneliyorlardı.

Ne olursa olsun Türklerle Rusların karşılıklı işbirlikleri ve Kemalizm harekâtının Anadolu'daki zaferleri sonucunda müttefik güçler, Kürt meselesini yeniden ele almak durumunda kalmışlardır. İngilizler, Kürtlere verdikleri bütün vaatlerden vazgeçmişlerdir.

Anahtar Sözcükler:

- 1- Musul Vilayeti
- 2- İngilizler
- 3- Kürt Meselesi
- 4- Türkler
- 5- Rusya

ABSTRACT

YOUNİS TH, qahttan. England's project of establishing a Kurdish Country at Mosul City 1918 – 1919, Graduate Thesis, Ankara, 2011.

Mosul City was one of the important cities of Ottoman Republic. Both negative and positive happenings have happened at this city. People of Mosul to develop themselves on the political, economical and cultural sectors have been very effective for their attitudes against Ottoman Republic. They have sometimes showed an attitude near Ottoman and sometimes against Ottoman. Besides, as a part of Mosul City People, Kurdish have had nationalist activities according to themselves.

As the solution of Ottoman Republic to participate at the 1st World War, some groups like Arabic, Kurdish, Assyrian and Yezidi have seen this as a chance to cast from Ottoman. They have chosen to cooperate with the associate power through English. But the associate powers have tied the fate of Mosul to the fate of Ottoman.

However, the attitude of the associates against the Kurdish problem was changing. They have undertaken the Kurdish problem at the area for servicing to their problems. At the beginning English and France have supported to Kurdish. The English have wanted the Kurdish autonomy because they were thinking that both it will be a barrier between Mosul and Turkey and they will be able to use it against Arab and Turkish nationalist movements. Soviets were against a Kurdish Republic to be established at the area because they were thinking that Kurdish People can be used by English easily. Besides, they were guessing that a Kurdish establishment at the area will also will make more powerful to the English population. But later Russian Kurdish have been used for abating the English population at Middle East. In that period Mosul was coming across with propagandas of Kemalism for taking Mosul back. But for guarding their interest at the area the English have

not been stand idle against the Kemalism propagandas. They have been in local and diplomatically conflict with Kemalism. At the solution of these conflicts English have been able to tie Mosul to Iraq Government.

Attitude of Kurdish people against Turkish War of Liberation has been hesitant and changing in general. Besides, when they have not received a support from the associate power, Kurdish were turning their direction directly to Turks for gaining their national rights and getting support.

Whatever, the mutual cooperation of Russian and Turkish and as the solution of the victories of Kemalism at Anatolia, the associate powers had to undertake the Kurdish problem again. The English have been forsaken all the promises that they have given to Kurdish People.

Key Words :

1. Mosul City
2. English
3. Kurdish Problem
4. Turks
5. Russia